Kurtuluş Kayalı

Türk Kültür Dünyasından Portreler

THG
7310
BHL
7310 BHL

İLETİŞİM YAYINLARI

KURTULUŞ KAYALI

Türk Kültür Dünyasından Portreler

KURTULUŞ KAYALI'nın temel ilgi alanı Türk kültürüdür. Yayımlanmış kitapları: *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri* (İletişim, Yayınları; 1994), *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı* (İletişim Yayınları, 2000), *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart* (İletişim Yayınları, 1994), *Türk Kültür Dünyasından Portreler* (İletişim Yayınları, 2002), *Yönetmenler Çerçevesinde Türk Sineması* (1994), *Sinema Bir Kültürdür* (1998) ve *Keşke Herkes Papağan Olsa: Mizah Üzerine Yazılar I* (1994), *Metin Erksam Sinemasını Okumayı Denemek* (2004), *Düşüncenin Coğrafyası I* (2005).

İletişim Yayınları 839 • Araştırma-İnceleme Dizisi 130
ISBN-13: 978-975-05-0064-0
© 2002 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1-2. BASKI 2002-2010, İstanbul
3. BASKI 2014, İstanbul

EDİTÖR Tanıl Bora
KAPAK Utku Lomlu
KAPAK FOTOĞRAFI Emre Kongar (*Cumhuriyet* arşivi), Niyazi Berkes, Hilmi Ziya Ülken (*Cumhuriyet* arşivi), İdris Küçükömer, Çetin Altan, Bülent Ecevit, Cemal Süreya (Ara Güler arşivi)
UYGULAMA Hasan Deniz
DÜZELTİ Serap Yeğen
BASKI ve CİLT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

KURTULUŞ KAYALI

Türk Kültür Dünyasından Portreler

iletişim

Değişik sosyal bilim dallarında hâlâ
en gelişkin çalışma niteliğini koruyan
büyük eserlerin yazarına,
Hilmi Ziya Ülken'e

İÇİNDEKİLER

Önsöz *9*

Cemal Süreya *13*

Aslına Rücû Eden Çetin Altan *17*

"Dönekler" *23*

Düşünsel Gelişmeyi Biraz Geç ve Güç Yaşayanlar *29*

Bir Siyaset Adamı Olarak
Bülent Ecevit'i Anlamayı Denemek *35*

Siyasal ve Entelektüel İktidar Odaklarından
Uzak Bir Düşünce Adamı Olarak
Hilmi Ziya Ülken'in Portresi *47*

Bir Türk Aydınının Trajik Portresi *61*

Emre Kongar ya da Siyasal Konjonktürün Düşüncelerini Şekillendirdiği Tipik Bir Aydının Portresi *75*

Niyazi Berkes ya da İyimserlikten Kötümserliğe Sürüklenmesine Karşın Düşünsel Tercihinde Israrlı Bir Entelektüelin Portresi *89*

1960'lı Akademisyenlerin Üzerindeki Bir Entelektüel Silueti: Behice Boran *107*

Zürcher İdris Küçükömer Okudu mu? *119*

A. 1960'lı Yılların Tipik Olmayan Bir Entelektüelinin Portresi: İdris Küçükömer *119*

B. Döneminin Düşünsel Ortamını Zorlamaya Çalışan Bir Entelektüel: İdris Küçükömer *127*

1950 Kuşağının Özgün Bir Karikatüristi: Ali Ulvi *135*

Özdilek Erdem ya da Öyküleriyle Hayatı Örtüşen Bir Mahcup Adamın Portresi *145*

Flu Aydın Fotoğrafları *153*

ÖNSÖZ

Türk Kültür Dünyasından Portreler kitabı baştan sona belli bir amaç doğrultusunda yazılmadı. Sosyal bilimlerle ilgili olanlara sosyal bilimcilerin portrelerini yazma denemesi biraz garip gelebilir. Sosyal bilimcileri tanımaktan ziyade onların çalışmaları üzerine kitap yazmak yeğleniyor. Bu tür metinler de çok az. Sosyal bilimciler üzerine yazılan portreler de pek okunabilecek gibi değil. Sosyal bilimciler hakkında rahat okunan ve portresi çizilen kişinin insani özelliklerini yansıtan metinler de oldukça sınırlı. İnsani özellikleri neredeyse hiç ilgi görmüyor. Armağan kitaplarda bile renksiz hayat hikâyeleri arzı endam ediyor. Cihat Baban'ın Fuat Köprülü'nün siyasetçi olarak portresini çizdiği çalışmasını hatırlıyorum. Portre yazmak kişisel olarak tanımayı her zaman gerektirmez ki. Hani derler ya: "O mâhîler ki..." Bireylerin yazdıkları metinleri okuyanlar zaman zaman onların haletiruhiyelerini onları yakından tanıyanlardan daha iyi yakalar. Onların psikolojilerine daha iyi nüfuz edebilir. Yaklaşım tarzım, üzerine düşünüp portrelerini yazdığım kişilerin durumunu anlamamı kolaylaştırıyor. Önemli olan da sosyal bi-

limcilerin, özellikle de kültür adamlarının yazdıkları metinlerin satır aralarını okumak. Yazdıklarının arkasında heyecan taşıyanların, ancak onların portre yazmaları mümkün. Ruhsuz metinlerle insanların soğukkanlı düşünceleri bile anlatılamaz. Hele heyecanları, acıları. Onlar hiç anlatılmaz, anlatılamaz. Yoksa başka birileri mi konuşuyor?

Portre yazmak kolay değil. Sosyal bilim alanının dışına çıkmayan kişi bunu hiç denemez, deneyemez. Bu kitapta karikatürden mizaha, edebiyata ve bir ölçüde siyasete kadar değişik alanlarda iştigal eden insanların portreleri var. Bunları yazmak, portreyi çizmek hem kolay hem de çok zor. Zor çünkü alan farklı. Kolay, çünkü bazı alanlara dışarıdan bakanlar içeriden bakanlardan daha fazlasını görebiliyor. Bir de değişik alanlara bir arada bakmak bazı noktaların ortak paydasını yakalamayı mümkün kılıyor. Sosyal bilim nosyonu olmayan kişi örneğin, Ali Ulvi'yi o kadar kolay değerlendiremez. Dikkatli bir bakış kültür insanlarının ortak özelliklerinin vurgulanmasını kolaylaştırabilir. Türkiye'ye ilişkin neredeyse hiçbir şey dikkatli bir şekilde incelenmiyor ki. Aslında Ali Ulvi kimi sosyal bilimcilere göre daha çok entelektüel.

Refik Halit'in portre yazdığı dilde portre yazmayı denemek beyhude bir çaba. Aynı kanaati aynı ölçüde olmamakla beraber Haldun Taner, Bedii Faik ve Nimet Arzık'ın yazdıkları açısından da ifade etmek mümkün. Genellikle ölmüş insanlar üzerine yazılıyor bu metinler ve belki de bu nedenle hep olumlu taraflarıyla gündeme geliyor kişiler. Değişik bir anlatım ya da güç durumdaki kişilerin trajik sayılabilecek hayatlarının anlatımı daha gerçekçi, daha canlı fotoğrafları ortaya çıkarabilir. Bu anlamda Bedii Faik'in Peyami Safa portresi ve Nimet Arzık'ın Talat Aydemir'in eşi ve çocukları ile Fuat Arna hakkında yazdıkları olağanüstü ilginç. Genellikle bu tür insanlar hakkında portre yazılmamakta. Aslında böylesi por-

treler bireylerin daha insani hallerini somutlaştırabilir. Yazılması gerekli olanlar da herhalde insani haller.

Yazdıklarım portredir, değildir o ayrı mesele. Herkes istediği gibi okuyabilir. Ancak bana göre bireylerin insani özelliklerini yansıttıkları olağanüstü açık. Bu metinleri kültür adamlarının yazdıkları metinleri okumadan kaleme almak mümkün değil. Yazarın meziyetlerinden biri önemli ölçüde dikkatli olması. Bu metinlerin insanların ruhlarına nüfuz edilerek yazıldığı aşikâr.

Haldun Taner'in portreleri ölülerin arkasından yazılmış. Bunun da normal bir tarafı var. En azından gelenek açısından. Bu portrelere bir tür mersiye olarak bakmak da mümkün. Benim yazdıklarımın farklı bir tarafı da önemi yeterince vurgulanmamış kültür adamları üzerine olması. Ölümün taze olmaması büyük avantaj. Daha mesafeli bakmanın şartları oluşabiliyor. Ölümünün üzerinden neredeyse otuz sene geçmiş olmasına karşın Hilmi Ziya Ülken hakkında böyle bir metin yazılmadı. Ha keza dört sene geçmesine karşın Ali Ulvi hakkında da.

Aslında bitmeyen metinler de var. Bir zamanlar hocam olmuş Nermin Abadan Unat ve önemli bir tarihçi olan Ercüment Kuran üzerine yazmayı denediklerim gibi. Umarım onlar da gün gelir yayımlanır.

KURTULUŞ KAYALI
24.06.2002

CEMAL SÜREYA

Sanatçıların genellikle sanat yapıtları önemsenir. Şairse şiiri, öykücüyse öyküsü, romancıysa romanı. Şair şiir yazmayıp şiir üzerine düşüncelerini ilettiği zaman bile pek dikkat etmeye değmez. Sanatçıların başka alanlarda yazıp da anlamlı nitelemelerde bulunanları oldukça az. Neredeyse istisnai. Çünkü çoğunlukla kendi ürünlerini merkeze alıyorlar. Cemal Süreya'nm eleştirileri, denemeleri ve özellikle portreleri nitelikleri açısından fazlasıyla önemli. Üstünkörü okunduğu zaman bile açıklıkla anlaşılır. Şiirleri dışındaki ürünlerinin değerlendirileceği kuşkulu. Ancak denemelerinin ve portrelerinin vurguları düşüncelerini ve aydın kimliğini ortaya çıkarıyor. Cemal Süreya ne fazla heyecanlı, ne de orta malı eğilimlere yatkın. Dolayısıyla her şeye yaklaşırken olağanüstü mesafeli.

İkinci Yeni şairi yeniliğe açık bir insan. 1960'ların başında teorik yapıtlar çeviriyor. Edebiyat üzerine düşüncelerini yazıyor. *Şapkam Dolu Çiçekle* bilim adamı titizliğiyle yazılmış edebiyat değerlendirmeleri. Dipnotlu akademisyen yapıtlarından kesinlikle daha az bilimsel değil. Bir de *Papirüs* der-

gisini yönetmiş. *Papirüs* Türkiye'nin farklı düşüncelere en hoşgörülü bakan dergisi. Belki de *Papirüs* Cemal Süreya'nın ülkenin sorunlarına, özellikle de sanatın değişik alanlarına daha geniş bakmasının vesilesi. *Papirüs* dergisi karıştırılınca her alanda olduğu gibi sinema alanında da aykırı düşüncelerin yer aldığı görülür. Metin Erksan'ın ve Halit Refiğ'in kendilerine eleştiri yöneltenlere verdikleri uzun yanıtlar doğal olarak aykırı yaklaşım sahiplerinin yazılarıyla birlikte yayımlanır dergide. Cemal Süreya her konuda olduğu gibi bu konuda da olaya geniş bakar. *Papirüs* belki de *Yeni Dergi*'nin biraz daha canlısı, sıcağı.

Cemal Süreya genellikle şairler hakkında yazmış. Yazdığı sıraların yaygın genellemelerinden oldukça uzak. Birkaç örnek bu iddiayı somutlaştırabilir: "Nazım Hikmet'e kadar uzanan Cumhuriyet şiirinde ise, düşünce, CHP tüzüğünün ve Mustafa Kemal'in 'Nutuk'unun kısa yorumları olmaktan ileri gitmemektedir." Toplum gerçeği ve edebiyata ilişkin değinisi de anlamlı: "Gençlerden, *Yordam*'da yazmış olanların toplum gerçeğini görmedikleri, Halkın Dostları ve Yeni Gerçek'te yazmış olanların ise genellikle edebiyatı küçümsedikleri görülüyor." Suut Kemal Yetkin'in bir yapıtını değerlendirişi ise dört dörtlük: "Ataç çeşitliliğe açıktır, göğsünü hayatın bozbulanık sularına verebilir. Suut Kemal Yetkin'in değneği ise XIX. yüzyılın belli bir döneminde kalakalmıştır." Bu olağanüstü gerçekçi saptama başka bir vesileyle 1940'larda da yapılmış. Ama Cemal Süreya 1960 sonrasının çocuğu. Hem de bihakkın gelişmiş çocuğu.

Aslında Cemal Süreya iki dönemin çocuğu. 1960'lar ve 1970'ler sonrası dünyasının ve Türkiye'sinin çocuğu. Cemal Süreya'nın yazdıklarına bakarak otuz yıllık süre konusunda bazı şeyler söylenebilir. Fakat Cemal Süreya bu dönemin ortalama aydını değil. Dönemin ortalama aydını Hasan Pulur. Hasan Pulur Türkiye'deki gelişmeleri değişikliklere,

yaygın olana duyarlı olarak yorumluyor. Hem de uyumlu olarak. Bunun kanıtını Cemal Süreya'nın iki günlük gazetedeki kısa yazılarıyla göstermek anlamlı değil. Tek bir örneği belirtmek açıklayıcı olabilir: Cemal Süreya'mn bir yazı ya da saptaması karşısında Pulur'un "Ne Demek Atatürkçü Olmamak!" şeklindeki hırçın tepkisini. Hem de bunu bir Mülkiye mezununun yazması Hasan Pulur'u iyice şaşırtıyor. O dönemin aydınlarının çoğunluğu Hasan Pulur gibi düşünüyor. Cemal Süreya yaygın olanın peşinde değil. Kemalizme çok mu eleştirel yaklaşıyor? Yok öyle bir şey. Kim bilir geniş bakmasını sağlayan belki de sanatçılığı. Düşünsel anlamda Oğuz Atay'la çakışma noktaları olabilir.

Cemal Süreya aynı zamanda portre yazarı. Bir başka portre yazarı da Nimet Arzık. Karşılaştırma yapmak anlamlı olabilir. İnsanlara yaklaşımları ayrı. Cemal Süreya şöyle diyor: "Bütün yazılarında ve tavırlarında bir öç alma duygusu seziliyor." Arzık biraz daha hırçın. Cemal Süreya daha dışarıdan bakıyor. Yargılamaktan çok anlamaya çalışıyor. Ama önceki yazdıkları daha ayrıntılı. İnsanları bütünüyle anlamayı amaçlıyor. Hele Bedii Faik hakkında yazdığı portre unutulur gibi değil. Son sıralarda yazdıkları biraz daha yüzeysel. Portreleri konusunda gerçekçi bir nitelemeyi kendisinin başka alana ilişkin bir saptamasından almak mümkün: "..... ..... kısa gazete yazıları arasında ayrıntıyla hesabı kesme tehlikesiyle karşı karşıya kaldı." Artık çoğu kez kendini tekrarlıyor. Cemal Süreya tekrar yapamayacak kadar daldan dala atlıyor. Fikrisabiti yok. Ama ikisinin yazdıklarının kimi ortak yanları da var. Arzık'm Fuat Arna'yı anlatması ile Süreya'nın Sezai Karakoç üzerine yazdığı birbirini çağrıştırıyor. Tüm bunlardan önemlisi kişisel tarihe ilgi. Cemal Süreya'nın vurgulaması insanları belki de toplumu daha iyi anlamasını sağlıyor. Cemal Süreya insanları insani özellikleriyle vermeyi denemiş. Aslında Cemal Süreya

Türkiye'nin insan topoğrafyasını çizmeye yönelmiş. Keşke önemli başka kişileri örneğin, yirminci yüzyılın başlarında doğmuş önemli kişileri de yazabilseydi. Ama son sıralardaki gibi birkaç fırça vuruşuyla değil, olanca ayrıntısıyla. Birkaç fırça darbesi yazdıklarının alameti farikası.

Cemal Süreya'yı kendi yazdıklarındaki iki niteleme çok güzel anlatıyor: "Aslında haklıdan haksızdan çok güç durumda kalanın yanında yer almaktı benimki." "Bir insan kendi kendine tümüyle bakılma hakkını yitirmiyorsa, o insan gerçek bir şeydir ve büyüktür." Cemal Süreya'ya böyle bakmak bir bakıma onu daha iyi anlamak demektir.

1989 yılında yazıldı. Birkaç dergi dolaştı.
Yayımlanmaya değer bulunmadı.

ASLINA RÜCÛ EDEN ÇETİN ALTAN

Çetin Altan'ın yazı hayatını üç dönemde incelemek gerçekçi olabilir. İlk dönemi 1960'lara kadarki tarih kesitini, ikincisi 1960'ların ortalarını, sonuncusu da neredeyse son on yılı kapsar. Daha kesin tarihleme yapmak gerekirse 1950'li yılların sonlarında Peyami Safa'nın ayrılması üzerine *Milliyet* gazetesinde köşe yazısı yazmaya başladığı tarih, yazarlık hayatının önemli bir dönemecidir. Zaten gazeteciliği parti gazetesiyle, dönemin CHP yayın organı *Ulus*'ta yazmakla başlamıştır. Bu sıralar kısa fıkralar yazmaktadır. Fıkralarını yazdığı yerler çok belirgin olarak CHP doğrultusunda düşünmesinin gerekçesini oluşturmuştur. *Akşam* gazetesinin *Taş* köşesinde fıkralarını yazarken bile bugün de aynı başlığı taşıyan *Şeytanın Gör Dediği* sütununda kısa fıkralar yazmayı sürdürmüştür. İlk döneminde çok belirgin bir biçimde Türkiye'nin kültürel yenileşmesinin savunusu söz konusudur. Ancak belirgin olarak anlayışının tam da merkezinde CHP doğrultusunda bir siyaset yaklaşımı yatmaktadır. Sonraları, o günleri hatırladığında, genellikle siyasal iktidara tepki göstermek amacıyla "Bugün canım köşe yazısı yazmak istemiyor" şek-

lindeki bir günlüğünü neredeyse insanı sıkacak ölçüde yinelemiştir. Bunların hemen hepsiyle birleşen bir şey de *Çemberler*'den başlayarak o dönemin hemen sonrasında tiyatro yazmaya yönelmesidir. Tam da hangi yılda yazdığı bence kuşkulu "Sahte Namus" yazısı Çetin Altan'ın 1960'lı yılların sonlarında *Son Havadis* gazetesi yazarlarıyla, özellikle Tekin Erer'le girdiği polemiklerin temel konularından birini oluşturmaktadır. "Sahte Namus"[1] ilk dönemdeki yaklaşımının sadık bir uzantısıdır. O sıralar çok belirgin bir modernist yönü vardır. Ağzından da kesin olarak sosyalizm sözcüğü çıkmamaktadır. Nimet Arzık'ın deyişiyle o zamanlar "espri yapma illetine" henüz yakalanmamıştır. Dilinde de sömürü ve komprador sözcükleri yoktur. İlk dönemi bu minval üzere gelişmiştir. Yazdıklarında, daha doğrusu her dönemde yazdıklarında bol miktarda mizah vardır.

Çetin Altan'ın yazı hayatının asıl ses getiren dönemi 1960'lardadır. O sıralarda çok değişkenlik gösterse de, temel yönelimi sosyalist kimlikli bir köşe yazarı olarak belirmesine yol açmıştır. Ancak bu kimlikli fıkra yazarlığı ona bariz bir değişiklik de getirmiştir. Yazdıklarını bir ölçüde avamileştirip didaktik kılmıştır. Çünkü yazar olarak iki ayrı döneminden farklı bir konumdadır. Tabir yerindeyse siyasal kimliği partinin kimliğinin bile önüne geçmiştir. 1965 yılında TİP listesinden bağımsız milletvekili olarak Meclis'e girmiştir. Vurgulanmak gereken husus başlangıçta partili bir kimlikle anılmak istememesidir. Ancak teknik gerekçelerle, siyasal parti adına Meclis'te konuşabilmesi için TİP'e üye olmuştur. Bir anlamda partililiği adeta zorunluluktan

1 Sadece sağdan değil, soldan da benzeri konularda eleştiri gelmektedir: "Bu yazı, bizim bildiğimiz normal Çetin'in yazısı değil. Keskin zekâsına, her gün hayran olduğumuz Sayın Çetin Altan gibi bir yazarın, bütün Türkiye'deki sayısı beş yüz, altı yüzü geçmiyen bu soysuzlaşmış, şımarık ve küstah kızları, ancak suratlarına tükürmek, yerden yere vurmak için yazı konusu etmesi gerekir." Vehbi Belgil, "Modern Kızlar", *Yön*, Yıl: 1, No: 40, (19 Eylül 1962), s. 2.

doğmuştur. Ancak partili olduktan sonra yazarlığı partililiğinden geride kalmıştır. Çok geniş bir ilgi halesiyle karşılaşması bu dönemde olmuştur. Bir anlamda boydan boya Türkiye'yi etkilemesinin altında bu durum yatmaktadır. Hatta o dönemin öne çıkmış bilim adamları da onu Türkiye'deki uyanışın bir simgesi olarak görmüşlerdir. Nitekim Çetin Altan'ın o sıralardaki yaklaşımının en güzel göstergesi *Onlar Uyanırken* kitabıdır. Bu kitabın alt başlığı da *Türk Sosyalistlerinin El Kitabı*'dır. Özellikle milletvekili olduğu dönem fıkralarındaki nitelik, değişikliğinin anahtarıdır. Zaten yazılarının niteliği *Milliyet*'ten *Akşam*'a geçmesiyle değişmiştir. Daha doğrusu fıkralarındaki kimi şeylerin dozajının değişmesi *Milliyet*'ten ayrılmasına neden olmuştur. *Milliyet*'ten ayrıldıktan sonra o gazetedeki yazarlık dönemini biraz da imrenerek değerlendirmesi kendisinin gazeteciliği konusundaki düşüncelerinin anlaşılmasına yardımcı olabilir. Ancak değişiklik göstergelerini çok fazla abartmamak gerekmektedir. Yeni sosyalist kimliğine doğru yönelirken Kemalizmden kaynaklanan kültürel perspektifine tam da 1965 yılında *Atatürk'ün Sosyal Görüşleri* yapıtıyla toplumsal bir içerik de katmaya çalışmıştır. Zaten başka bir boyutuyla 27 Mayıs darbesinden kaynaklanan 1961 Anayasası'nın tastamam uygulanmasından söz etmiş ve toplumsal adaletsizliklerin ortadan kaldırılmasını amaçlamıştır. Geçiş dönemi itibariyle Çetin Altan'ın muhatap olduğu iki temel polemikten biri *Sahte Namus* fıkrası, diğeri ise Atatürk'ün "Komünizmi her gördüğünüz yerde ezin" ibaresini de içeren Eskişehir konuşması dolayısıyladır. Egeli'yle başlayan bu ikinci polemik dönemin neredeyse her tür basın yayın organına yansımış, Çetin Altan'a yönelik yaygın bir eleştiri kampanyasına yol açmıştır. Artık bu yeni dönemden itibaren Çetin Altan yazdıklarında siyasal kimliği çok daha belirginlik kazanmıştır.

Bu durumdan sonra siyasal kimliğinin giderek daha belirginleşmesi söz konusudur. Artık 1967 yılı sonrasında solun kendi içindeki tartışmalar yazılanları, bu arada Çetin Altan'ın yazdıklarını da etkilemiştir. Başından itibaren, fakat özellikle süreç içinde Türkiye'deki sol hareket, daha doğrusu sosyalist hareket popülist bir nitelik kazanmıştır. Hareketin popülist bir nitelik kazandığı dönemde Çetin Altan da halkın dinsel inancını doğru değerlendirmek gereği üzerinde durarak Türkiye'de seçkinlerin bu konudaki yanlışlarının altını çizmiştir. Daha sonraki dönemde revaç bulan, dinsel tepkinin ekonomik sömürü nedeniyle yanlış hedefe yöneldiği şeklindeki yorumun doğru mecrasına sokulmasının amaçlanmasını savunmuştur. Bir anlamda düzenin yabancılaşmasının teorisini yapmaya çalışmıştır. O dönemde sürüsüne bereket bilim adamı da din konusuna yaklaşımını benimsenmesi gereken sosyolojik bir yorum olarak değerlendirmiştir. Bunları kaleme alırkenki popülizminin en belirgin özelliklerinden bir başkası da sürekli olarak İstanbul Dükalığından, İstanbul'a telmihan Bizans'tan söz etmesidir. Hayatında bu noktaya bir daha dönmesi mümkün değil gibi gözükmektedir. Türkiye'de kimi zaman önde gelen düşünce adamları bile belli bir hareketin plebien niteliği hakkında olumlu değerlendirmeler yapmaktadır.

Çetin Altan'da tabir caizse elitist dönem yeniden başlamıştır. TİP'teki tartışmalar bir sorun, daha doğrusu muhbirlik olarak telakki ettiği bir konuşma nedeniyle kendisinin konumunun değişmesini beraberinde getirmiştir. O olay sıralarında değişik bir nedenle, bir haftalık sosyalist derginin, *Ant*'ın kapağında baştan aşağı BEN yazısı ve fotoğrafı yer almış, birey olarak önemini aşırı vurgulaması, 'megalomani'si eleştirilmiştir. Zaten TİP'ten parti olarak ümidini kestikten hemen sonra PDM kısaltmasıyla andığı Parlamento Dışı Muhalefeti savunmaya başlamıştır. Bir başka biçimde söylemek

gerekirse sistemin parlamento dışındaki sağlıklı güçler tarafından en azından kontrol edilmesi gerektiğini belirtmiştir. 1969 sonlarında çıkmaya başlayan *Yön* gazetesinin devamı mahiyetindeki *Devrim* gazetesinde *Ben Milletvekili İken* başlığı altında mizahi bir anlatımla Meclis anılarını kaleme almıştır. Bu anı bir anlamda 12 Eylül sonrasında Meclis'e yönelik eleştirel mahiyetteki sonradan kitap olmuş bir başka yazı dizisini hatırlatmaktadır. Önceden bir biçimiyle sosyalizmle komünizm arasındaki temel farkı ihtilal olarak belirtirken, artık yavaş yavaş bu tür konuların önemi olmadığını ima etmeye başlamıştır. Zaten parlamentosuz, partisiz geçen yeni dönemi bir anlamda eski dönemine rücû olarak nitelenebilir. *Komisyon* oyunu da bu rücûnun gerçeklik olarak yaşanmasından önce yazılmıştır. *Komisyon* sosyalist dönemindeki hırçınlığının doruğunun ürünüdür. Bir yanıyla da bolca mizahi öge içermektedir. O hırçın eğilimini parlamentoya yönelttiği zaman mizah, yergi, tıpkı Rıza Bey'de olduğu gibi başka bir çeşni kazanmaktadır.

Enfes Türkçesiyle çok güzel denemelerini, fıkralarını yazdığı zamanımızda rücû döneminin şahikasını yaşamaktadır. Türkçenin en güzel portrelerini yazanlardan biri Çetin Altan'ın fıkralarını çok gerçekçi bir şekilde nitelemektedir: "Art Buchwald genelde mizaha dayanır. Bütün dünyayı, her yönüyle hayatı kapsayan bir mizahtır bu. Çetin Altan eskiden de mizahı aşan bir çalışma içindeydi. Son yıllardaki yazılarında daha da aşıyor onu (ütopya mizahı dışlıyor). İyice yaratıcı ve çok kökenli bir tavrı geliştiriyor. Belki de '80'li yıllarda oyun, roman vb. yazmayışı köşeyazarlarına daha bir yaratıcı doku kazandırmakta."[2] Çetin Altan'ı bir biçimiyle romanları ele vermektedir. Edebiyat eleştirmenlerinin yazdığı kadarıyla *Büyük Gözaltı*, tabii 12 Mart'ın büyük gözaltısmdan son-

2 Cemal Süreya, *99-Yüz İzdüşümler/Söz Senaryosu*, Kaynak Yay., İstanbul, 1991, s. 86.

ra hayatını anlatmaktadır. *Viski* romanında ise Çetin Altan'm da aralarında bulunduğu bir gruba saldırı sürekli gündeme getirilerek Meclis günlerine dönülmektedir. Solcu geçmişine hırçın bir şekilde eleştirel bakan bir sinema yönetmeninin *Bir Avuç Gökyüzü*'nü sinemaya uyarlaması romanın mesajını aşikâr kılmaktadır. Çetin Altan'm son dönemde yazdıklarım belki de bu son roman, tüm yazdıklarım ise tüm romanları özetlemektedir. Çok kalın çizgileriyle yazdıklarına şöyle bir değinilen Çetin Altan'ı yerli yersiz üstad diyerek metheden bir akademisyen, Mehmet Ali Kılıçbay onu sadece Çetin Altan'm seçtiklerinden okumaktadır. Hele Niyazi Berkes'in bir makalesini hayranlıkla Çetin Altan'a adadığının hiç farkında değildir. Asıl önemlisi Çetin Altan, Kılıçbay'a gönül borcunu ödediğini belirtirken bile "mizah illetine" duçar olduğunu fâş eder gibidir.

Karikatür, no. 11, Şubat 1994, s. 6

"DÖNEKLER"

Dönekler sözcüğü, ister tırnak içinde ister tırnaksız kullanılsın belli bir aşağılamayı beraberinde getirmektedir. Bu yazının böyle bir amacı yoktur. Dönmek bir zamanlar kabullenilen kimi görüşlerden vazgeçmeyi işaretlemektedir. Bu tavır her tür düşünce tarzı için söz konusudur. Türkiye'de kullanım alanı genellikle 1960'lı yıllarda sosyalizme inanıp da şimdilerde çok yaygın tabirle liberalizmi savununlara inhisar etmektedir. Tarih olarak daha eski dönemin aynı tarzda düşünce değiştirenleri için bile bir niteleme sıfatı şekline dönüşmemektedir. Birkaç örnek vermek gerekirse, Cemil Meriç, Hilmi Ziya Ülken ve yakın dönemlerden bir isim, İsmet Özel bu çerçevede anılmamaktadır. Bunlara katılabilecek bir sürü başka isim dönek tabiriyle adlandırılmayıp, başka bir bağlam içinde düşünülmektedir. Bunun nedenleri üzerinde durulmalıdır. Dönek sıfatının çağrıştırdıkları, işlevi ve değerlendirilişi, ancak daha genel bir çerçevede gerçekleştirilirse bir anlam kazanır.

Bir anlamda bu sıfatla nitelenmeyen kişilerin bir başkalığı olmak gerekir. Bu başkalık da belki onların yaklaşımların-

daki benzerlikten kaynaklanabilir. Örneğin, İsmet Özel düşüncesi değiştikten sonra *Yeni Devir*'de uzun süre yayımladığı günlük fıkralarda İslâmîyeti, daha doğrusu onun doğrultusundaki siyaset anlayışını tıpkı daha önceki dönemde sosyalizmi anladığı radikallik boyutunda algılamıştır. Bir de, oldukça geç bir zamanda da olsa *Waldo Sen Neden Burada Değilsin?* yapıtında kendi düşünsel serüvenini yaşam süreci içinde anlatmaya başlamıştır. Gene Hilmi Ziya Ülken yaşam süreci içinde düşünsel değişiminin hikâyesini anlattığı gibi, *Tarihî Maddeciliğe Reddiye* yapıtıyla onu bunu suçlamadan, bir zamanlar kabullendiği Marksizmi felsefi düzeyde eleştirmiştir. Bu Marksizm eleştirisinin Türkiye'deki Marksistlerle pek ilgisi olmamıştır. Hilmi Ziya bu tavrını, bu tutumunu güncelliğe bulamamış, ölçülü bir edayla hem eleştirmiş hem de kendi düşünsel konumunu belirtmiştir. Bir üçüncü isim, Cemil Meriç, daha farklı bir konumda olmuş, bir yanıyla *Yön*'ün, bir yanıyla *Büyük Doğu*'nun insanı olduğunu telaffuz edegelmiştir. Düşünsel doğrultusu değişik olsa da, Marksizmin Türkiye'de önemli bir bilinçlenmeye yol açtığını söylemiştir. Ötesi, kimi Marksist önemli düşünce adamları hakkında, örneğin, Hikmet Kıvılcımlı üzerine olumlu sayılabilecek düşünceler beyan etmiştir. Bir de, ilki gibi ikinci cildi de yakın zamanda yayımlanan *Jurnal*'le hayat hikâyesini yazmıştır. Ancak dikkat çekecek olan nokta, özellikle son iki düşünce adamının, kendilerini hiçbir zaman bir siyasal lider, bir siyasal önderle birlikte düşündürtmemeleridir. Belki de bu son nokta bunların "dönek" olarak adlandırılmamasının gerekçesidir, nedenidir.

Öbür insanlar, "dönek" diye anılanlar, adlandırılanlar, hemen hepsi Turgut Özal'la birlikte düşünülmüşlerdir. Bunlar, isim isim belirtmek gerekirse Turgut Özal'a çok yakın olmuşlardır. Söylentilere göre biri Özal'ın da katkısıyla *Hürriyet* gazetesinde köşe yazısı yazmaya başlamış, hat-

ta Özal'ın siyaseti bırakabileceğini belirtmesine karşı "Ne Olur Bırakıp Gitme" diye firaklı bir köşe yazısı da yayımlamıştır. Yazdığı fıkralarda sürekli olarak Özal'ın rasyonelliğini, dünyanın gidişatına en uygun siyaset adamı olduğunu söyleyip durmuştur. Belki de liberalizm rüzgârının etkisiyle geçmiş dönemin radikal dönüşümcülerini tedrici değişikliklerden yana olmaları halinde toplumda daha kalıcı izler bırakabileceklerini söyleyerek eleştirmiştir. Sözü edilen yazarda siyasal iktidarın odağına karşı yirmi yıllık sürede çok değişik bir tavır oluşmuştur. 1960'ların ortasında yazdığı *Atatürk'ün Sosyal Görüşleri* kitabıyla handiyse Atatürk'ü Marksizme yakın göstermeye çalışırken, bir iki yıldır bir yabancı bilim adamının yazdığı *Millî Mücadelede İttihatçılık* kitabının da verdiği ilhamla Kemalizmi eleştirmeye başlamıştır. Bir üniversite mensubunun *Türkiye Günlüğü*'nün son sayılarında bu yazar üstüne yazdığı bir makale de, adamın düşüncelerine hiç mi hiç nüfuz edilemediğinin çok güzel bir başka göstergesidir.

Ele alınabilecek bir diğer yazar da kendisini genellikle Özal'la birlikte sivil toplumun önemli bir uzvu olarak nitelemekte, son dönemde Özal'la Türk toplumunda en önemli değişimlere imzasını atmış bir kişi olarak görmektedir. Özal'a meftuniyeti ve karşıtlarına eleştirel bakışı kendisini Türkiye'nin en hırçın polemik yazarlarından biri yapmaktadır. Hırçınlığı tümüyle kendisinden kaynaklanmamakta, önemli ölçüde üzerine gidilmesinden dolayı belirginleşmektedir. Sözü edilen ilk yazarın hırçınlığına paralel bir tavır içinde olup, imzasını attığı ilk yazıları bile hırçınlığının somut göstergeleridir. *Türk Solu* dergisinin 1968 yazındaki bir sayısının son sayısındaki yazısı gibi, *Aydınlık* dergisindeki belki de en önemli yazısı "Oportünist"ler üzerinedir. Derdi de Türkiye İşçi Partisi içindeki Aybar ve Aren-Boran gruplarını eleştirmenin ötesinde hırpalamaktır. Hatta *Aydınlık*'ta-

ki yazısında Küçükömer ve Divitçioğlu'nu gericilikle suçlamaktadır. 12 Mart'ın onu Arafat'çılığa yöneltmesi gibi, 1979 İran İslâm Devrimi de İslâmcı yapmıştır. Hatta bu döneminde zamanın *Gençlik ve Toplum* dergisinde tıpkı şimdi olduğu gibi, herkesi kör alemi sersem samrcasına memleketin geleneklerine, göreneklerine ya da Türk-İslâm değerlerine her zaman saygılı olduğunu belirtmiştir. Son dönemde Körfez Krizi'nin de etkisiyle yeni dünya düzenini ve bunun Türkiye'deki muhtemel izdüşümünü savunmuştur. Aralarında en cevval olanı ve konumunu, düşünsel konumunu belki de en akıllıca savunanı budur.

En hesaplısı, en hesapçısı da amacına biraz geç ulaşanıdır. İlk ikisinin makro düzeyde savunduklarını daha mikro planda ele almıştır. Ancak sonuçta Özal'ın danışmanı olup, onu siyaset bilgesi olarak nitelemiş ve değişim planını coşkuyla karşılamıştır. Bu tür üslubu Şevket Süreyya'nın Menderes övgüsünü çağrıştırmaktadır. Doğal olarak ele alındığı takdirde oldum olası kişilere meftuniyeti hayatının temel özelliği olmuştur. Zaten hayatının Özal sonrası safhasında Aydın Menderes'in değişimciliğine yönelmiştir. Nitekim akademik görünümlü çalışmasının ilkinde *Yön*'ün başyazarını olumlamıştır. Daha sonra *Toplumsal Kurtuluş* ve onun akademik uzantısı sayılabilecek *Belleten* dergilerinin çevresinde dolaşırken akademik özgürlüğü savunmuştur. TÜBİTAK'ta ve doktorası sırasında YÖK'ün özgürlükleri kaldırıcı tutumuna başkaldırdıktan sonra YÖK zihniyetinin lök gibi oturduğu bir taşra üniversitesinde soluklanmıştır. Radikal solculuk döneminde yazdıklarını daha sonraları herhalde anlamlı bulmamış olacak ki, en sonunda yanlış noktaya iyi bir eğitimden geçmediği için ulaştığını belirtmiştir. Bir anlamda yazdıklarının temeli olmadığını vurgulamaktadır. Bir yanıyla belirttiklerinin gerekçelerinin araştırılması bu adamın anlaşılmasının yollarını açar. Her tutumunun arkasında

bir siyasal güç elde etme ya da siyasal güce yanaşma anlayışı vardır. Aslında bu özellik sadece onun değil, hemen hepsinin arayışlarının temelidir. Siyasal güce teşne olma eğilimi olağanüstü yaygındır. Belki de bu tutumunun yarattığı tepki nedeniyle yakın bir zamanda, akademik çalışmalarının bir aşamasında hırçın Kemalistlerin hışmına uğramıştır.

Bir büyük gazetenin merkezinde olan zatı muhterem ise geçmiş dönemde hiçbir şeyin, bu arada radikal muhalefetin de merkezinde olmamıştır. Belki de bu nedenle *Elveda Başkaldırı* dediğinde "Sen ne zaman başkaldırdın ki, şimdi elveda diyorsun" cevabı karşısında bir şey söylememiştir. Hatta o kadar ileri gitmiştir ki, 1960'lı yıllarda Osmanlı toplum yapısını feodal ve Asya üretim tarzı olarak niteleyenlerin birbirlerine silah çektikleri şeklinde bir hatırlatma da yapmıştır. Bu hatırlatmanın mizahi olmasının yanında hiçbir önemi yoktur. Yakın zamana kadar yazdıkları söz konusu edildiğinde iktidarın merkezinin yamacında olduğu görülmektedir. Şimdiki konumu da pek o kadar farklı değildir.

Bu kısmen anılan dört kişiden belki de en muhafazakârı üçüncüsü olup, öbürlerinden temel farkı büyük basında çalışmamasıdır. Bu durum da dört "dönek"in düşüncelerinin pek de yaklaşımla ilgili olmadığını göstermektedir. Belki de mekân, daha doğrusu bulunulan mekân insanların yaklaşımını belirlemektedir. Hatta insanların bu insanlara dönek deyip dememesi de kendi durumlarıyla bağlantılıdır. Nitekim Ahmet Oktay çoğu konuda kendisinin yaklaşımı da değiştiği için bunlara dönek dememektedir. Bir zamanlar, 1980'den epeyce önce kendisi de olanca sivriliğiyle Lütfi Akad'ın Ömer Seyfettin uyarlamalarını faşist bir zihniyetin mahsulü şeklinde nitelemiştir. Aslında sözü edilen kişiler insanların durduğu yere göre değerlendirilmiştir.

Bunları değerlendiren, bunlara küfreden kişiler de çok yoğun olarak değişim geçirmişlerdir. Zaten değişim olum-

lu karşılandığı zaman gelişme, olumsuz algılandığında da döneklik sıfatı kullanılmaktadır. Ancak bir başka gerçeklik gündeme girmekte, gelişen insanların ne ölçüde değiştiği ortaya çıkmaktadır. Dönenlerin Özal'a meftun olmaları gerçeği ile değişenlerin Demirel'e yatkınlıkları önemli paralellik göstermektedir. Gelişenlere zum yapılmadığı için ne ölçüde değiştikleri pek kimsenin meselesi olmamaktadır. Aslında dürüstlük dışında, ki hangilerinin daha dürüst olduğu şüphelidir, döneklerle gelişenler birbirlerinin ikizidir. Ortak paydaları gündelik siyasete teşne olmalarıdır. Gelişenlerin gündelik düşünsel serüveni döneklerinkiyle özdeş gibi görünmektedir. Bu ilginç hikâye ise elbet başka bir yazının konusudur.

Karikatür, no. 8, Kasım 1993, s. 6

DÜŞÜNSEL GELİŞMEYİ BİRAZ GEÇ VE GÜÇ YAŞAYANLAR

"Döneklik" bir şekliyle deformasyonu gösteriyordu. Sağlıklı değişmek ise olumluya dönük bir tutumun adlandırılmasıdır. Olumluya dönük değişim de bazı dönemlerin göstergesidir. Bir biçimiyle Zaloğlu Rüstemliği gerektirir. Zaloğlu Rüstemlik kendi dışındakileri acımasızca eleştirmek demektir. Her kim kendi karşıtlarını temelden eleştiriyorsa onun geliştiğine hükmetmek gerekmektedir. Genellikle bu tür eğilimin alameti farikası eleştirideki radikalliktir. Kaleminden kan damlayan herkes sağlıklı değişen ya da gelişendir. "Dönekler" ne ölçüde kendi geçmiş bağlantılarına acımasızca saldırıyorlarsa, gelişenler de "dönekleri" şamar oğlanına çeviriyorlar. Bir zamanların Marksistlerinin saldırıya tâbi tutulması bu noktada önemli bir göstergedir. Bilumum "dönek" ya da gelişenin ruhsal karakterini ve düşünsel doğrultusunu anlamanın turnusol kağıdı zaman içinde Kemal Tahir'e karşı tutumlarında yatmaktadır. Her tür "döneklik" ve "sağlıklı değişmişlik" Kemal Tahir'e karşı tavırda sırıtmaktadır. Her somut durumda konunun can alıcı noktasını yakalamak olasıdır. Ama bir nokta var ki, neşteri ora-

ya vurmak gerek. Ama neşteri vuracakların hemen tamamı tam da doktorun has yamağı gibi.

"Dönekler"le gelişenlerin çakıştıkları noktaları belki de en iyi şekilde bir bilim adamının ciddiyetiyle pek kabili telif olmayan üslup, bir başka deyişle *Atütürk'e Saldırmanın Dayanılmaz Hafifliği* belirler. Aslında hafiflik de pek o kadar sınırlı ve sadece günümüze has değil. Bu dayanılmaz hafiflik her dem gündemde. Ancak bir otuz yıl öncesine gidildiğinde Türkiye'nin düşünsel topoğrafyası daha gerçekçi bir şekilde anlaşılabilir. Sözü edilen kitap artık bugün için anakronik. O zamanlar belki herkes dayanılmaz hafifliği yazıyordu. Geçen yazılardan birindeki *Atatürk'ün Sosyal Görüşleri*'ne ilişkin sözler ve Doğan Avcıoğlu'nun "Önce Atatürkçülük Sonra Sosyalizm" makalesi belki de bunun en güzel örneği. Daha da güzeli Kemal Tahir'in *Ben de Yazdım* üzerine değerlendirmesinin biraz da karikatürize edilmiş eleştirisi. Ondan öte bir ölçüde orduya dayanan, ordunun işlevini önemseyen bir sol strateji ve onun öncesi, *Yön* hareketi, sözü edilen eğilimin en tipik göstergesi. Türkiye'nin düşünsel doğrultusunu Kemalizmin merkezde olduğu bir yaklaşım belirliyor. O dönemde çok yoğun bir şekilde Kemalizm karşıtlığı eleştiriliyor. Kimileri de Kemalizmle sosyalizm arasında Çin seddi olmadığını telaffuz ediyorlar. "Tahirî Tarikatının İkinci Cumhuriyet Çıkarması" laflarını edenler bir de dönüp geçmişe baksalar, durumu anlarlarsa, apışıp kalırlar.

Cehalet sadece bazılarına has bir şey değil ki. Ebucehil sözcüğünü Ebucahil yazacak kadar Osmanlıcaya daha doğrusu Türkçeye vâkıf bir yazarın sözlerinden kalkarak, ama o yazarı da tam tahlil edemeyerek gerçekleri gördüğünü varsaymak anlamlı görünmemektedir. Ebucehil sözcüğünü kullanan kişi öyle bir yaklaşım içinde ki, Kemal Tahir'le Peyami Safa'nın ideolojik konumlarının değiştirilmesinden solun kârlı çıkacağını umuyor. Başka konuları da aynı sav-

ruklukla yazan bu tezci yazar zaman içinde haliyle fazla savruluyor. Ama görüşleri "döneklerle" çakışmadığı için radikal eleştirilerde berdevam. Savunduğu, bir ölçünün ötesinde dayandığı radikal siyasal hareketler de değişiyor. Ancak o, bu konumunu, kendi savruluşunu açmıyor, açıklamıyor. Bir başka bağlamda bir zamanlar gerici ve sağcı diye nitelediği yazarın konumuna düşüyor. Tezler diye biteceğe pek benzemeyen yapıtlarda artık kendisinin tarih üzerine yaklaşımlarını Türkiye'nin sağcılarının benimsemeye, kullanmaya başladıklarını, bunları kendi çıkardıkları ansiklopedilere koyduklarını rahatsız olmadan alenen belirtiyor. Bunu belirtmekte bir beis görmüyor. Bir zamanlar eleştirdiği Kemal Tahir'in konumuna geldiğini fark etmek istemiyor. O kadar "radikal" görüşler ileri sürüyor ki, Mustafa Kemal Paşa'yı dahi mandacı ilan edip, Sivas Kongresi'nde mandacılığın reddedilmediğini açıklıkla yazıyor. Genelde değerlendirildiğinde, özellikle belli bir dönemde yazdıklarında Kemal Tahir'i andırır bir şekilde tamı tamına bir Millî Mücadele eleştirisi gündeme geliyor. Bir yanıyla Kemalizmi bir vakıa olarak kabullenen bir muhafazakârla yerlerinin değiştirilmesi halinde solun zararlı çıkmayacağını söyleyebilecek o kadar çok kişi var ki bugün. Üstat kendi algıladığı mantık içinde tam da Kemal Tahir'in yanma düşüyor. Kelime kelime aynı şeyleri yazıyor neredeyse. Kemal Tahir yakın dönem tarihinin yeni baştan yazılması gerektiğini söyledikten uzun bir süre sonra, belki de zanaatçi olduğundan terzi gibi tarihi tersyüz etmekten söz ediyor. Bir zamanlar Bülent Ecevit'i aydın düşmanı olarak ağır bir şekilde eleştirirken şimdilerde kendi misyonunun aydın kırımı yapmak olduğunu duraklamadan belirtiyor.

Bir zamanlar aynı biçimde Kemal Tahir'i eleştirenler, dün kimi gerçekliklere değinerek "Biz bize benzeriz" mantığının ikinci yüzü olarak Türkiye'nin özgünlüğünü öne sürenleri

gırgıra alanlar, belki de Ahmet Hamdi Tanpınar'dan kaynaklanarak, onunla beraber bazı yabancı Marksist teorisyenlere yaslanarak Türkiye'nin özgünlüğü üzerinde durmuşlar, bir biçimiyle "Biz bize benzeriz" demişlerdir. Bu özgünlük eğilimi öncesinde kitleden kopmamak gerekçesiyle düşündüklerinden üç buçuk yıl sonra Stalinizm eleştirisini gündeme getirenler, düşündüklerini dümdüz söyleyenler Kemal Tahir'in kimi gerçeklikleri çarpıttığını ima etmişlerdir. "Biz bize benzeriz" mantığının bir anlamda Türk gericiliğinin yaklaşımı olduğu endişesi, işi havanın durumuna ilişkin olarak Abdurrahman Dilipak'tan icazet almak gırgırına kadar götürmüştür. Kemal Tahir'e, "özünde onun gerici ideolojisine" yönelik eleştiri eninde sonunda onları başkalarının gözünde Kemal Tahir'den de "beter" bir yere getirmiştir. Yayımladıkları yapıtları, kimilerini, örneğin Şerif Mardin'in kitaplarını, o cenahın yayımladığını 12 Eylül öncesini doğru hatırlayan dondurulmuş biri görse tak diye düşer bayılır. Benzeri bir şekilde hâlâ gelişmekte berdevam, Kemalizme duyarlı bir başka entelektüel de *Kabileden Feodalizme* yapıtında sürekli olarak Türkiye'nin özgüllüğünün düşünülemeyeceğini, Kemal Tahir'i de çoğu zaman diline dolayarak yazmasına mukabil, *Saçak* dergisinde "Türkiye'nin Özgüllüğü" başlıklı iki sayı süren bir makale yayımlamıştır. Bu yeni makalesi adamı, geçmişe dönük bilgilenmesinde yanlışlar olabileceği, onu bunu suçlamasının anlamsız kaçabileceği gibi bir düşünceye yöneltmemiştir. Aynı yolda devam edegelmiştir. Bir süre sonra herkesi kör âlemi sersem sanırcasına geçmiş dönemlerde ciddi entelektüeller keşfetmeye yönelmiş, bir anlamda kendi düşüncesiyle değil, bir Fransızm dürtüklemesiyle Fuad Köprülü'nün tarihçiliğinin, maddeci tarihçiliğinin önemini algılamıştır. Ancak Köprülü'nün önemini algılarken, bir ölçüde, o da ancak bir ölçüde resmi ideolojinin kimi sınırlılıkları olduğunu düşünmeye başlamıştır. *Saçak*'tan düştükten sonra doğrultusunu

belirleyecek siyasal dayanağı kaybettiği için, belki de sadece bu gerekçeyle Türkiye'nin tek çıkış yolunun Avrupa Topluluğu'na entegrasyonda yattığını yazabilmiştir. Envai çeşit zikzak içindeki düşünsel yaşantısı çerçevesinde Kemal Tahir'e yönelik eleştirilerinin dönüp kendisine ulaştığı açık bir gerçekliktir. Fakat Türkiye'deki hemen herkes gibi o da dönüp hiç geriye bakmamıştır. Şimdi siyasal anlamda sert bir şekilde eleştireceği grup olarak kala kala Türkiye'nin belgesel çalışan milliyetçi akademik tarihçileri kalmıştır. Adamın yazdıklarının derli toplu okunması, yönelimini, ondaki sürekli değişikliği bariz bir şekilde gösterir.

Velhâsılıkelâm, Türkiye'de dönen, değişen, gelişen hemen herkes hayatının bir döneminde Kemal Tahir'e eleştiri yöneltmiştir. Burada bunların hepsini teferruatlı anmak mümkün gibi görünmemektedir. Mete Tunçay bile hemen her yazdığında, en son *Sol Kemalizme Bakıyor* başlıklı kitaptaki konuşmasında bile çok daha sınırlı bir Kemalizm eleştirisi yaparken, Kemal Tahir'in "yanlışlarını" göstermeye devam etmektedir. Kemalizmi olumlayanlar, eleştirenler bir biçimde Kemal Tahir kompleksi yaşamaktadırlar. Şimdi "dönek" de olsalar, gelişenlerin safında da bulunsalar objektif durumları böyledir. Bunun sebebi hikmeti iç içe geçmiş haldeki iki süreçte gözlemlenmektedir. 1960'ların ortasında insanların yaygın olan düşüncelerinde Kemalist devrim kavramı Marksist devrim kavramına dönüşüyordu. Daha doğrusu böylesi bir süreç yaşanıyordu. Birkaç yıldan beri de yaygın olarak sosyalist devrim kavramı Kemalist devrim kavramına dönüşmektedir. Dolayısıyla sanki devridaim makinası gibi tarih tekerrür etmektedir. Zaten "Tahirî Tarikatının İkinci Cumhuriyet Çıkarması" şeklindeki bir değerendirmenin tarihin tekerrür ettiği yolunda bir anlayışı çağrıştırması kaçınılmazdır. Genel olarak, yaygın olarak insanlar bir başka noktaya gitmekteler ya da 1960'larda yaşanan süreci bi-

raz geç yaşıyorlar. Onun için *Atütürk'e Saldırmanın Dayanılmaz Hafifliği*'ne karşı çıkanlar, sanki günah keçisi gibi karşılarına bir avuç İkinci Cumhuriyetçiyi alacaklarına, Türkiye'de düşünsel değişimi biraz geç yaşayanları da alsalar daha anlamlı olacaktır. Ancak o zaman Atatürk'ü savunmanın dayanılmaz hafifliği ortadan kalkacaktır. Çünkü aslında ortadan kaldırılması gereken bir hafiflik vardır. Söz konusu hafifliğin kaldırılması Kemal Tahir'in ne tür bir mihenk taşı olduğunu apaçık gösterecektir.

İnsanın merakına mucip olan konu Yüzbaşı Selahattin'in Cannetti'ye karşı çıkarken neden bunları hedef almadığıdır. Cumhuriyet-i Sânî müdafiiliğine yönelik saplantılı bir eleştiri her yerde olumsuzluk görüntüleri bulunmasına karşın neden bazı başka düşüncelere karşı oluşmuyor? Tüm bunlar belki "müdahane-i âliman" "belli bir çağın ve çevrenin malıdır" anlamına geliyor. Hele "döneklerin" bir biçimde devlete yaslandıkları düşünülünce. Belki aşağıdaki satırlar sağlıklı değişenin, gelişenin ya da düşüncesi atalete uğrayanın yani sabitleşenin durumuna cuk oturuyor: "'Müdahane' hiçbir zaman kalkmamış, olsa olsa şekil ve muhatap değiştirmiştir. Tek şansa veya onun başını çektiği ikbal kervanına yaranma ve yaslanmanın yerini burada sınırları belli olmayan kollektif bir varlığa 'müdahane' halini almıştır. İşçiye, sendikalara, öğrenci örügütlerine, seçmen kütlesine, henüz tam şekillenmemiş bir okuyucu çevresine yanaşma ve yaslanma! Sonunda hangisine kimin sahip çıkacağı açık artırmaya çıkarılmış bir hoş görünme yarışı ve kavgasıyla belli olacak."[1]

Karikatür, no. 9, Aralık 1993, s. 6;
Tarih ve Toplum, cilt 24, sayı 142, Ekim 1995

1 Sabri F. Ülgener, *Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler*, Mayaş Yay., Ankara, 1983, s.92-93.

BİR SİYASET ADAMI OLARAK BÜLENT ECEVİT'İ ANLAMAYI DENEMEK

Değişen toplumsal koşulların gerektirdiği yeni siyasetlere yönelmekte Türkiye'nin en belirleyici, en gelişkin siyasetçi tipi Bülent Ecevit'te somutlaşmaktadır. 1957 yılında Ankara milletvekili seçildikten ve özellikle 1959'da Parti Meclisine girdikten beri inkıta dönemleri dahil 1990'a kadar aktif siyasetin içindedir. 1966 yılından 1980 12 Eylül'üne kadar da Türkiye'nin siyasetinin biçimlenmesinde ön planda rol oynamış ve etkili olmuştur. Ecevit'in siyasal yaşantısını üç dönem çerçevesinde, 1957'den 1966 yılında CHP Genel Sekreteri olduğu zamana, 1966-1980 arasına ve 1980 sonrasına ilişkin olarak düşünmek daha anlamlı olabilir. Bu üç dönemde iç tutarlılığının olduğu gibi, düşünsel değişikliğinin izlerini yakalamak da olasıdır. Türkiye'de siyasetin gelişimi ve siyaset üzerine düşünmesi bakımından bir süre *Yeni Halkçı* ve *Ulus*'ta, bir süre de *Milliyet*'te köşe yazarlığı yapmasının önemi vardır. Özellikle köşe yazarlığı sırasında -onun da yeni yönelimler döneminde- ülkenin yeni siyasal düşünce eğilimleri üzerinde derinlikli düşünmüştür. Bülent Ecevit'in genel düşünsel doğrultusu çerçevesinde siya-

set pratiği yoluyla halkla ilişkileri bağlamında siyasal eğilimi şekillenmişe benzemektedir. Bunun doğal olarak sağlıklı bir yanı da vardır. Ecevit'in 1950'li yılların sonlarından itibaren siyaset yapmaya başlaması düşüncelerine haliyle bir şekil vermiştir.

Ecevit'in aktif siyaset hayatı DP tahakkümüne karşı mücadeleyle, deyim yerindeyse demokrasi mücadelesiyle başlamış ve 1990 yılında, halen aynı doğrultuda sürmektedir. Belki de Bülent Ecevit'in düşüncesinin merkezine demokrasi sorununun yerleşmesi bundandır. Demokrasiyi ön plana almasının nedenlerini şartlar ortaya çıkarmıştır. CHP Ankara milletvekili Bülent Ecevit Tahkikat Komisyonu'nda iyice somutlaşan eğilimleri aşmanın yolu olarak 27 Mayıs darbesine olumlu bir rol biçmiştir. Ancak, o zamanlardan itibaren DP iktidarını aşmanın olağan yolunu genel seçimde görmüştür. Bu şekilde düşünmek daha sonra darbelere karşı oluşacak anlayışını kavramanın anahtarı olabilir. Ama olmamıştır. 1960 sonrasının seçimli hükümetlerinde Çalışma Bakanı olarak görev alması, parti siyasetiyle daha makro planda ilgilenmesini sağlamıştır. 1961 Anayasası'nın getirdiği açılımın partiyi yeni koşullara göre yeniden şekillendirme denemesinde Bülent Ecevit, düşünceleri itibariyle tipik, bir farklılığı, hele özgünlüğü hiç olmayan bir CHP milletvekili olarak nitelenebilir. Zaten sonraki 'yeni CHP'nin mantalitesine göre Bülent Ecevit tipik bir 1950'li yıllar CHP'lisidir. Hiçbir zaman da CHP'nin tarihsel mirasını reddetmemiş, sadece yeni koşulların gerektirdiği 'yeni CHP'yi oluşturmaya çalışırken durumun gerektirdiği düşünsel farklılaşmaya yönelmiştir.

Bülent Ecevit'in ikinci dönemi 1966 Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçiminde Ortanın Solu'nun parti siyaseti şeklinde nitelenmemesi kararına karşı çıkıp, CHP'yi ortanın solunda bir parti olarak niteleyen radyo seçim konuş-

masıyla başlamıştır. Bu konuşma ve daha sonraki gelişmelerin etkisiyle başlayan süreç genel sekreterliğe getirilmesine kadar sürmüştür. Sonraki yönelim Bülent Ecevit'in Türkiye'nin toplumsal dinamiğini yakalamasının bir göstergesidir. Uğraşı kırk yıllık partiyi başarılı bir şekilde sosyal demokrat bir yeni partiye dönüştürme çabasıyla şekillenmiştir. Bunlardan birincisi Marksist solla ayrışma anlayışıdır. İkincisi ise sağ partilerin tabanındaki sosyal demokrat oyların CHP'ye kanalize edilmesidir. Bu yönelimin ana mihveri de demokrasidir. Ecevit'in belki de CHP'nin DP iktidarına karşı özgürlük mücadelesi sırasında aktif siyasete atılması demokrasi konusundaki ısrarını sürekli kılmıştır. Dönem dönem ayırmadan bütünlüklü olarak ortanın soluna, sosyal demokrasiye ya da Ecevit'in ifadesiyle demokratik sola yönelimi net bir şekilde nitelenebilir. Bu yönelimin zaman içindeki gelişimi ve iç tutarlılığı üzerinde ağırlıklı olarak durulmamıştır.

Bülent Ecevit CHP'nin kendi dışındaki solla ayırım çizgilerini sürekli olarak belirtmekte özen göstermiştir. *Ortanın Solu* yapıtında bunun bariz ifadelerine rastlanmaktadır. Bülent Ecevit AP'ye de kendi sağına sınır koyma önerisinde bulunmuştur. CHP'nin ortanın solu siyasetine sadece toplumsal hareketlilik ve TİP'in işlevinden etkilenerek yöneldiğini belirtmek gerçeği bütünüyle açıklayamaz. Ecevit'in sınır çekme önerisi uzun süre sürmüş ve CHP'nin siyaseti açısından ise hep gündemde olmuştur. Bülent Ecevit'in bu konuda tutarsız olduğu izlenimi genelde CHP dışı solun tutumundan kaynaklanmıştır. *Yön*'de ifadesini bulan Millî Cephe anlayışı, *Türk Solu* ve daha sonra *Aydınlık*'ta daha teorik izahını bulan MDD stratejisi "Tam bağımsız ve gerçekten demokratik Türkiye" amacında CHP'yi çoğunlukla millici güçler safında mütalaa etmiştir. Daha sonra toplumsal ilerleme eğiliminin UDC stratejisi de CHP'ye

hep olumlu bir işlev yüklemiştir. Birlikte hareket etmek anlamında CHP'nin solun çok sayıda kesimi tarafından dayanılacak bir siyasal güç olarak düşünülmesi partinin bu konudaki tutumunun açıklıkla anlaşılmasını olanaksız kılmıştır. Daha çok İlk Hedefler Beyannamesi ve buradaki ilkelerin 1961 Anayasası'na intikal etmesinden kaynaklanan ortanın solu anlayışı doğru bir değerlendirmeye tâbi tutulmalıdır. Bunların, Anayasa ilkelerinin uygulanması da sadece CHP'nin değil, parti dışı solun da temel amacı olmuştur. 1960 sonrasındaki Türkiye'nin siyaset dinamiğini 1961 Anayasası'nda görmek gerekmektedir. Zamanın sağ ve sol siyasal akımlarının parti dışı solla iç içe göstermeye çabaladıkları CHP, kendi çizgisini özenle ayırmaya çalışmıştır. 1960 sonrası ortamın ürünü olan ortanın solu politikasını özenli farklılaştırma çabası sonraları da devam etmiştir. Yakın zamana kadar ve hâlâ Bülent Ecevit'in demokratik solu ayrı tutma endişesi ancak yeni yeni aykırı eleştirilere konu olmaya başlamıştır. Ecevit böylelikle ülkenin demokratik solcularının sosyalistler karşısındaki teorik ezikliğini gidermeye çalışmıştır. Ecevit'in ayrıştırma eylemi geç de olsa anlaşılmıştır. Türkiye'ye özgü sosyal demokrasi ile Marksizm arasında gidip gelen aydınların fazlalığı Ecevit'in düşüncesinin, ayrıştırma düşüncesinin anlaşılmasını geciktirmiştir. Bunun anlaşılmasının gecikmesi bir zamanlar CHP'nin elini uzatsa iktidar olacağı beklentisinden kaynaklanmıştır. Ayrıştırma eylemi çoğu zaman solun ve sağın işine gelmediği için özellikle anlaşılmak istenmemiştir. Bülent Ecevit'in siyasal eyleminin temel vasıflarından biri ortanın solu, sosyal demokrasi ya da demokratik solun düşünsel bağımsızlığı, farklılığı noktasını özellikle önemsememesidir. Bu her dönemde böyledir.

Devlet adamı Bülent Ecevit'in sosyal demokrasinin düşünsel bağımsızlığı yanında temel yönelimlerinden bir baş-

kası sağ partilerin tabanına hapsolmuş demokratik sol oyları partisine yöneltme denemesidir. Ecevit bu insanların temelde tutucu olmadıkları düşüncesinden kalkarak devrimciliğin Türkiye'de çarpık bir şekilde anlaşıldığını vurgulamıştır. Düzen değişikliğinin altyapı devrimleriyle gerçekleşeceği düşüncesiyle kültürel sorunların toplumu değiştirmesinin önüne engel olarak çıkarıldığını belirtmiştir. Bu vurgulama Türkiye'deki geleneksel bürokratik yönetim anlayışına ters düşmüştür. Tarihten gelen genel başkanıyla ters düşmesinin nedeni de budur. Sağ partilerin tabanındaki sol oylara yönelmek siyasette uzun vadeli düşünmeyi gerektirmekte ve sabırlı olmayı zorunlu kılmaktadır. Ancak CHP dışı sola da sirayet eden acelecilik özellikle *Devrim* gazetesini Türkiye'deki demokrasiyi "Cici Demokrasi" olarak nitelemeye ve parlamentarizmin ülke sorunlarını halletme noktasına getiremeyeceği düşüncesine yöneltmiştir. Biçimsel demokrasinin ülkede sağ iktidarlara sebep olacağına inanılmıştır. Doğan Avcıoğlu'nun demokrasiyi anlaşıldığı şekliyle önemsemesi biraz da seçim sonuçlarından kaynaklanmaktadır. Hakikaten de 1965 ve 1969 seçim sonuçları özellikle de 1969 seçim sonuçları yapı değişikliği bakımından kötümserliği beraberinde getirmiştir. Belki de bu nedenle çoğu sol eğilim 12 Mart'ı umutla değerlendirirken, Ecevit Yunanistan'daki darbenin ince bir biçimi olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla askeri darbelerin ülke sorunlarını çözemeyeceğini açıklıkla belirtmiştir. Sonraları CHP'ye giren 12 Mart'ın Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur partinin demokratik yoldan gerçekleştirmeye çalıştığı dönüşümü kendilerinin 12 Mart'ta ayrı bir yöntemle denediklerini söylemesinin hemen akabinde Ecevit tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. Demokrasiyi önemseyip benimsemesi 12 Mart sırasında Ecevit hakkında sağlı sollu yoğun eleştirilere neden olmuş, ancak 1973 genel seçiminde CHP'nin ba-

şarılı sonuç alması çoğu kişiyi "Umut otobüsünün yolcusu" ya da ölçüsüz destekçisi yapmıştır. 12 Mart karşısındaki tutumu ve sonrasındaki başarıları CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'e yöneltilen eleştirileri unutturmuştur.

Somut koşullar Ecevit'in altyapı devrimi konusundaki yaklaşımını geliştirerek 'tarihsel yanılgı' anlayışıyla CHP ile MSP'nin koalisyon hükümeti kurmalarına yol açmıştır. Koalisyon hükümeti kısa sürmüş ve uzun vadeli icraat yapamamış olsa da, Ecevit'in altyapı devrimi yaklaşımıyla uyum arz etmiştir. Ecevit ortanın solunu açıklarken kullandığı "Toprak işleyenin su kullananın" sloganının İslâmın da gereği olduğunu belirtmiştir. Altyapı devrimi yaklaşımınla kültüre ilişkin yorumu Ecevit'in şu sıralardaki laiklik anlayışıyla da uyum halindedir. Günübirlik düşünen çarıksız erkânıharplerin Ecevit'in kimi dinsel konulara oldukça esnek yaklaşırken, bazı teşebbüsleri laik devletin sınanması olarak yorumlamasını idrak edebilmeleri mümkün değil gibi görünmektedir. Değişik dönemlerin değişik ölçütlerine göre yapılan değerlendirmelerle Ecevit'in anlaşılması olacak değildir. Ecevit'in Kemalizm ve laiklik konusuna ilişkin yorumu tutarlıdır ve zaman içinde pek değişik gibi görünmemektedir. Zaten Ecevit'e yönelik eleştiriler de altyapı devrimine ilişkin yaklaşımına yöneliktir. Ecevit ortanın solu hareketinin başlangıcından beri bu konuda hassas davranmıştır. Hatta CHP Merkez Yönetim Kurulu'nun hazırladığı ve parti örgütüne gönderilen "1969 Genel Seçimlerinde Uygulanacak Propaganda Stratejisi" direktifinde "İlerici-gerici ayrımı yapmak ve özellikle tartışmaları din ve lâiklik konularına aktararak, bir savunma taktiği veya kısır çekişme zemini üzerinde bulunulmamasına dikkat edilmeli; onun yerine 'ekonomik ve sosyal açıdan devrimcilik' tezi işlenmeli; toplumumuzun ekonomik sosyal altyapısını çağdaşlaştırmaya yönelmiş gerçek devrimci hareketin karşısın-

da olanlar 'sosyal anlamda tutucular' olarak eleştirilmelidir" denilmektedir. Kısaca belirtmek gerekirse, Ecevit'in lâiklik ve Kemalizm konusundaki düşünceleri altyapı devrimi anlayışıyla tutarlılık içindedir.

Altyapı devrimi anlayışı sosyal demokrasinin düşünsel bağımsızlığının olduğu kadar sağ partilere hapsolmuş demokratik sol oyları almanın da yolunu göstermektedir. Yukarıda sözü edilen gizli genelgede aynı zamanda millî iradenin tartışılmaması gereği de belirtilmiştir: "Demokratik rejim savunulmalı ve ima yoluyla bile olsa millî iradeye yönelmiş tehdit gibi yorumlanmaya müsait konuşmalara asla müsaade ve müsamaha edilmemelidir." Bu yorum iki açıdan önemlidir. O sıralardaki gelişmeler bilindiğinde Yassıada'da hüküm giymiş Demokrat Partililerin siyasal haklarının iadesi girişimi CHP'nin Demokrat Partilileşmesi olarak değerlendirilmiştir. Çok geniş bir çevrede bu girişime karşı bir tepki başlamıştır. Aynı zamanda Türkiye'deki parlamenter hayat "Filipin tipi Demokrasi" olarak nitelenmiştir. Türkiye'nin sorunlarının ancak zinde güçlerin, özellikle de ordunun yönetime gelmesiyle çözümleneceği sanılmıştır. Hatta o dönemde haftalık *Devrim* gazetesinde Aatürk'ün her yeniliğin ordudan geleceği mealindeki sözleri manşet olmuştur. Bu anlamda bağlantı noktalarını göstermek bakımından kimi somut durumların bilinmesi öğretici olabilir. 1969 genel seçimindeki başarısızlık sonrasında 1970 başlarındaki bir Parti Meclisi toplantısında "Genel Sekreter Ecevit ve arkadaşlarına karşı Nihat Erim ve Kemal Satır tarafından başlatılan mücadeleye zamanla Orhan Kabibay, *Yön* dergisi sahibi ve Parti Meclisi üyesi Cemal Reşit Eyüboğlu Aralık 1969 tarihli Parti Meclisi toplantısında Merkez Yönetim Kurulundan istifa eden Genel Sekreter Yardımcısı Manisa milletvekili Muammer Erten, Denizli milletvekili Hüdai Oral, Gaziantep milletvekili Ali İhsan Göğüş, Kayseri milletvekili Mehmet Yü-

celer katılmışlar, Parti Meclisindeki iç muhalefeti geliştirmişlerdir." Bu muhalefetin bir kolu kendilerini daha sonraki mücadelelerde Kemal Satır grubundan ayrı tutmaya çalışmışsa da, başlangıçta sözü edilen grupla birlikte Ecevit ekibine karşı mücadele etmiştir. CHP içinde daha sol görünümlü birçok kişi örneğin, Abdullah Baştürk, Nihat Erim, Muammer Erten, Orhan Kabibay ve Hüdai Oral, Kemal Satır grubunun Parti Meclisi listesinde yer almışlardır. Bunların arasından Nihat Erim, İsmet İnönü'nün "CHP sosyalist değildir ve sosyalist olmayacaktır" şeklindeki konuşmasını partinin geleceğine ipotek koyduğu gerekçesiyle eleştirmiştir. Hatta 3 Temmuz 1970 tarihinde toplanan XX. Kurultay'da muhalif Muammer Erten "Ben bilimsel devletçiliğe önem veriyorum. Ecevit ise, tamamen halk teşebbüsüne önem veriyor" demiştir. Bülent Ecevit'in geçmiş dönemde halk sektörünü bir anlamda devletçilik politikasına karşı bir alternatif olarak sunmasıyla DSP'nin yaklaşımını telaffuz ederken 'serbest piyasa ekonomisi' yanlısı tutumunu belirtmesi arasında önemli bir bağlantı vardır. 1970 ve öncesinde olduğu gibi 1983 sonrasında da Bülent Ecevit sadece sosyal yorumları bakımından değil, ekonomi siyaseti konusundaki yaklaşımı açısından da genellikle sağda görülmüştür. Ancak Bülent Ecevit'in yaklaşımını, uzun vadeli düşündüğünü esas alarak değerlendirmek daha doğru olur. Ecevit'e siyaset yaptığı dönemden bir süre geçtikten sonra eleştiri getirmek daha anlamlı ve daha gerçekçi yorumlara yol açabilir. Son dönemde yazılanlara kıyasla Bülent Ecevit'in popülaritesinin doruğundayken yayımladığı "Ecevit ve Çevresi" ile "Çağdaş Sağcı Ecevit" kitaplarıyla Remzi Şahin'in düşünsel dürüstlüğü günümüzde Ecevit'e tepkiselliği temel davranış kalıbı haline getirenlere örnek olacak mahiyettedir.

Bülent Ecevit'in siyasal eyleminde dikkat edilmesi gereken iki dönem 1974 yılındaki CHP-MSP koalisyon dönemi

ile 1978 Ocak'ında başlayan 22 aylık hükümet dönemidir. Türkiye'de sürekli muhalefette kalan CHP'yi iktidara taşıma başarısının mimarı Ecevit devlet adamı sorumluluğunu hükümette olduğu dönemlerde daha bir perçinlemiştir. Ülkede yapılabilecek değişikliklerin sınırlılıkları o dönemde Ecevit tarafından gerçekçi bir şekilde kavranmışa benzemektedir. Ecevit'in CHP'de sorunların belirdiğini vurgulamasını ve 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi olmasaydı bile partinin yeni bir yapılanmaya yöneleceği şeklindeki düşüncesini hükümet deneyiminin bir sonucu olarak anlamak icap eder. CHP'nin dönüşümünün darbe etkisiyle daha bir belirgin şekilde DSP'de somutlaşması Ecevit'in siyaset pratiğiyle birlikte düşünülmelidir. Ecevit'in siyaset pratiği de kafalarında ideal bir dünya yaratanların pratiği değil, Türkiye'nin koşullarının belirlediği çerçeveyi aşma deneyimidir. Ecevit'in özellikle "duvarın ötesine geçirtmeyin" sözleri ve İsmet İnönü'nün Genel Başkanlıktan uzaklaştırıldıktan sonra söylediği "Sonu meçhul macera eğilimi" nitelemesi Ecevit'in güvenilmezliğinin, davranışlarının kontrol edilemeyeceğinin birer göstergesi olarak anlaşılmalıdır. Başka bir biçimde söylemek gerekirse, devlet adamı sorumluluğunun Ecevit'i daha muteber bir siyasetçi konumuna sokması doğarken, Türkiye'de siyasetin üst düzey belirleyicilerinin Ecevit konusunda 'güvenilmez' izlenimini sürdürerek başka muteber siyaset adamlarına yöneldikleri görülmektedir. Ecevit'in hükümet sorumluluğu taşıdığı dönemlerin bile kendisi hakkındaki çerçeveyi aşabileceği endişesinin giderilemediğini göstermektedir. İlginç bir husus da seçim sistemi veri alınarak yapılan tahlillerle soruna ne kadar mekanik bakıldığı gerçeğidir.

Milliyetçi Cephe hükümetleri ve 12 Eylül darbesi Bülent Ecevit'in demokrasi konusundaki öncelikli tavrını daha da belirgin kılmıştır. Özellikle 1977 genel seçim başarısından

sonra söylediği "Türk halkı seçimle faşizmi yenmiştir" cümlesi, MSP ile hükümet oluşturamayacağı anlaşıldığında AP ile koalisyon yapmaktaki ısrarı ve 1980'e yaklaşırken AP-CHP koalisyonunu defalarca önermesi bir çıkış yolu denemesi şeklinde değerlendirilmelidir. 12 Eylül askeri yönetimine karşı direnci ve Danışma Meclisi oluşturulurken partinin temsiline ilişkin Süleyman Demirel'e yönelik önerisi demokrasi arayışı olarak nitelenmelidir. Türkiye'de demokrasi mücadelesi 1975 sonrasında parti düzeyinde en anlamlı sözcüsünü Bülent Ecevit'te bulmuştur. Bülent Ecevit'in 12 Mart muhtırasını Yunanistan'daki albaylar cuntasının daha ince bir biçimi olarak nitelemesi ile 12 Eylül darbesi hakkında belirttikleri bir paralellik arz etmektedir. Bunların üstüne 27 Mayıs değerlendirmesi eklendiğinde ülkedeki askeri darbeler konusundaki tutumu daha bir belirginlik kazanmaktadır. Türkiye'de demokrasinin inkıtaya uğramaması hususundaki ısrarının geçerliliğinin ve gerçekçiliğinin en önemli doğrulayıcısı da 1977 genel seçim başarısıdır. Bu tavır da basit bir pragmatizm olmayıp 1965 ve 1969 genel seçim başarısızlığı sıralarında uzak görüşlü bir şekilde telaffuz edilmiştir. Bülent Ecevit'in çok partili sistem tercihi sadece olağan dönemlerde değil, 12 Mart'ın CHP tarafından yararlanılabilir bir ortam yarattığı zaman da ifade edilmiştir.

Bülent Ecevit'in demokratik solu diğer siyasal eğilimlerden bağımsızlaştırma denemesi ve sağ partilerin tabanına hapsolmuş demokratik sol oyları altyapı devrimi anlayışıyla demokratik sola yöneltme eylemi 1980 öncesinde başarılı olmuştur. Böylesi bir anlayışın yaşadığımız dönemde de başarılı olmasını engelleyecek bir durum yok gibi görünmektedir. Özellikle 1980 sonrasında yaygın bir biçimde eleştirmenin ötesinde Bülent Ecevit'in düşüncelerini anlama gereği duyulmamaktadır. Bülent Ecevit'in DSP'de somutlaşan siyasal doğrultusu ortanın solu döneminden önemli izler ta-

şımaktadır. 1983 sonrasında SHP'ye yönelttiği eleştiriler temel anlayışıyla tutarlılık göstermektedir. İşin garibi SHP'deki parti içi gelişmelerin bazı önemli somut görüntüleri süreç içinde Bülent Ecevit'in temel eleştirilerinin doğrulandığının, kimi diğer gelişmeler ise eleştirilerinin hâlâ geçerlilik taşıdığının göstergesidir. Daha da garibi, Ecevit'in siyaset pratiğinin parlak bir gelecek vaat etmez görünmesine karşılık Türk siyasal hayatının dinamiklerinin araştırıcılarını tahrik etmesi gereken düşünsel zenginliğinin ihmal edilmesidir.

1989 yılında *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi* için yazıldı. Yayımlanması münasip görülmedi.
Tarih ve Toplum, no. 142, Ekim 1995, s. 38-43

Siyasal ve Entelektüel İktidar Odaklarından Uzak Bir Düşünce Adamı Olarak Hilmi Ziya Ülken'in Portresi

Bir entelektüeli anlamak biraz da onu birey olarak anlamak demektir. Ayrıntılı bir hayat hikâyesi teorik olarak anlaşılmamış noktaların da açıklık kazanmasını sağlayabilir. Tesadüfî sayılabilecek yönlenmeler ve yönlendirmeler bir hayatın anlamlı bir bütün içinde sunulmasının da işaretlerini verebilir. Bunlara bir şekil verme denemesi somut hayatın yanında çevrenin de hesaba katılmasını gerektirir. Yirminci yüzyılın ilk üç çeyreği dünyadaki ve özellikle Türkiye'deki gelişimi açısından bir düşünce adamı ve birey olarak Hilmi Ziya Ülken'in portresini şekillendirir.

Hilmi Ziya Ülken sosyolojiyle ilgisiz sayılabilecek ya da sosyolojiyle dolaylı anlamda ilgili olarak nitelenebilecek bir eğitimden sonra yapmakta olduğu öğretmenliği zorlayacak yönelimlere girmiştir. Söz konusu yönelim ona daha Galatasaray Lisesi felsefe öğretmeniyken iki ciltlik *Türk Tefekkür Tarihi* (1932-1933) kitabını yazdırtmıştır. 1920'li yıllarda da Anadoluculuk olarak nitelediği düşünsel doğrultuda makaleler kaleme almıştır. Dönemin genel havası içinde biraz da rahat bir türde genelleme yapma eğilimi *Aşk Ahlâkı*

(1931) gibi soyut denemelerin de gündeme girmesini sağlamıştır. Düşünsel donanımı yetişmiş insan ihtiyacı nedeniyle Darülfünun'un lağvedilmesi sırasında otuzlu yaşlarını yaşarken İstanbul Üniversitesi'ne girmesini mümkün kılmıştır. Dönemin seçkin nitelenen akademisyenlerinin genellikle Ankara'da olması nedeniyle İstanbul'da biraz kenarda, köşede kalanların arasında bulunmuştur. Bu durum bir şekilde arada kalmışlığın, sıkışmışlığın göstergesidir. Atatürk o dönemde Ankara'da oluşturmaya çalıştığı yeni üniversiteyi daha fazla önemsemiştir. Zaten belki de bu nedenle Ankara'daki öğretim üyelerinin daha modernist ve yenilikçi olmalarına mukabil İstanbul'dakiler daha muhafazakâr bir görüntü vermişlerdir. Aslında o dönemde Hilmi Ziya'yı rahatsız edecek bir akademik ortam mevcuttur. İstanbul'daki genel eğilimle uyumlu olmasının yanında tam bir kaynaşma içinde olmadığının da açık işaretleri vardır. Sözü edilen işaretlerin anlaşılması Hilmi Ziya Ülken'in o yıllardaki düşünsel yöneliminin daha doğru kavranmasını sağlayabilir. Sorun yenilikçiliğin ve muhafazakârlığın başka nedenleri ile birlikte formüle edilmeli, salt sosyologlar bağlamında yorumlanmamalıdır.

Söz konusu dönemde sosyoloji bölümü olarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ile İktisat Fakültesi ayrı ayrı düşünülmelidir. Hatta bundan da öte konu somut sosyologların anlaşılması üzerinde odaklaştırılmalıdır. Entelektüel olarak Hilmi Ziya Ülken, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve bir ölçüde Mümtaz Turhan'dan bahsetmek mümkündür. Hilmi Ziya dışındaki iki entelektüelin yoğun olarak Türkiye'yle ilgilendikleri, yakın dönem Türk düşünce adamlarını hesaba kattıkları ve Ziya Gökalp'in belirgin etkisiyle düşüncelerini şekillendirdikleri söylenebilir. Buna mukabil Ankara'daki sosyologların tarihsel geçmiş ve düşünce adamlarıyla hemen hiç ilgilenmedikleri görülmektedir. Bunun Anka-

ra'daki iki sosyolog ve bir sosyal psikoloğun lisansüstü çalışmalarını Amerika Birleşik Devletleri'nde gerçekleştirmeleriyle bir bağlantısı vardır. Alman hocaların İstanbul Üniversitesi'nde çalışmalarının ve örneğin Kessler'in Fındıkoğlu üzerinde etkisinin konunun anlaşılması bakımından önemi vardır. Keza Hilmi Ziya Ülken'in bir süre Almanya'da bulunması da dikkate alınmalıdır. Almanya'daki sosyal bilim anlayışının muhtemel etkilerinin yakalanmasında bir Alman akademisyenin tespitlerinden yararlanılabilir: "Alman bilim adamları entelektüel yönden üç şeyden etkilenmiş insanlardı: Alman idealizmi, Marksizm ve tarihselcilik. Bunların üçü de ortaklaşa bir özellik taşıyordu. Üçü de, incelediği her olguyu kendi sistemi içinde konumlandırarak değerlendirmek isteyen ihetçi düşünce sistemleriydi. Üçünün de, etkilerinden kurtulmaları zor, ağır bir tarihsel geleneği vardı. Bu nedenle, Alman bilim adamları ampirik ve pragmatik düşünceden çok, teorik ve tarihe yaslanan düşünce sistemlerine yakın insanlardı. Kuşkuculuk eğilimlerinin de kökeni buydu. Tarihe yaslanarak düşünen bir bilim adamına göre tarihin işleyişi çoğu kez daha önce yaşanmış *pattern*'lerin tekerrürü gibidir".[1] Benzeri bir saptamayı on-yirmi yıllık bir zaman aralığı hesaba katıldığında bir başka kurum için Şerif Mardin de yapmaktadır. Bir biçimde Ankara'da yeni oluşan üniversiteye nazaran İstanbul Üniversitesi'nde tarihe ilgi ve yoğun tarihsellik bir yanıyla Alman hocaların etkisinden de kaynaklanmaktadır. Bunun ötesinde İstanbul Üniversitesi'ndeki hocalar genellikle lisansüstü çalışmalarını Almanya ya da Fransa'da yapmışlardır. Sözü edilen eğilimin Alman düşünce geleneğiyle bir bağlantısı varsa Ankara'daki tarih dışı ya da tarihe karşıt eğilimin de bir

1 Franz L. Neumann, "Sürgünde Entelektüeller", *Sürgün Edebiyatı, Edebiyat Sürgünleri*, Yayına Hazırlayan: Feridun Andaç, çev: Ünsal Oskay, Bağlam Yay., İstanbul, 1996, s. 101.

ölçüde Amerika Birleşik Devletleri'nde gerçekleştirilen akademik faaliyetlerle ilintisi bulunmaktadır.

Söz konusu durumu salt bu hususla ilgili olarak düşünmek konuyu fazlasıyla zorlamak sonucunu doğurur. Sosyolog sosyal bilimciler de dahil olmak üzere Ankara'daki sosyal bilimciler daha yenilikçi gibi görünmektedir. Zaten Ankara Üniversitesi'nin kurumsallaşma süreci de böylesi bir hedefe matuftur. Siyasal boyutu da olan yeni yönelimlerin İstanbul Üniversitesi mensuplarından destek görmemesi o yıllarda da eleştiri konusu olmuştur. Söz konusu eleştiriler 1930'lu yılların başlarında İstanbul Darülfünunu da, onun müderrislerini de içerecek genişlikte "Arkada Kalan Darülfünun" nitelemesi yapılarak gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla İstanbul Üniversitesi sonraki biçimlenişi itibariyle de Darülfünun geleneğinden etkilenmiştir. Bu nedenle Alman profesörlerinin, daha doğrusu genel anlamda Alman ekolünün yanında Darülfünun geleneği de sözü edilebilecek, altı çizilebilecek bir tarih bilinci ya da muhafazakârlık, geleneksellik unsuru oluşturmuştur. Belki de bu nedenle İstanbul Üniversitesi hocaları zaman içinde resmi ideolojinin eleştirisi konusunda da etkin olmuşlardır. Hatta bunların aralarından Fındıkoğlu Ziyaeddin Fahri önceleri dil konusunda eleştirilerini yoğunlaştırmıştır. Benzeri mahiyetteki eleştirilerin Ankara Üniversitesi hocaları arasında oluşmaması manidar görünmektedir. İstanbul, Ankara ayrımı çerçevesinde eleştirel nitelikteki görüşlerin İstanbul Üniversitesi'nde köken bulmasının üzerinde durulup, adı geçen geleneksel yapıyla, geleneksel düşünce biçimiyle bağlantısı araştırılmalıdır. Şevket Süreyya Aydemir'in 1930'lu yılların başlarında ifadelendirdiği İstanbul aydını, Ankara aydını farklılaşmasının gerçekçi yanları bulunmaktadır. İstanbul Darülfünunu bu ayrışmasını belirgin bir yanında yer almakta olup konunun yeni yönetime muhalefe-

tin İstanbul basınından kaynaklanmasıyla birlikte düşünülmesi gerektiği aşikâr görülmektedir. Alman hocaların etkisi de haliyle bu temel üzerine oturmaktadır. İki hususu bir arada düşünmek gerekmektedir.

Hilmi Ziya Ülken'in donanımı ve felsefe ilgisi İstanbul Üniversitesi'nin geleneksel doğrultusunun ötesinde bir yerde konumlanmasının da işaretini vermektedir. Felsefeci kimliği makro teorilerle ilgilenmesini, Alman ekolünün etkisi de Marksizme yönelişini izah etmekte yardımcı olmaktadır. 1936 yılında yayımlanan *Yirminci Asır Filozofları*'nın önsözünde Leninizmi de içerecek genişlikte olmak üzere Marksist kimliğinin açık telaffuzu vardır. Bu yönelimi 1943 yılına kadar süren yayınlarında bariz olarak görünmektedir. Ancak bu felsefik, ideolojik yönelimi katı, doktriner daha doğrusu ortodoks olarak nitelenen türdeki bir Marksizmin de eleştirisi mahiyetindedir. Sözü edilen dönemdeki romanları, romanlarındaki genel mahiyetteki yorumları bu hususun belirgin görüntüleridir. Onun ötesinde *İçtimai Doktrinler Tarihi* kitabını da içerecek şekilde genel yapıtları ve özellikle 1938-1943 yılları arasında yayımladığı *İnsan* dergisi yönelimini, düşünsel doğrultusunu belirgin bir vurgu yaparak göstermektedir. Daha önce de belirtildiği gibi Hilmi Ziya Ülken dönemin Marksist olduğunu telaffuz eden, vurgulayan belki de tek akademisyenidir.[2] Bu niteliği belirtilen dönemde onun İstanbul Üniversitesi öğretim üyelerinden ziyade belirgin bir solcu niteliği oldukları söylenegelen sınırlı sayıdaki Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi öğretim üyeleriyle birlikte anılmasını sağlamıştır. Onların yayımladığı dergilere bazı yazılarla katıldığı gibi, asistanı Hasan Tanrıkut'un yazdıkları suretiyle onları da içerecek genişlikteki bir düşünsel hareketin öncüsü olarak düşünülmüştür. *İnsan* dergisini Nâzım Hikmet'le birlikte çıkarmayı düşünürken, daha doğrusu bu durum proje

2 Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyası I*, Ayyıldız Yay., Ankara, 1994, s. 184.

aşamasındayken, onun hapse girmesi üzerine dergiyi Nurullah Ataç, Sabahattin Eyuboğlu ve Muzaffer Şerif Başoğlu ile birlikte çıkarmıştır. Tabii dergiye damgasını Hilmi Ziya vurmuştur. Buna mukabil dönemin ideolojik, örgütsel sol yönelimleriyle bağlantıları pek değil, belki de hiç olmamıştır. Kayınbiraderi Zühtü Benneci'nin sol hareketlerle bağlantılı olduğu savıyla tutuklanması ve o sıralarda somut olarak yaşadıkları muhtemelen sosyalizmden, Marksizmden uzaklaşmasının vesilelerinden biri olmuştur. Hatta sol tandanslı öğretim üyelerinin dar ampirizmde sınırlanmaları, soyut teorik yaklaşımlar ve Türkiye'nin tarihsel geçmişiyle buluşmalarının onun yoluyla gerçekleşmesini sağlamıştır. Soyut anlamda Türk akademik dünyasının Marksizmle tanışması nasıl onun suretiyle olmuşsa Marksizmin soyut düzeyde eleştirisi de 1951 yılında *Tarihî Maddeciliğe Reddiye* kitabını yazmasıyla gerçekleşmiştir.

Yazılan çoğu kitapta ve bu arada Emre Kongar'ın *Türk Toplumbilimcileri* kitabının Türkiye'de sosyolojinin gelişiminin anlatıldığı bölümünde 1950'li yıllar bir ölçüde Demokrat Parti'nin baskıcılığı nedeniyle düşünsel çoraklaşma dönemi olarak nitelenmektedir. 1950-1960 yılları arasında çok sayıda entelektüel, özellikle sol tandanslı entelektüeller yaptıkları yayınlara ara vermişlerdir. Hakikaten önemli sayıda entelektüelin bu dönemde hemen hiçbir şey yazmadığı görülmektedir. Bunun önemli istisnalarından biri Şevket Süreyya Aydemir'dir ve onun düşünsel tutarlılığı konusunda salt bu nedenle aşağılayıcı-eleştirel düşünceler ifadelendirilmiştir. 1950'li yıllar süresince Hilmi Ziya Ülken *Sosyoloji* dergisini çıkarmaya devam ettiği gibi, önemli sosyoloji kitapları yayımlamış ve gündelik basında sıkça yazmıştır. 1950-1960 yılları arasında kitap yayımlamış, gündelik basında sıkça görünmüş hemen hiçbir yazarın, sosyoloğun 1960'lı yıllarda önemsenmediği, popüler olmadığı önemli

bir tespit olarak belirtilebilir. Bunun önemli istisnalarından biri Cahit Tanyol'dur. Cahit Tanyol da genellikle olumlu bir şekilde nitelenmemektedir. "Profesörler Geçiyor"a girdiği gibi, "Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi"ni, bu başlıktaki bir doktora tezini reddetmesi dolayısıyla bir başka eleştiri furyasıyla karşılaşmıştır. Bu tür istisnai durumlar dışında 1950'li yılların entelektüelleri 1960'lı yıllarda belirginleşmemiş, popülerleşmemiş, yaygınlaşmamışlardır. Bu somut durum bir gerçekliğin anlaşılması bakımından öğretici görünmektedir. 1950'li yılların ortalarında, 1956 yılında yayımladığı *Dünya'da ve Türkiye'de Sosyoloji Öğretimi ve Araştırmaları* onun sorunları mesafeli ve bütünsel anlamda, ülkedeki gelişim seyri çerçevesinde mütalaa ettiğini göstermektedir.

Dönemin temel eğilimlerine yatkın, ülkedeki entelektüel iktidar odaklarına yakın entelektüeller fazla üretken olmamışlar ya da yazdıkları şeyler nispeten yüzeysel kalmıştır. Bir önceki cümle biraz zorlanırsa Hilmi Ziya'nın temel yapıtlarından birkaçından rahatlıkla çıkartılabilir. Ancak saptanmaya çalışıldığı zaman Hilmi Ziya Ülken'in bir ömre sığdırılması oldukça zor nitelikte ve nicelikte yazdığı görülmektedir. Bunun bir gerekçesi olması lâzım gelir. Hilmi Ziya Ülken yazdıkları itibariyle fazla bir yankı uyandırmamıştır. Bu da onu bir nevi sürekli yazmaya sevk etmiştir. Sürekli yazma eylemi kimi hususların bir biçimde altının çizilmesini gerektirmektedir. Kendini kanıtlama gerekliliği bazı özellikleri ortaya çıkarabilir. Hilmi Ziya Türkiye'deki genel gelişim çerçevesinde düşünülüp, temel eğilimler doğrultusunda bakıldığı zaman bir anlamda biraz ters yaşamış gibidir. 1940'lı yıllarda hemen herkes dönemin temel düşünsel eğilimlerine duyarlı olurken Marksizme yönelmiş, 1960'lı yıllarda da Türk entelektüelleri Marksist rüzgara kapıldıkları zaman *Tarihî Maddeciliğe Reddi-*

ye yapıtının yazarı olarak tanınmış ve tam da 1965 yılında *Siyasi Partiler ve Sosyalizm* kitabını yayımlamıştır. Dönemin entelektüel ortamı içinde her iki kitap da önemsenmemiş, biri içeriği konusuna hiç değinilmemesine karşın zaman zaman dikkat çekerken, diğeri hemen hiç kaale alınmamıştır. Önemli mahiyetteki kitapların yazarınm önemsenip üzerinde durulmaması doğal olarak bireysel bir tepkiye yol açmıştır. Hele bir de düşünsel gelişim açısından 1960 bir milat, bir tür düşünsel rönesans olarak da nitelendiği için Hilmi Ziya önemli bir entelektüel olarak tanınmamıştır. Muhalefet olmak, muhalefette kalmak merkezî düşünce odaklarının gelişkin bir eleştirisini de beraberinde getirmektedir. Hilmi Ziya'nın tarzı biraz da soyutlamayla beraber gittiği için bu eğilim Türkiye'deki düşünsel alandaki çoğu temayülün Hilmi Ziya tarafından gerçekleştirilmiş önemli eleştirilerini ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla 1966 yılında kenarda kıyıda kalmış bir yayınevi tarafından yayımlanan *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* kitabının 1966 yılında yazılmış olduğunu düşünmek yanlıştır. Söz konusu kitabındaki bazı düşüncelerin kimi dayanaklarını Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 1940 yılında yayımlanan *Tanzimat 1* başlıklı ortak kitaptaki makalesinde yakalamak da mümkündür. Bu süreklilik, yani düşüncelerindeki belirgin bir tutarlılık yanında düşünce serüveni noktasında, kendi geçmiş düşünsel eğilimini benimseme tavrı da belirgindir. Fakat 1945 yılında, düşünsel değişiminin en belirgin yılında yayımladığı kimi makaleler eski düşüncelerinden belirgin olarak koptuğunu göstermektedir. Buna mukabil 1948 yılında *Millet ve Tarih Şuuru* kitabını yayımlarken oldukça eski zamanlarda yazdığı makaleleri de, yeni düşünsel konumuyla pek uyumlu olmayan makalelerini de kitabına koymuştur. Tarih konusundaki düşüncelerinin değişimi elbette genelde düşüncelerinin değişimiyle bağ-

lantılıdır. Düşünsel değişiminin en bariz göstergeleri *Tarihî Maddeciliğe Reddiye* ve *Millet ve Tarih Şuuru* yapıtlarıdır. Bu iki yapıtın da bariz vasfı yayımlandıkları zamandaki düşüncelerini geçmişte yazdıklarına dayandırma çabasıdır. *Tarihî Maddeciliğe Reddiye* yapıtında zaman zaman Marksizme yakın olmadığı 1936 yılı öncesi yapıtlarına yönelik olarak onları zikretmekte, bir anlamda eskiden beri aynı şekilde düşündüğünü hissettirmeye çalışmaktadır. Aynı mantaliteyi çok daha açık bir şekilde *Millet ve Tarih Şuuru* kitabının önsözünde görmek mümkündür. Olaylara bakışındaki değişimin boyutu Türk tarihinden yoğun olarak bahsetmesinden bellidir. Önsözde yazılanlar bu anlamda önemlidir: "Bu kitapta 1923'ten 1948'e kadar muhtelif dergi ve kitaplarda millet ve tarih şuuru hakkında yazmış olduğum makaleleri topladığım gibi, bu fikirleri sarihleştirmek üzere diğerlerinden daha geniş olarak son faslı ilâve ettim".[3] "Türk Milletinin Teşekkülü" başlığını taşıyan son bölümün fikirlerine açıklık kazandırmak üzere son sıralarda yazıldığını belirtmektedir. Düşüncelerindeki süreklilik ve değişime karşın yazdıkları çoğunlukla ülkedeki entelektüel iktidarın dışında kalmıştır. Zaten Hilmi Ziya'mn Türkiye'deki entelektüel iktidar odakları tarafından ciddiye alınmaması da bir ölçüde bu durumdan kaynaklanmaktadır.

Bunun yanında siyasal iktidarlar tarafından da has bir entelektüel olarak görülmemiştir. Bu görülmeme olgusunun önemli nedenlerinden biri de 1930'lu ve 1940'lı yıllardaki entelektüel kimliğidir. Dinsel konular üzerinde yazmasının da etkisiyle Ankara Üniversitesi'ne bağlı oluşturulan İlahiyat Fakültesi'nin kurucu kadrosunda bulunmuş, bir anlamda söz konusu Fakülte'yi şekillendirecek kurul içerisinde işlevsel bir rol üstlenmiştir. 1950'li yıllarda sosyal bilimlere iliş-

3 Hilmi Ziya Ülken, *Millet ve Tarih Şuuru*, 1. b., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1948, s. III.

kin konularda ülkeyi temsil etmek amacıyla hükümet tarafından zaman zaman görevlendirilmiştir. Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nin kuruluş sürecinde de önemli görevler ifa etmiştir. Ancak gene de her zaman belirli bir mesafede durmuş olacak ki tam güven temin etmemiş, iktidarın her bakımdan güven duyduğu bir akademisyen olarak görülmemiştir. *Tarihî Maddeciliğe Reddiye* yapıtında samimi olmadığı şeklindeki bir inanç, sezgi kadar, hemen her meseleye felsefi bir soyutluk içinde yaklaşması siyasal iktidarların Hilmi Ziya'yı bütünüyle benimsememelerinin önündeki nedenlerden biri olmuştur. Bunun önemli işaretlerinden birini de 147'lilerin tasfiyesinde somutlaştırmak mümkündür. Hilmi Ziya 147 öğretim elemanının üniversiteden tasfiyesini sağlayan kanun uyarınca İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'ndeki görevinden affedilmiş, buna mukabil Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ndeki öğretim üyeliğinin sürmesinde bir sakınca görülmemiştir. Bu durum onun Demokrat Parti nezdindeki itibarının olduğu kadar Millî Birlik Komitesi'ndeki itibarının da iyi olmadığının göstergelerindendir. Aynı anlama gelmek üzere Hilmi Ziya'nın ne entelektüel iktidar odağıyla, ne de siyasal iktidar odağıyla uyumlu olduğu görülmektedir. Zaten *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*'ne yazdığı önsözde gündelik gelişmelerle iç içe düşme eylemine yönelik eleştirisi de bundan kaynaklanmaktadır. Yazdıklarını, özellikle entelektüel yaşamının son döneminde yazdıklarını bu bağlamda düşünmek gerekmektedir. Nitekim her iki anlamda da iktidar odağından uzak entelektüel tipi son dönemin ortaya çıkarıp rağbet ettiği entelektüel tipidir. Bir anlamda Hilki Ziya Ülken son dönem entelektüelinin erken bir tipolojisi olarak nitelenebilir. Dolayısıyla çağdaşımız olarak görülmelidir.

Düşüncenin toplumsal eylemin doğrudan uzantısı olduğunu varsaymak Hilmi Ziya'nın deyişiyle Türk düşünce ha-

yatının içtimai eylemin aşırı etkisinde kalmasıyla sonuçlanmıştır. "İçtimâî eyleme aşırı bağlılık bu devir Türk düşüncesinin, belki de bir bakımdan, kusuru gibi görülebilir. Derinleştirilmiş fikir eserlerini, bu bağlılıktan kurtulabildiği nisbette vermesini beklemelidir".[4] Yeni içtimaî eylem geliştikçe eski içtimaî eylemlerin kıymeti harbiyeleri olmayacağı anlayışı geçmiş dönem düşünce faaliyetlerinin önemsenmemesini beraberinde getirmiştir. 1960'lı yılların bir tür düşünce rönesansı olarak nitelenmesi de eskiye bakılmasını, eski dönem düşüncelerinin incelenmesini, irdelenmesini önemsiz kılmıştır. Yazıldığı dönem itibariyle Türk düşüncesi üzerine kitabı sadece 1940'ları, 1950'leri anlatması nedeniyle değil, Tanzimat'tan sonraki düşünce hayatını hikâye etmesi nedeniyle de ciddiye alınmamıştır. Yaşadığımız tarih kesitinde konu önemli ölçüde değişmiş, güncel sorunların anlaşılması için tarihsel serüvenimizin bilinmesi gerekliliği fark edilmiştir. Bir yönü itibariyle tarihsel ve bununla bağlantılı olarak düşünsel serüven üzerine yazma eylemi yaygınlaşmış görünmektedir. Gerek Cumhuriyet döneminin Osmanlı geçmişinden derin izler taşıdığı gerçeği, gerek Tanzimat'tan sonra üretilen düşünceler günümüz entelektüelinin temel uğraş alanı olmuştur. İçtimaî eyleme aşırı bağlılığın unutturduğu tarihsel geçmiş yeni baştan kendini duyumsatıp, gündeme girmiştir. Bu yeni yönelimin öncelikli entelektüelinin Hilmi Ziya olduğunun vurgusu değişik dönemlerde yapılmıştır: "Bizde şimdiye kadar, kendisinden önceki yerli düşünceleri değerlendiren, meselelere ve meselelerimize derinliğine bakmasını bilen ve her düşüncenin uç noktalariyle temasa gelen ve bir takım yeni teklifler düşünen tek adam, diyebiliriz ki, Hilmi Ziya Ülken olmuştur".[5] Belki de bu neden-

4 Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, C. I, Selçuk Yay., Istanbul, 1966, s. 4.

5 Cahit Tanyol, "Fikir An'anesi", *Yeni Sabah*, 16 Mart 1951.

le uzun yıllar sonra bile Hilmi Ziya Ülken'in yokluğunun vahametinin altı ısrarla çizilmiştir: "Fakat bugün mevcut olmayan o zaman verilmiş bazı konular vardır ki bunların gelişmemiş olması ve lağv edilmeleri Türk kültürü için büyük bir kayıp teşkil etmiştir. Bunlar Birinci Dünya Savaşı sırasında tedris edildiğini bildiğimiz bir etnoğrafya ve folklor kürsüsü ile Hilmi Ziya Ülken Bey'in okuttuğu 'Türk medeniyeti tarihi' dersinin artık mevcut olmayışıdır".[6] Bunun yanında bir başka endişesi de yeni dönemin en önemli dikkat noktalarından birini oluşturmuştur. Hilmi Ziya Ülken söz konusu kitabının önsözünde bir başka önemli noktaya daha dikkat çekmektedir. Anlatmaya çalıştığı entelektüellerin düşüncelerinin öznel değerlendirilmesinin, önüne nasıl geçilebileceğinin tedbirlerini düşünmektedir. Bunun yolunu da düşünce adamlarının düşünce dünyalarını mümkün olduğunca kendi sözleriyle aktarmasında bulmaktadır. Söz konusu tercih belirgin, içtimaî eyleme aşırı bağlı bir değerlendirme yapmak, herhangi bir düşünsel hareketi ya da somut düşünce adımlarını dışarıdan tanımlamaya, anlatmaya çalışmak yerine onların kendi düşüncelerini nasıl tasvir ettiklerini bilmenin, kavramanın önemini ortaya koymaktadır. Belirtilen iki özelliği, yani siyasal iktidara uzak olma ve siyasetin belirlediği entelektüel iktidara mesafeli durma açısından Hilmi Ziya'nın yazdıkları özellikle önemlidir. Düşünce adamlarını incelerken göz önünde tuttuğu iki prensip de meseleyi siyasetten, özellikle dar anlamda siyasetten uzak düşündüğünün en güzel göstergesidir.

Düşünce dünyasının bir kaosu yaşadığı sıralarda tam da 1974 yılında göçüp giden Hilmi Ziya Ülken önemsediği çalışmalarıyla 1980'li yıllardan itibaren Türkiye'nin değ-

6 Cengiz Orhonlu, "Edebiyat Fakültesinin Kuruluşu ve Gelişmesi (1901-1933) Hakkında Bazı Düşünceler", *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1973, s. 70.

şen gündeminin neredeyse merkezi bir yerinde durmaktadır. Dar anlamda sosyoloji alanında bile 1950'li yıllara doğru Prens Sabahattin'in önemini tebarüz ettirmesi, hatta *Sosyoloji* dergisinin bir sayısını adeta tümüyle ona tahsis etmesi, hasretmesi döneminde hiçbir yankı bulmazken Prens Sabahattin'in yaklaşımlarının 1980'li yıllarda yaygın bir heyecan yaratması ilginç görünmektedir. Gene benzeri bir şekilde 1980 sonrası Türk sosyolojisinin bir odağına damgasını vuran Ziya Gökalp eleştirisi ve bunun başat kitabı *Ziya Gökalp'in Sosyal Düşünceleri* belki de yazarımın tercihiyle Türkçede Ziya Gökalp üzerine yazılanlara kapalı kalmıştır. Kapalı olma hali onun 1939 yılında yayımladığı *Ziya Gökalp* çalışmasının işlevinin anlaşılmamasına sebep olmuştur. Ayrıntılı incelemeler dışında temel çalışma alanlarına bakmak bile Hilmi Ziya'nın ne kadar çağdaşımız olduğunu anlamaya yeter. Nitekim kitaplarının yeniden yayımlanmaya başlanması da bu gerçeğin ilginç bir göstergesidir. Bir yanı itibariyle tarihin sosyolojinin konusu içine girmesi de bununla bağlantılıdır.

Tarih sosyoloji ilişkisinin temel bir tercih olarak gündeme girmesi ister istemez Hilmi Ziya Ülken'in etki derecesi üzerinde düşünmeyi gerektirmektedir. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde Cahit Tanyol'un 1960'lı yıllar öncesinde somutlaşan tarih ilgisini bütünüyle Hilmi Ziya'nın dışında mütalaa etmek gerçekçi görünmemektedir. Dolayısıyla İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nün tarih bağlantısı üzerinde kısmi bir etkisinin olduğu söylenebilir. Ancak kişisel sorunlar nedeniyle Hilmi Ziya'nın dolaysız olmaktan çok dolaylı etkilerinden söz etmek mümkündür. Türkiye'de sosyoloji başka gelişim doğrultuları itibariyle de sosyolojinin tarihsel olması gereği noktasına gelmişse artık Hilmi Ziya Ülken'in ortak akademik mirasımızın önemli bir kolunu oluşturduğunu söylemek ge-

rekecektir. Bu nedenle konunun bütünsel bir değerlendirmesi gerçekçi saptamalara ulaşılmasını sağlayabilir.

Hilmi Ziya bir yönüyle daha günümüz entelektüelinin ya da daha dar anlamda akademisyeninin frekansıyla buluşmuş tıpkı onlar gibi, daha doğrusu onları çağrıştırır tarzda muhataralı bir zemin üzerinde düşünce beyan etmiştir. Siyasetin belirlediği, şekillendirdiği akademik ortamın insanları eğip, bükmeye dönük tahrip edici etkisine karşı mesafeli ve seviyeli üslubunu her dönem korumasını bilerek akademik haysiyetin güzel örneklerinden birini sunmuştur. Ona yönelik söylenen "Mazi tahrip edilirken sustu" nitelemesi bir ölçüde niteleme yapanın da konuşmaya oldukça geç başladığı gerçeğiyle karşılanabilir. Aslında işin özeti Hilmi Ziya'nın tam da Cemil Meriç'in oldukça geç yıllarında, ölümüne yakın bir dönemde tanımladığı ideal entelektüel tipini çağrıştırdığıdır: "Edebiyatçı'nın," "fikir adamı"nın harhangi bir "kurulu düzen"den, herhangi bir müesseseden, herhangi bir "otorite"den isteyeceği tek şey vardır; Hürriyet içinde kendini ifade etmesine ses çıkarılmaması..."[7]

Sosyoloji Yıllığı I, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1997, s. 11-23

7 Cemil Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferansları*, Yayına hazırlayan: Ümit Meriç Yazan, İletişim Yay., İstanbul, 1993, s. 384.

BİR TÜRK AYDININ TRAJİK PORTRESİ

Hasan Âli Yücel'in düşünsel kimliğinin 1940'lı yıllar dolaylarında oluştuğu sanısı bir yanlış anlamayla beraber gelişmiştir. Zaten düşünsel doğrultusunun 1940'lı yıllarda oluştuğu kanaati Türkiye'de genellikle bir başka temel anlayışla birlikte mütalâa edilmelidir. O da Türkiye'de genellikle düşünce alanında bir rönesansm 1960'lı yıllarda yaşandığı inancıdır. Bu durumda da 1940'lı yıllardaki düşünsel gelişmelerin çok fazla ciddiye alınmaması gerekmektedir. Hasan Âli Yücel'in ölüm tarihi ise 1961'dir. Hasan Âli ölümüne yakın zaman kesitinde de bir tür siyasal olaylarla kendisini bağlantılı saymamış, olayların girdabında oluşan siyasal kimliğinin düşünceleri üzerindeki etkilerini silmeye çalışmıştır. Siyasal konulardaki duyarlılıkları nedeniyle aşırı olarak telakki ettiği çevrelerin kendinden uzak durduğunu, kendisini eleştirdiklerini açıklıkla ifade etmiştir: "Bununla beraber particiliğin bu şeklinden iğrendiğimden şüphe yoktur. Yirmi beş yıldan artık süren idare ve siyaset hayatımda, değil parti ve cemiyet, herhangi bir zümrenin bile mensubu olmak taraflılığıyla harekete meyletmedim. Birbirine zıt iki

uçtaki müfritlerin beraberce aleyhime yürümüş olmaları, bu tarafsızlık halinin en canlı bir delilidir."[1] Bu mesafeli tavrının kendinin düşünsel gelişim seyriyle bir bağlantısı olduğu unutulmamalıdır.

Öncelikle bir entelektüelin düşünsel dünyasını anlamanın yolunun nereden geçtiği düşünülmelidir. Bir insanın düşüncelerini anlamlandırmak, gerçekçi bir şekilde yorumlamak için yaşam koşullarını, çevresel koşulları bilmek gerekmektedir. Hasan Âli Yücel'in düşünsel dünyası da genel anlamda dünyadan kopuk telakki edilebilecek Türkiye koşullarında şekillenmiştir. Bunun yanında Hasan Âli Yücel'in birikiminde başka etkenler yanında sırf yaşı gereği olarak da Osmanlı kültürünün, Osmanlı mirasının katkısı vardır: "Osmanlıdan sıyrılıp Cumhuriyetle çağdaşlığa çıkma çabaları gösterdiğimiz yıllarda, bizim doğu değerlerini temelli hiçlemeden batı değerlerine sarılarak gelişebileceğimizi, adetâ bir şair duyarlılığıyla çok iyi sezmiştir. Bunun sonucu olarak örneğin bir yandan Mevlana'yı, bir yandan Goethe'yi aşk derecesinde sevmiş; kendisi için oluşturduğu bu sentez kişiliğin ulus için de en uygun yönelim olduğunu görebilmiştir."[2] Ancak Hasan Âli Yücel üzerinde durulurken doğulu özelliği bir kenara bırakılmaya çalışılmıştır. Dönemin gerçeklikleri, 1940'lı yılların özellikleri Osmanlı mirasından bir ölçüde sarfınazar edilmesini gerektirmiştir. Ancak yaşantıya sinmiş kimi hususların bir kenara bırakılması o kadar kolay değildir. Bu unsura ilave olarak aynı dönemde milliyetçilik ve hümanizmin düşünce akımı olarak bir tür birbirini dengelemesi söz konusudur. Hatta Hasan Âli Yücel'in yazdıkları değerlendirilirken bu iki unsu-

1 Hasan Âli Yücel, *Geçtiğim Günlerden*, İletişim Yay., İstanbul, 1990, s. 151.

2 Fakir Baykurt, "Bence Hasan Âli Yücel", *Hasan Âli Yücel'e Armağan*, Yayına Hazırlayanlar: Mustafa Coşturoğlu ve Mehmet Emirali oğlu, Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yay., Ankara, 1997, s. 101.

run zaman zaman çelişkili konumu da hesaba katılmalıdır. Evrensel kültür sorunu gündeme geldiği zaman kesitinde Batı klasiklerinin çevirisi örnek gösterilmekte, milliyetçilik karşıtı olarak nitelendiği zaman Nâzım Hikmet'in şiirine nazire olarak yazdığı "üç telli sazınla neden güzel nağmeler dinletmiyorsun" mealinde deyişlerle, buna karşı eleştirel bir tutum içine girdiğini bizzat kendisi, biraz da heyecanlı bir şekilde davasındaki dilekçelerden birinde ifade etmektedir. Aslında olay salt bu anlamdaki genel yönelimiyle bağlantılı değildir. Ondan öte somut yaşantısı değişik unsurlarıyla beraber gündeme girmektedir. Türkiye'nin önemli ölçüde içine kapanık olması Yücel'in milliyetçi eğiliminin nedenlerinden biridir. Dönem aynı zamanda kültür alanında dışa açılmanın da önemli bir siyasal tercih olarak şekillendiği bir tarih kesitidir. Söz konusu dönemde milliyetçilik de, hümanizm de değişik ağırlıkta olsa da entelektüellerin dünyaya bakış tarzını derinden etkilemektedir. Hatta sadece Hasan Âli Yücel'in değil neredeyse entelektüellerin tamamının düşüncesi bu çerçevede şekillenmektedir. Aslında bu iki yönelimin dönemin entelektüelleri tarafından algılanış biçiminin sorgulanması gerekmektedir. Bu durumda dikkat edilmesi gereken bir husus genel atmosfer anlatılırken kişinin özel şartlarının atlanmaması gereğidir. Özel şartları hayat hikâyesiyle bağlantılı düşünmek daha doğru noktalara ulaşmanın yollarını açabilir.

Dışlanmaya Karşı Tepkiyle Şekillenen Bir Hayat

Bu nedenle Millî Eğitim Bakanlığı yapmış olması bir başka noktanın anlaşılması bakımından önemlidir. Yazdıkları biraz kişisel tarihinin anlaşılması amaçlanarak okunmalıdır. *Davam* kitabını yayımlayıp davasını açtığı yıl 1947'dir. Millî Eğitim Bakanlığı'ndan uzaklaştırıldığı fakat İzmir mil-

letvekili sıfatını taşıdığı yıllarda mahkeme dilekçesini "gözyaşları içinde" yazdığını ifade etmektedir. Dışlandığı şeklinde kesin kanaati vardır. Komünist suçlamasıyla karşı karşıya kalmış olup bu sıfatın kendisine uymadığını anlatmayı denemektedir. Bazı gelişmelere karşı kırgınlığının en ilginç göstergesi *Ulus* gazetesinde yazmasının İnönü'nün direktifleriyle engellenmesi ve 21 Kasım 1950 tarihinde CHP'den istifa etmesidir.[3] Bakanlıktan sonra bir süre *Ulus* gazetesinde yazması düşüncelerinin telaffuz edilmesi anlamında önemli olmuştur. Yazdıklarının ve mahkeme safahatının partiyi yıprattığı düşüncesiyle makalelerinin basılmaması kendisini rahatsız etmiştir. Oldukça uzun bir süre sonra arkadaşı Mustafa Şevki Yener'in Nadir Nadi ile arasında bir ilişki oluşturması sonucu olarak 1952 yılında *Cumhuriyet* gazetesinde yazmaya başlamıştır.[4] Bu durumu Nadir Nadi'nin 1950 yılında Demokrat Parti listesinden bağımsız milletvekili seçilmesiyle bağlantılı düşünmek gerekmektedir. "Askeri darbeden kısa bir süre sonra, Yücel, yazılarının yayından alakonulduğunu farkeder. *Cumhuriyet* gazetesinin basımevine giderek baskı örneğinin hazırlanmış olduğunu görür. Bunun üzerine yazı işleri sorumlusu Cevat Fehmi Başkut (1905-1971)'u arar ve yazılarının niçin basılmadığını sorar. Başkut bu soruyu ondan gelen bir yazı almadığını bildirerek yanıtlar. Yücel, Başkut'la yaptığı bu görüşmeden sonra *Cumhuriyet*'te daha fazla kalamayacağını anlar ve Nadir Nadi'ye artık gazetede yazı yazmayacağını bir mektupla bildirir."[5] Bu sefer de Bedii Faik'in yardımıyla *Dünya* gazetesinde yazmaya başlar. İlk yazısı 3 Ekim 1960 tarihinde yayımlanır.[6]

3 Mustafa Çıkar, *Hasan Âli Yücel ve Türk Kültür Reformu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1997, s. 132.

4 *A.g.e.*, s. 135.

5 Canan Eronat'ın özel arşivindeki belgeden nakleden *a.g.e.*, s. 142.

6 *A.g.e.*, s. 145.

Askeri müdahaleyi müteakip CHP kontenjanından Kurucu Meclis'e girmeyi ummuştur. Fakat CHP'nin genel başkanı İsmet İnönü böyle bir tercihte bulunmamıştır. Hatta Yücel bu konuyla ilgili olarak İnönü'yle konuşmak istemiş fakat Kurucu Meclis'e seçilmeme gerekçesini soramamıştır.[7] İşin trajik yanı Hasan Âli'nin bir zamanlar İsmet İnönü'nün siyasal mahiyetteki demeçlerini bir kitapta toplamış olmasıdır. Daha sonra Kurucu Meclis'e gazeteci kontenjanından girmeyi düşünmüş, bu sefer de kim bilir kimin/kimlerin etkisiyle kendisini ziyarete gelen bir grup tarafından iki genç gazeteci İlhami Soysal ve Altan Öymen lehine adaylıktan feragat etmesi istenmiş, o da söz konusu istem doğrultusunda davranmıştır.[8] Çok ana noktaları itibariyle değerlendirildiğinde Millî Eğitim Bakanlığı'ndan uzaklaştırıldıktan sonra, etkin olabilmiş güçler tarafından bazı konularda işlevsel olması engellenmeye çalışılmıştır. Türkiye İş Bankası Yayınları ve UNESCO'daki görevi ve *Cumhuriyet* gazetesinde yazması dışlanmaya karşı kendisinin bir tepkisi olarak anlaşılmalıdır. Bu dışlanma hali kimi konulara daha gerçekçi bir şekilde yaklaşmasının vasatını da yaratmıştır. Zaten kişinin dışlanmasının getirdiklerini, hayat hikâyesinin düşünceleri üzerindeki etkilerini de bu ortamda kaleme almıştır. İş Bankası Yayınları'nı yönetmesi ve haftada bir gün düşüncelerini *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlaması kendisini tümüyle işlevsiz hissetmesinin önüne geçmiş, hayata pek o kadar da olumsuz bir pencereden bakmamıştır. Yüreği sürekli buruk olarak hayata dair genel mahiyette düşünceler telaffuz etmiştir. Yazdı-

7 *A.g.e.*, s. 147. Bu tür bilgilerin sadece bu kitapta bulunması ilginçtir. Konunun başkaları tarafından irdelenmemesinin nedenleri üzerine durmak gerekmektedir.

8 *A.g.e. Anabritannica Ansiklopedisi*'nde Hasan Âli Yücel'in Kurucu Meclis üyesi olduğu şeklinde yanlış bilgi yanında kitapları hakkında eksik bilgi bulunması ve Hasan Âli Yücel maddesinin İsmail Hakkı Tonguç maddesinden daha özensiz yazılması bu makalede yapılan genellemeleri de doğrular niteliktedir.

ğı denemeler hayata biraz dervişçe bakmanın izlerini taşımaktadır. Haletiruhiyesinin bu yorumu dışında bir de durumu kendinin nasıl değerlendirdiğinin bilinmesinde fayda var gibi gözükmektedir.

Bu gerçeği ölümünden üç yıl önce kendi de fark etmiştir. İnsanların düşüncelerinin hayatları tarafından şekillendirildiğinin bariz ayırdındadır. Kendini ruhen İttihatçı gibi görmektedir. Bir kısım şiirleri aktardıktan sonra düşüncelerini şöyle ifade etmektedir: "Biz bunun hepsini ezberledik. Güçlük çektik ama 'İttihatçılık' da doğrusu içimize işledi. İttihat ve Terakki'ye sonradan muhalif çıkan Hürriyet ve İtilâf mensuplarından pek öyle belli bir kişi hatırlamıyorum ki, öldüğü zaman ağlamış olayım. Aklıma birçok hareketlerini beğenmeyip tenkid ettiğim pek çok İttihatçı için yürekten gözyaşları dökmüşümdür. İttihatçıları her zaman sevdim. Bana onları sevdiren, feragat ve vatanperverlikleri kadar çocukluğumda bize okutulan şiirler, evimizde ve etrafımızda büyükler tarafından söylenen sözlerdi."[9] Bu satırları aktardıktan sonra başka şeyleri de çağrıştırır tarzda bir hikâye, tabii kelimenin tam anlamıyla bir hayat hikâyesi anlatmaktadır. İnsanların bazı gelişmelere, akımlara karşı olmalarının hayatlarında bazı olumsuzluklarla karşılaşmalarından kaynaklandığını belirtmiştir. Somut bir insanın, babasının, partiye kaydolması için İttihatçılar tarafından rahatsız edilmesinin, işin aykırı bir mecrada seyretmesiyle sonuçlandığını belirtmiştir. Bu arada Mustafa Sabri'nin hayatının son demlerinde bile olumsuzluğu vurgulamasını, insanın yaşlandıkça biraz daha derviş tabiatlı olması gerektiği anlayışıyla eleştirmektedir.

Bu durum ölümünden üç yıl önceki haletiruhiyesini, mantalitesini ele vermektedir. Ondan öte babasının İttihat ve Terakki'ye kaydolmasının başına getirdiklerini hikâ-

9 Yücel, *Geçtiğim Günlerden*, s. 149-150.

ye etmek suretiyle aslında babasını anlatır görüntüsü altında kendisini anlatmaktadır. Bir şekilde mağdur edilmesinin, bir kenarda bırakılmasının yenilikçi tavrım engellemediğini vurgulamak istemektedir. Yenilikçiliğin neredeyse her anlamda sınırlanmasının şartları varken bile gündemdedir. Hasan Âli Yücel yenilikçi olarak kendini bir anlamda eski nizamın baskısı altında hissetmektedir. Zaten Türkiye'nin problemini de temelde bu bağlamda değerlendirmektedir.

Batı Klasiklerinin Çevirisinin Önemi

Bir deyişle "komünist" Millî Eğitim Bakanı kendisine yakıştırılan siyasal kimliklerin kendi açılımına dar geldiğini anlatmak istemektedir. Bu nedenle bazı noktaları kendi düşünce dünyasında nasıl bağdaştırdığının bir izahı yapılmalıdır. Dolayısıyla aydın kimliğinin anlaşılması açısından Batı klasiklerinin çevirisi sorunu derinlemesine tartışılmalıdır. Ancak ondan öte bizzat Hasan Âli'nin klasik çevirilerini bizzat nasıl algıladığı üzerinde durulmalıdır. Bu deneme bir başka gerçeği ortaya çıkaracak mahiyettedir. Yücel'in nasıl algıladığı bizatihi klasik çevirilerinin nesnel açıdan ne anlama geldiğinden daha önemli görünmektedir. Fazla sayıda Batı klasiği çeviren Sabahattin Eyuboğlu o dönemdeki anlayışı çerçevesinde yeni Türk sanatkârına örnek olarak Yahya Kemal'i göstermektedir. Söz konusu şairi örnek gösterirken de onun Batıya, Avrupa'ya alafranga gidip alaturka döndüğünü bizzat Yahya Kemal'in sözcükleriyle anlatmaktadır. Aslında o dönemde gerçekleştirilen klasik çevirilerinin ayrıntılı yorumlanması gerekmektedir. Bu noktada iki husus özellikle önemlidir. Hem Millî Eğitim Bakanı olarak Hasan Âli Yücel'in bu konudaki anlayışının bilinmesi, hem de çeviri faaliyetini yürüten kurulun yaklaşımının bir şekilde anlaşılmaya çalışılması gerek-

mektedir. Hasan Âli Yücel'in Şark klasiklerinin çevirisi konusunda da hassas olduğu bilinmektedir. Bu hassasiyetin az olmayan sayıda örneği vardır. Bundan öte kurulun teşekkül tarzı yaklaşımın daha doğru anlaşılmasının yolunu açacak gibi görünmektedir.

Dr. Adnan Adıvar başkanlığında yapılan dört toplantıdan sonra çeviri faaliyetini yönetecek Daimî Büro kurulmuştur: "Nurullah Ataç tarafından yönetilen Daimî Büro'nun üyeleri arasında Saffet Pala, Sabahattin Eyuboğlu, Sabahattin Ali, Bedrettin Tuncel, Enver Ziya Karal ve Nusret Hızır bulunmaktadır."[10] Zaten dönemin klasik çevirilerini *İslâm Ansiklopedisi* çevirisiyle birlikte düşünmek gerekmektedir. Aslında bu iki pratik konuya nasıl yaklaşıldığını ortaya koyacak mahiyettedir. Çeviri faaliyetlerinde öncelikle Dr. Adnan Adıvar'a merkezi bir yer verilmesinin önemi üzerinde durmak gerekmektedir. Adnan Adıvar tam da dönemin belki de özlenen entelektüelinin çerçevesini çizmektedir. İtibarı iade edilir edilmez Türkiye'de önemli görevlerin başına getirilmiştir. Hatta Millî Eğitim Bakanı ile belirgin bir yakınlığı görülmektedir. Dönemin başka entelektüelleri üzerine olduğu gibi Adıvar hakkında da inceleme yapılmamış olması olağandır. Çalışmaları itibariyle genelde hem evrensel konulara hem de ulusal konulara açık görünmektedir. Kısa aralıklarla yayımlanan iki kitabı bu eğiliminin göstergeleri arasındadır. Yurtdışındayken 1937 yılında Fransızca yayımlanan *Osmanlı Türklerinde İlim* kitabı dönemin Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'in önerisi üzerine önemli ölçüde geliştirilerek 1943 yılında Türkçe basılmıştır. Osmanlı toplumu o dönemde Türk entelektüellerinin ilgi alanlarından biri değildir. Adıvar'ın yazdıklarında da genel anlamda dünya kültür birikiminden yararlanılması anlayışı etkin gibi görünmektedir. Hele 1939 yılında ya-

10 Çıkar, *a.g.e.*, s. 82.

yımlanmaya başlayan *İslâm Ansiklopedisi*'nin Mukaddimesi oryantalizm konusunda dengeli bir anlayışı yansıtmaktadır. Batılı bilim adamlarının kimi çalışmalarının toplumsal gerçeklikleri çarpıttığını belirtirken başka bazıları için de olumlu kanaat ileri sürmektedir. Genelde değerlendirildiği zaman Adıvar Doğu kültürü üzerinde Batılı kaynakları eleştirel bir şekilde de kullanarak ağırlıklı olarak durmak gerektiğini düşünmektedir.

Diğer üyeler hakkında sonraki düşünsel konumlarını bilerek değerlendirme yapmak yerine 1940'lı yılların başlarındaki yaklaşımlarını saptamaya çalışmak daha doğru görünmektedir. 1940'lı yılların başlarında Nurullah Ataç ve Sabahattin Ali olaya salt hayranlık uyandırması gereken klasiklerin Türkçede de olması ölçüsünde dar bakmamaktadırlar. Sabahattin Ali kendi kafasıyla düşünmek konusuna vurgu yaptığı gibi, "bilmem hangi gavurdan" yapılacak çevirilerle bazı sorunlara yaklaşılamayacağını tam da 1940 yılında yayımlanan romanında belirtmektedir. Kendi bağımsız kafasıyla düşünmek gereğine ağırlıklı bir önem vermektedir. Nurullah Ataç da 1940'lı yıllarda sonraki döneminden bir nebze farklı düşünmekte, tercüme konusunda çevirmenlerin önemli ölçüde yaratıcı olmaları gereğini işaret edip, tercümenin bir kavramı mekanik olarak aktarmak yerine bir başka kültürde yeni baştan düşünmek demek olduğunu belirtmektedir. Sabahattin Eyuboğlu ve Nurullah Ataç'ı biraz da o dönemin, kurucuları oldukları *İnsan* dergisinin yönelimleri çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir. Tüm bunlardan öte bizzat Hasan Âli Yücel'in kendisi sorunu anlatıldığı şekilde kavramakta ve Doğu klasiklerinin çevirisi konusunda ısrarlı olmaktadır. Millî Eğitim Bakanlığı'ndan ayrıldıktan sonra da Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde görev yapmakta olan Prof. Annemarie Schimmel'den onun üzerine çalışma yaptığı Muham-

med İkbal'in *Câvidnâme*'sini Türkçeye çevirmesini istemiştir.[11] Bunların dışında çeviri konusundaki yaklaşımı yukarıda anlatılagen anlayışlardan farklı değildir. Zaten Hasan Âli Yücel döneminde gerçekleştirilen çeviri faaliyetleri konusunda ucuz övgü ve ilkel yergi dışında kapsamlı sayılabilecek bir değerlendirme yapılmamıştır. Dönemin tercüme anlayışını daha sonra gerçekleştirilen 1000 ve 1001 Temel Eser yayınlarını da değerlendirerek anlamlandırmaya ve yorumlamaya çalışmak yerinde olabilir. Böylesi bir çaba da Türk entelektüelinin düşünce dünyasını daha mantıklı, daha gerçekçi kavramanın önemli anahtarlarından birini sunmaktadır. Ancak kişiliği, kendisi, somut hayatı Türk entelektüeli için pek bir önem arz etmeyen Hasan Âli Yücel'in döneminde gerçekleştirilen klasik çevirileri belki Türk aydını fazlasıyla Türkiye'ye dönük düşündüğü için bir yankı yapmamıştır. Tıpkı yıllarca sonra 1000 ve 1001 Temel Eserin köklü bir etki yapmadığı gibi.

Klasiklerin Çevirisi Yerine Köy Enstitüsü Vurgusu

Türk insanının çeviri metinlere değil, elle tutulur, gözle görülür nesnelere yatkın olması Hasan Âli üzerinde düşünce beyan edilirken klasik çevirilerden ziyade Köy Enstitüleri'nin gündeme getirilmesiyle sonuçlanmıştır. Köy Enstitüsü öğrencileri, Köy Enstitüsü kökenli edebiyat gündeme girdiğinde bunlarla klasik çevirilerinin ilgisi o kadar kolay ne kelime, hemen hiç kurulamamaktadır. Dahası herhangi bir Köy Enstitüsü kökenli yazarın ürünlerine klasiklerin bırakması gerektiği varsayılan birikim yansımamışa benzemektedir. Köy Enstitüleri ancak ideolojik çekişme ve eğitim hayatındaki rolü itibariyle tartışma konusu olmuştur. Bunların yanında Köy Enstitüleri Türkiye'nin tüm eğitim

11 *A.g.e.*, s. 138-139.

sorunlarını çözebilecek önemli bir anahtar olarak düşünülmüştür. Köy Enstitülerinin Hasan Âli Yücel'den daha çok İsmail Hakkı Tonguç'a mal edilmesine karşın Yücel konusundaki tavrın ölçütü Köy Enstitüleri konusundaki tutum olmuştur. Hasan Âli'nin biraz daha ikinci planda kalmasının göstergelerinden biri de UNESCO'nun Hasan Âli Yücel'in 100. doğum yıldönümü kutlama eylemine rağmen 1997 yılında bile Tonguç üzerine gerçekleştirilen yayınların daha fazla olmasıdır. Burada üzerinde durulabilecek ve altı çizilebilecek bir başka husus da Enstitü kökenli aydınların Hasan Âli'ye karşı soğuk denemese de mesafeli bir noktada durmayı tercih ettikleridir. Onların düşünsel frekanslarıyla Tonguç'un düşünsel konumu daha fazla uyuşmaktadır. Belki de Osmanlı/İslâm geçmişine yönelik ilgi ve Batı klasikleri ilgisi Yücel'e bir nevi elit havası vermekte ve Enstitü kökenli yazarları ondan uzak tutmaktadır. Hatta bir soru olarak "Sen bezmimize geldiğin akşam seher olmaz" güftesinin kaç Enstitülünün müzik beğenisiyle uyuştuğu ortaya atılabilir. Yücel'in salt Köy Enstitüleri bağlamında anılmasının da Köy Enstitüsü kökenli aydınların bu konudaki duyarlılıklarından kaynaklandığı söylenmelidir. Köy Enstitülü aydınlar konusunda yapılan eleştiriler yanında bir noktadaki olumluluklarına da dikkat etmek gerekmektedir. Enstitü kökenli entelektüeller 1960 sonrasının diğer baskın, başat entelektüellerinin yanında belki de kimi toplumcu şairler gibi dar bir şekilde olsa da 1940'lı yılların düşünce dünyasıyla ilgilenmişlerdir. Ancak perspektiflerinin darlığının da etkisiyle Hasan Âli Yücel hakkında sınırlı bir şekilde yazmışlardır. Bu sınırlılık salt perspektifin darlığından kaynaklanmamak ona özellikle mesafeli bir yerde durma düşüncesinden de etkilenmektedir. Bunun ötesinde bir somut gerçek de meseleyi olanca açıklığıyla ortaya koyabilecek durumdadır: "1962 yılında *İmece*

dergisi, Dursun Kut, Fakir Baykurt, Engin Tonguç, Samire Akmen ve Canan Eronat'ın yönetiminde yazılacak *Tonguç'a Kitap*'ın benzeri olarak 'Yücel'e Kitap' adlı bir anı kitabının çıkarılmasını plânlamıştır. Danışman olarak Yücel'in yakın çalışma arkadaşları ve dostlarının bulunduğu bu proje taslağı gerçekleştirilememiştir."[12] Proje taslağının gerçekleştirilememesi, ölümlerinin arasında sekiz ay bulunmasına rağmen gerçekleşmemesi yukarıda yapılmaya çalışılan yorumu daha da kesinleştirir mahiyettedir. Zaten yazılan makalelere bakıldığı zaman durum daha net anlaşılabilir. Tonguç'a göre Hasan Âli'nin fazla mağdur olmadığı şeklindeki bir anlayışın da yaygın olduğu düşünülebilir. Son yıllarda Yücel üzerinde çalışmaların büyük oranda kızı tarafından gerçekleştirilmesi ve Türkiye'deki gelenekselleşmiş tartışmanın oldukça dışında bulunan Mustafa Çıkar'ın kitabına Canan Eronat'ın yorumları ve bilgileri olarak yansıyan düşüncelerin neredeyse hiçbir yerde görünmemesi de sözü edilen yaklaşımı destekler mahiyettedir. Konu üzerine yazılan çoğu kitabın da yorumlardan ziyade belgelere dayanması bir somut durum olarak ortadadır. 1960'lı yıllardan sonra da genellikle çeviriler değil Enstitüler gündeme girmiştir. Konu bu çerçevede değerlendirildiği zaman günümüzde yayımlanan metinlerdeki zihniyetin otuz yıl kadar önce yayımlanan bir yazının yaslandığı basit mantaliteden uzak olmadığı görülmektedir.[13] Sorunun yorumu bakımından komünistleri koruyup kolladığı suçlamalarına karşı tepkisi nedeniyle Yücel'in Marksizmin önemsenip benimsendiği 1960'lı ve takip eden yıllarda düşünce adamı olarak benimsenmesi de mümkün görünmemektedir. Bu noktada Tonguç'un Yücel kadar eksikli olmadığı düşünülmektedir.

12 *A.g.e.*, s. 150.

13 Kurtuluş Kayalı, "Hasan Âli Yücel'e", *Türk Solu*, No: 17, (10 Mart 1968), s. 8.

Aslında trajik olan husus Hasan Âli Yücel'in düşünce evreninin bugünkü entelektüel gündemde yer almadığının görülmesidir. Yüzüncü yıl çerçevesinde laf düzeyinde oldukça fazla üretim varken hakkında olağanüstü az metin yazılması bir gerçekliği kanıtlamaktadır. Mevcut durum olanca açıklığıyla resmi ve özel yayın kurumlarının sefilliğini de sergilemektedir. Bunun dışında "Hayatta en çok babamı sevdim" diyen kişinin ufku bile maarif müfettişinin "güzel gözlerinden" öteye geçmemektedir. Türk entelektüel hayatının 1920'li ile 1940'lı yılları ve kültürün sürekliliği vurgulanıp, önemsenmedikten sonra entelektüel olarak Hasan Âli Yücel'in üzerinde durmak olsa olsa laf-ı güzaf olarak nitelenebilir. Çeşitli emareler Türk düşünce dünyasının şimdiki durumunun Hasan Âli Yücel'in zaman zaman trajik bir hal alan hayatından daha az trajik olmadığını göstermektedir.

Tarih ve Toplum, no. 166, Ekim 1997, s. 13-19

EMRE KONGAR YA DA SİYASAL KONJONKTÜRÜN DÜŞÜNCELERİNİ ŞEKİLLENDİRDİĞİ TİPİK BİR AYDIN PORTRESİ

Emre Kongar'ın Türkiye'de yazma serüvenine başlaması tam da 1960'lı yılların sonlarına rastlamaktadır. Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdikten sonra bir yıl kadar Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunmasını müteakip Hacettepe Üniversitesi'ne Sosyal Çalışma Yüksek Okulu'nu kurmak üzere müdür olarak atanmıştır. Başlamasını takip eden günlerde de Türkiye'de başat olan eğilim çerçevesinde güncel düşünsel hayat içinde bir yer edinmiştir. Genellikle de Türkiye'deki temel düşünsel doğrultuyla uyumlu olmuştur. Kitaplarını çıkarmaya başladığı dönem de 12 Mart darbesinin hemen sonrasına rastlamaktadır. Yazdıklarının anlamlandırması açısından bu durumun özel bir önemi vardır. Öğretim üyesi ve aydın olarak temel vasıflarından biri fazla yazması ve yazdığı dönemdeki düşünsel ortama uyum sağlama endişesidir. 1970'li yıllarda Türkiye'de entelektüel iktidar bir anlamda Marksistlerdedir. Bunun yanında Cumhuriyet Halk Partisi'nde somutlaşan sosyal demokrasi de iktidara yakın bir yerde durmaktadır. Bu iki eğilim arasında

ister istemez çelişki yaşanacak, bu da önemli sıkıntılar yaratacaktır. O dönemin entelektüellerine çelişik olarak aynı zaman kesitinde sosyal demokrat ve Marksist sıfatları rahatlıkla yakıştırabilmektedir. Aslında Emre Kongar'm yaşadığı sözü edilen sıkıntı kendisine benzeyen çok sayıda aydının sıkıntısıdır. Dolayısıyla siyaset bilimci ve sosyolog olarak Emre Kongar'm düşüncelerini çözümlemek belirgin bir aydın tipini çözümlemek anlamına gelmektedir. Bu nedenle meseleyi salt Emre Kongar'ı aydın olarak anlamak şeklinde düşünmek anlamlı görünmemektedir. Okunmakta olan bu metin Emre Kongar yanında birçok aydını anlamak hususunda da yardımcı olabilir. Burada farklı bir yönüne daha dikkat etmek gerekmektedir. Emre Kongar son dönemin aydınlarımn aksine yirmi küsur sene önce yazdığı metinlere de sahip çıkmakta ve eski hızında ve tam eski doğrultusunda olmasa da yazmaya devam etmektedir. Çünkü önemli sayıda Türk entelektüelinin eskisine oranla yazmayı neredeyse asgariye indirdiği görülmektedir. Bu da, Türk entelektüellerinin toplum sorunlarını önemli ölçüde geçmiş dönemdeki düşünceleri doğrultusunda algılamamalarından kaynaklanmaktadır.

Emre Kongar'ın aydın olarak en önemli özelliklerinden biri bir gazete yazarı olmasıdır. Daha akademisyenliğinin ilk döneminden itibaren önemli günlük gazetelerde Türkiye'deki siyasal gelişmelerle ilgili olarak düşüncelerini açıklamıştır. Dönemin acil siyasal sorunları üzerine yaklaşımlarını oluşturmaya çalışmıştır. Son birkaç yıldan beri de bir günlük gazetede köşe yazıları yazmaktadır. Siyasete yaklaşımı *Özgür İnsan*, *Milliyet Sanat* ve *Bilim ve Sanat* gibi dergilerde genelde siyasetle bağlantılı kültürel içerikli makalelerden bile anlaşılmaktadır. Bu dergilerden ikisinin değişik siyasal partiyle bağlantısı bulunması önemlidir. Bunun yanında Attilâ İlhan'ın romanlarından Yaşar Kemal'in romanlarına ka-

dar değerlendirmeler yapması da ilginç görünmektedir. Bu da bir yaygın eğilime işaret etmektedir. Her iki romancı da siyasetle dolaysız anlamda ilgilidir. Son sıralarda sadece otuz beş gün yayımlanan bir gazete bile akademisyenlerin köşe yazarı olmaya ne kadar teşne olduklarını kanıtlamaktadır. Durum aynı zamanda Hilmi Ziya Ülken'in gazete yazarlığı konusundaki tespitinin gerçekçi olduğunu göstermektedir. Gazete yazarı olması siyasal konulara yakın durmasının nedenlerini oluşturmaktadır. Sanat hakkında yazdıklarının fazlalaşması da 12 Mart sonrasındaki ortamın etkisinden kaynaklanmaktadır. Ortamın olağanlaşmasını müteakip yeniden siyaset konusunda yoğunlaşmıştır.

Can alıcı çalışmaları tam on yıllık zaman aralığında somutlaşmıştır. Söz konusu tarihler 1972-1982 yılları arasını kapsamaktadır. Bu anlamda dört kitabı üzerinde durmak anlamlı sonuçlar çıkarılmasını sağlayabilir. Bahsedilen bu dört kitaptan ilki 1972 yılında yayınlanan *Toplumsal Değişme* kitabıdır. *Toplumsal Değişme* kitabının yazılış gayesi de yeniden yayımlandığında aldığı yeni biçimle bağlantılıdır. *Toplumsal Değişme* kitabı *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği* başlığı altında genişletilerek 1978 yılında yeniden yayımlanmıştır. Toplumsal değişme kuramlarının Türkiye açısından ne anlam ifade ettiği yeni baştan yorumlanmıştır. Bu ikinci kitabın biçimlenmesi de Hacettepe Üniversitesi Beşeri Bilimler Fakültesi Dergisi'nde yayımlanan "Türkiye'de 1960'dan Sonra Sosyal Bilim Araştırmalarının Siyasal Bilim Yönünden Getirdikleri: Bir Yaklaşım Önerisi" başlıklı bir makalesi doğrultusunda oluşmuştur. Burada Türkiye'nin yakın dönem tarihi konusunda yazılan kitapların basit sayılabilecek bir dökümü ve bir yorumu yapılmıştır. Yorumun basitliğinin en ilginç göstergesi de *Toplumsal Değişme* kitabında Türk entelektüellerinden sadece ikisinden, Ziya Gökalp ve Mübeccel Kıray'dan bahsetmesi-

dir. Mübeccel Kıray ilgisi de belki de yayımlanmış ilk makalesinde somutlaşmıştır. Bu makalenin "Araştırılacak Konu ve Sorunlar" başlıklı bölümünde Bozkurt Güvenç ve kendisinin basılmamış tezleri dışında Mübeccel Kıray'ın bir makalesine ve ağırlıklı olarak da *Ereğli* çalışmasına atıfta bulunmuştur.[1] Bunların da Türk düşünce hayatı konusundaki etkileri üzerinde durulmamıştır. Kitabın geliştirilmiş baskısı yazarının Türkiye'nin güncel siyasetiyle bağlantısını göstermektedir.

İkinci kitap olarak dört sene sonra yayımlanan *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı* üzerinde durmak gerekmektedir. Bu kitap Türkiye'deki siyasal gelişmeyi devletçi-seçkincilerle gelenekçi-liberaller arasındaki mücadele çerçevesinde anlatmaktadır. Aynı anlatım *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği* kitabında da yer almaktadır. *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı* kitabı da *Türkiye'nin Düzeni* kitabının gerçekleştirdiği açılım sonunda oluşmaktadır. Belki de bu nedenle kitabın sonunda Türkiye'nin toplumsal yapısı konusunda üç aydınla tartışma yapmaktadır. Bunlardan ikisi Frederick Frey ve Daniel Lerner gibi yabancı entelektüellerdir. Onların Türkiye'deki modernleşme konusundaki yaklaşımlarını eleştirmektedir. Yanlış olduğunu söylediği bir başka yaklaşım da Doğan Avcıoğlu'nun Türkiye'nin siyasal sorunlarının çözüm yolu konusundaki yorumudur. Bu şekilde çözümleme yapmanın sadece ona ait olduğunu düşünmek yanlış görünmektedir. Mete Tunçay'ın da 1980'li yılların hemen başlarında Türkiye'nin sorunlarını Frederick Frey ve Doğan Avcıoğlu'nun yaklaşımlarını esas alarak tartıştığı görülmektedir. Bunun yanında 1960'lı yılların sonlarında da Mübeccel Kıray'ın Daniel Lerner'e yönelik eleştirileri bulunmaktadır. Konunun anlaşılması bakı-

1 Emre Kongar, "Araştırılacak Konu ve Sorunlarda Öncelikler", *Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi*, Hacettepe Üniversitesi Yay., Ankara, 1971, s. 241-249.

mından dönemin akademisyenlerinin Türkiye'nin sorunlarını çözümlerken hangi noktalarda buluştuklarını tespit etmek mümkündür. Emre Kongar'ın o dönemde yazdığı *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı* kitabının ilk önce, sanki sadece yabancılar için yazılmış olduğu gibi bir izlenim oluşmaktadır. 1975 ve 1978 yıllarında siyaset alanındaki düşüncelerinin Türkiye üzerinde odaklaşması aydın olarak Emre Kongar'ı anlamanın da anahtarını oluşturmaktadır. Bu anlamda onun CHP-MSP koalisyon hükümeti konusunda yazdıklarının da önemi vardır. Türkiye'nin siyasal tarihinin gelişimi üzerine yazdıkları da önemlidir. Ancak siyaset üzerine yazdıkları daha başat görünmektedir. Düşünce yapıları hakkında belirttikleri gerek Batı düşüncesi gerekse Türk düşüncesi açısından olsun önemli sınırlılıklar taşımaktadır. Bunun en güzel örneklerinden biri *Toplumsal Değişme ve Türkiye Gerçeği* kitabında Türkiye'nin toplumsal yapısına ilişkin değişik düşünceleri değerlendirirken somutlaşmaktadır. En belirgin olarak Mübeccel Kıray'ın düşüncelerini belli bir yere oturtmaya çalışırken yaptığı saptama bir eğilimini ortaya çıkarmaktadır. Mübeccel Kıray'dan bahsedildiği zaman neredeyse hemen herkes tampon mekanizma kavramını anımsamaktadır. Onun Türkiye'nin, özellikle de Osmanlı toplum yapısının niteliği konusunda söyledikleri pek önemsenmemektedir. Bunun nedenlerinin başında da Emre Kongar'ın kendi anladığı anlamda teorik sorunlara öncelik tanıması, Türkiye'de düşüncenin gelişim doğrultusu konusunda o kadar hassas olmaması gelmektedir. Aslında bu da son dönem entelektüelinin yaklaşımıdır. Batı düşüncesini gereğinden fazla önemsemek ve özellikle siyasette odaklaşmış şekilde düşünmek. Özellikle siyaset üzerinde odaklaşmak zaman içinde değişik sayılabilecek yaklaşımlara yönelmesine yol açmaktadır. Bunun somut görüntüsünü Türkiye'nin toplumsal yapısı üzerine yazdığı kitapta görmek mümkündür. Kitabın

ilk baskılarında şimdi söz konusu etmediği değişik kesimlerin uzlaşmasından bahsetmektedir. Türkiye'nin Türkiye'de o zamanda başkalarının da zannettiği gibi bir sosyal demokrasi deneyimi yaşayacağının kesin olduğunu düşünmektedir: "Bu yeni bireşimler ise, yine siyasal iktidarın niteliğine ve toplumsal-ekonomik yapı içinde ittifaklara dayalı olarak 'islamcı', 'sosyal demokrat', 'bilimsel sosyalist' düşünce sistemlerinin Akdeniz potasında eriyerek, Türk toplumunda billurlaşması sonunda oluşacaklardır."[2] Bir süre sonra yayımladığı bir makalesinde de benzeri bir değerlendirme yapmıştır: "Toplum, kendi iç oluşumlarının ve dünyadaki gelişmelere bağlı dış dinamiklerin etkisiyle belli bir sınıflaşma ve değişme süreci içindedir. Bu süreç, her üç düşünce akımının taraftarları ne denli bağnaz olurlarsa olsunlar, kendi çözümlerini de belli bireşimler biçiminde oluşturmaktadır. Böyle bir oluşuma yanıt verebilecek ideolojik modellerin ortaya konması, 'keskinliğe' dayalı 'bağnazlığın' bir kenara bırakılarak, somut koşulların dikkate alınmasıyla olanaklıdır."[3] Burada ifade edilen düşüncelerin haliyle 1998 yılında yayımlanan kitabın yeni versiyonunda yeri yoktur. Bunun yerine sorun 28 Şubat ekseni çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bir yanıyla bu durum belli bir tür Türk aydınının anlaşılması anlamında tabii görülebilir. Burada söylenmek istenen şey Em-

2 Emre Kongar, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, 3. b., Bilgi Yay., Ankara, 1979, s. 505.

3 Emre Kongar, "İslâmcılık, Marx'cılık, Atatürkçülük (Bağnazlar ve İttifaklar)", *Yazı*, No: 8, (1980), s. 18. Emre Kongar'ın bu makalesini kitaplarında yeniden yayımlamaması burada ifade edilen düşüncelere daha mesafeli bir noktaya geldiğinin işareti olarak anlaşılmalıdır. 1980'den sonra bir süre Akdeniz potasını esas alarak benzeri düşünceleri telaffuz etmiştir. "Benim kullandığım anlamda Akdeniz, bir 'Kültür Potası'dır. Kıyısında bulunan devletlerin tüm kültür varlıklarından etkilenen bir senteze ulaşacaktır... Ve inanıyorum ki, Türkiye de, bu sentezin gerçekleşeceği yerdir." Şahap Balcıoğlu, *Görüşler-Görüşmeler*, Yön Yay., İstanbul, 1991, s. 209. Konuşmanın yapıldığı tarih 1983'tür. Bu tür sentezlerden birkaç yıl sonra vazgeçip başka düşünceler belirtmeye başlayacaktır.

re Kongar'ın siyasal boyutu belirgin bir çerçevede düşünmek suretiyle tahlillerini zaman içinde değiştirmek zorunda kalmasıdır. Zaten alıntı yapılan cümleden de anlaşılacağı üzere 1980'li yıllara doğru giderken artık ordu müdahalelerinin olmayacağı gibi bir düşünceye yönelmiştir. Türkiye'de aktüel siyasete yoğun olarak bağlantılı aydınların tipik problemlerinden biri de budur.

Türk düşünce dünyası konusundaki özensizliği hemen her çalışmasında somutlaşmaktadır. Ancak bu noktada saptamada bulunurken kendi çağdaşı çoğu sosyal bilimciden bu konuda daha özenli davrandığı görülmektedir. İlk kitabı olarak düşünülebilecek çalışması olan *Toplumsal Değişme* yapıtında sadece iki Türk sosyoloğundan bahsetmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi bunlardan biri Ziya Gökalp diğeri de Mübeccel Kıray'dır. Türkiye'de iki ayrı grupta toplanabilecek sosyal bilimcilerin önemsediği iki ayrı toplumbilimci bunlardır. Böylelikle de Emre Kongar Türkiye'de sosyal bilim alanında yazılanlarla sathi olarak ilgilenerek bu tür bir tercihe yönelmiştir. Sathi bir ilgi Türkiye'de sosyal bilimcilerin bu iki sosyolog konusunda genel bir değerlendirme yaptıklarını görmeyi sağlar. Sonradan yayımlanan *Türk Toplumbilimcileri* kitabında da bu iki sosyoloğu ilk kitabındaki yaklaşımdan daha ayrıntılı incelemiştir. Bir başka deyişle Türk sosyologları üzerinde dururken bunlardan hangilerinin daha detaylı incelenmesi gerektiği gibi bir endişe duymamıştır. Bir başka deyişle söylemek gerekirse Türkiye'de en önemli düşünce adamı olarak nitelenen Ziya Gökalp'i incelemiştir. Bu anlamda yıllar sonra Taha Parla'nm Ziya Gökalp incelemesi tarzında bir çalışmaya yönelmiştir. Yaklaşım olarak ikisinin birbirinden farkı yoktur. Birleştikleri temel nokta da Ziya Gökalp'in düşüncelerinin neden öyle oluştuğu değil, düşüncelerinin ne olduğudur. Bu durum da bir anlamda Türkiye'de Türkiye'nin şartları çerçevesinde oluşmuş

bir düşünsel ortam değil Batıdaki düşünce akımlarını aramak şeklinde tecelli etmektedir. Bir yanıyla son zamanlardaki Türkiye'de pür liberal aramak eylemine benzer bir durum söz konusudur.

Başkalarının yaptığına benzer şekilde *Türk Toplumbilimcileri*'nin ilk kitabında Ziya Gökalp neredeyse bütünüyle kendi yazdıkları esas alınarak değerlendirilmektedir. Hakbilir olmak anlamında Emre Kongar'ın Türkçe kaynaklarla bir ölçüde daha ilgili olduğu görülmektedir. Bununla beraber ya da bunun yanında Mübeccel Kıray'ı olduğu gibi Ziya Gökalp'i değerlendirirken de bu iki entelektüeli hangi düşünce adamlarının etkilediği şeklinde bir kaygı taşımamaktadır. Belki de kendi belirttiği gibi buna *Türk Toplumbilimcileri* kitaplarında Behice Boran'ı inceleyen bir bölümün olmaması sebep olmaktadır. Dolayısıyla Boran'ın Osmanlı toplum yapısı konusunda yazdıklarının Mübeccel Kıray'ı ne ölçüde etkilediğinin farkında değildir. İnsan bir şekilde yakın yıllarda yayımlanmış iki metni karşılaştırma gereksinimi duymalıdır. Hele bu iki kişi hayatlarının bir döneminde hoca öğrenci ilişkisini yaşamışlarsa. Kıray'ın Osmanlı toplum yapısını değerlendiren makalesinde *Yön*'deki somut bir makaleye gönderme yaparken Behice Boran'm *Yön*'de yayımlanan iki önemli makalesine atıf yapmaması ilginç görünmektedir. Çünkü bu tarz bir yaklaşım denemesi bazı noktaları anlamasını kolaylaştıracak gibidir. Kongar'm yaptığı bir saptama bazı konulara ne ölçüde sathi yaklaştığının ilginç bir göstergesidir: "Mardin de yaptığı gözlemlerin, Kıray'ınkilere ters düştüğünü değil, belki de pekiştirici olduğunu belirtiyor. Bütün fark, Kıray'ın iç dinamik öğelerini çözümleme dışı bırakmasından, Mardin'in ise bu ögeleri de dikkate alınasından doğmaktadır. Yalnız burada dikkat edilmesi gereken nokta, Kıray'm 'feodalci' bir yaklaşım benimsediği için, Mardin'in daha çok 'Asya Üretim Tipi' mo-

deline eğilim duyması sonunda işin içine soktuğu 'iç dinamik' ögelerini, dışarda bırakmış olmasıdır."[4] Bu ibare onun hem Şerif Mardin'in hem de Mübeccel Kıray'm yazdıklarını ne ölçüde sathi okuduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Ondan öte toplumsal değişme konusunda Kıray'ın düşüncelerini yorumlarken öne çıkardığı saptamalarla da uyum içinde değilmiş gibi görünmektedir. Bir anlamda garip gelse de Türkiye'de 1960'lı yılların ortalarında cereyan eden Osmanlı toplumsal yapısı üzerine çalışmalara yeterine aşina olmadığı açıklık kazanmaktadır.

Üçüncü kitabı olarak üzerinde durulan *Türk Toplumbilimcileri* başlıklı iki kitaba bakıldığı zaman Emre Kongar'ın bu tür konuları yazmaya ne ölçüde hazır olduğu belirgin bir şekilde anlaşılmaktadır. Çünkü Osmanlı toplumunda toplumbilim düşüncesini irdeleyen makale kitabın 1982 yılında yayımlanan ilk cildinde değil, 1988 yılında yayınlanan ikinci cildinde bulunmaktadır. Yazdığı temel metinler de titizlikle seçilmiş gibi görünmemektedir. Mümtaz Turhan'ı kendisi değerlendirdiği gibi Niyazi Berkes üzerine metni kendisi yazmış olsa onların birleştikleri ve ayrıldıkları noktaları daha doğru tespit edebilirdi. Aslında iki düşünür daha gerçekçi bir şekilde karşılaştırılabilirdi. Bunun yanında iki entelektüeli değerlendirmesi halinde onların Ziya Gökalp yorumlarından kalkarak hem onların düşünsel dünyalarına daha iyi nüfuz edebilir hem de Ziya Gökalp'in Türk düşünce dünyasında ne ölçüde temelli bir yeri olduğunu, daha doğrusu Türk düşünce dünyasının temel mecrasını görebilirdi. Böylesi bir geniş bakış perspektifi olmadığı için de Mümtaz Turhan'ın düşüncelerini genel anlamda değerlendirmeye yönelmek yerine onun düşüncelerinin özellikle siyasal uzantıları ve gündelik siyasal gelişmeler açısından önemi üzerinde durmuştur. Bu kitabın o dönem-

4 Emre Kongar vd., *Türk Toplumbilimcileri I*, Remzi Yay., İstanbul, 1982, s. 457.

deki genel yaklaşımlarla belirgin bir bağlantısı vardır. Zaten tarihe bir anlamda geç yönelmesi de bu durumdan kaynaklanmaktadır.

Dördüncü kitap olarak da Atatürk'ün doğumunun yüzüncü yılında yayımlanan *Atatürk ve Devrim Kuramları*'nı düşünmek gerekmektedir. Bu kitap da aslında *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı* kitabının bir bölümünün açımlanması gibidir. Ancak o dönemde Atatürkçülük konusundan en azından mesafeli bir tutum takınıldığı için kitapta garip bir biçimde Atatürkoloji tabiri kullanılmaktadır. Zaten belki de daha sonraki dönemde de Atatürk üzerine metinler ve kitaplar yazmasının nedeni Türkiye'nin siyasal konjonktürüdür. Konjonktürü bir anlamda hem 12 Eylül hem de Atatürk'ün yüzüncü doğum yıldönümüyle birlikte düşünmek gerekmektedir. Emre Kongar'ın yazdıklarının neredeyse tamamını bağımsız bir düşünce adamının yaklaşımları olarak yorumlamak yerine konjonktürün Türk aydınını getirdiği nokta olarak nitelemek daha gerçekçi görünmektedir. Bu anlamda son kitabının, daha doğrusu değiştirerek, kısmen değiştirerek yayımladığı son kitabının tam da 28 Şubat konjonktürüne denk gelmesi anlamlıdır. Durumu sadece Emre Kongar'ın yazdığı metinlerin bir temel özelliği olarak algılamak yerine Türk entelektüelinin trajedisi olarak yorumlamak daha gerçekçi görünmektedir. Ve zaman içinde Emre Kongar'ın Kemalizm konusundaki yaklaşımı değişmiştir. Son zamanlarda, daha genel anlamda yirmi yıldır Atatürk üzerine yoğunlukla yazmaktadır. Yayımladığım başka metinlerde de işaret edildiği üzere Kemalistlerin sosyalistleşmesi ve sosyalistlerin Kemalistleşmesi eğiliminin izlerini Emre Kongar'ın yazdığı metinlerde göstermek mümkün görünmektedir. Bu tür bir yönelim siyasete endeksli yazmanın doğal sonuçlarından biri olarak görünmektedir.

Emre Kongar'ın yazdıklarının dönemle bağlantısının en

ilginç göstergelerinden birini bir dönemdeki temel değişiklikle bağlantılı düşünmek gerçekçi bir tutum olarak anlaşılabilir. Devrim kuramları üzerine yazılan kitabının tam da Mete Tunçay'ın *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931* başlıklı kitabıyla aynı yılda yayımlanması önemli görünmektedir. Sözü edilen tarih *Tarih ve Toplum* ve *Yeni Gündem* dergilerinin çıktıkları zaman kesitine tekaddüm etmektedir. Bir başka deyişle Türkiye'de resmi ideoloji eleştirisinin yaygınlaştığı ve toplumda etkin kimi entelektüellerin düşüncelerinin bariz bir şekilde değişmeye başladığı bir dönem yaşanmaktadır. Bunun Emre Kongar gibi entelektüellerin etkilerinin belirleyici olmamaya başlamasıyla yoğun bir bağlantısı var gibi görünmektedir. Bu dönemdeki yaygın eğilim resmi ideolojinin eleştirisi şeklinde tezahür etmektedir. Aslında o dönemde yayımlanan, bir anlamda Emre Kongar'ın *Atatürk ve Devrim Kuramları* kitabını yorumlamaya çalışan ikisini kendisinin yazdığı dört makalenin dönemin zihniyetini yansıtmakta önemli olduğu söylenebilir. En kritik noktayı kitabın eleştiri ve savunusunun hangi noktalarda odaklaştığına bakarak anlamaya çalışmak doğru bir tercih olabilir.

Emre Kongar'ın yazdıklarının önemli bir başka tarafı da artık bu tip kitapların yazılmasının olağanüstü azalmasıdır. Emre Kongar da son kitabının bu yönüne işaret edip işlevsel olduğunu ifade etmiştir: "Aslında benim samimi kanım, kitabın 'çok satar' olmasının nedeni, bugünlerde ortalıkta Cumhuriyet'in kuruluşundan bugüne dek tüm istatistikleri de içeren ve olayları derli toplu bir biçimde aktaran başka bir çalışmanın olmayışı. Daha açık bir deyimle, 'koyunun olmadığı yerde keçiye Abdurrahman Çelebi denmesi'."[5] Burada yapılan alıntı Emre Kongar'ın yapıtına ba-

5 Feridun Andaç, (Söyleşi), "21. Yüzyılda Türkiye' ve Emre Kongar", *Cumhuriyet Kitap*, No: 456, (12 Kasım 1998), s. 8.

zı nitelikler yakıştırma düşüncesinin değil, onun kendi kitaplarına eleştirel bakabildiğini göstermek niyetinin bir sonucudur. Türkiye'deki çoğu aydının aksine kendi metinlerine eleştirel bakabilmektedir. Türkiye'nin toplumsal yapısına ilişkin yazılmış bazı önemli kitaplar olmasına karşın son sıralarda bu konuda telif kitaplar olağanüstü azalmıştır. Türkiye'nin toplumsal yapısına ilişkin telif kitapların yayımlanmaması bir gerçekliğe işaret etmektedir. Türkiye'de telif kitaplar azalmakta, fakat buna mukabil Türkiye'nin toplumsal yapısına ilişkin düşünceler ifade edilmeye devam edilmektedir. Bu değerlendirmeler de genellikle son zamanlarda Türkçeye tercüme edilmiş kitaplardaki düşüncelerden kalkarak yapılmaktadır. Bu da bir anlamda 1960'lı ve 1970'li yıllarda bir eğilim olarak beliren Türkiye'nin toplumsal yapısına ilişkin kitapların yazılmamasıyla sonuçlanmaktadır. Dolayısıyla Emre Kongar da yazar ve akademisyen olarak 1960'lı ve 1970'li yıllardaki haletiruhiye ile yaşayan sayılı akademisyenlerden biri olarak belirmektedir. Bu noktayı biraz açabilmek için Türkiye'nin toplumsal yapısı üzerine yeni gibi gösterilmeye çalışılan son kitabı üzerinde biraz daha durmak, daha doğrusu bir iki değinide bulunmak anlamlı görünmektedir.

Bütünlüklü bir değerlendirme yapıldığı zaman son yirmi küsur sene üzerinde durulmayıp deneme mahiyetinde bir bölüm eklendiği görülmektedir. Emre Kongar son yirmi yıllık literatürü olağanüstü sathi bir şekilde takip etmiş gibidir. Kitap üzerine yazılan bir eleştiri bunu güzel bir şekilde sergilemektedir. Özellikle Türkiye'nin toplumsal yapısına ilişkin bir kitap için bunun kritik bir önemi vardır. Kitabı yeni bir kitap olarak algılamak yerine yeni koşullara kısmen uyarlanmış olduğunu düşünmek gerekmektedir. Kitabın temel mantalitesinin de Doğan Avcıoğlu'nun yapıtına yöneltiği temel eleştirilere karşın onun düşüncesine daha fazla

yaklaştığı anlaşılmaktadır. Bu da doğal olarak konjonktüre yatkın bir şekilde yazmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum tekrar belirtmek gerekirse sadece kendisine ilişkin değildir. 1982 yılından sonra yazdıkları da eskiden yazdıklarına nazaran daha önemli gibi görünmemektedir. 1982 yılından sonra daha az bütünlüklü konuları yazmaya yönelmiştir. Daha doğru ifadeyle artık bilimsel mahiyette metinlerle uğraşmak yerine Hilmi Ziya'nın tabiriyle gazeteci tarzında metinler yazmıştır.

Son olarak Emre Kongar'ın bir saptamasından kalkarak genelde Türk entelektüelleri üzerine bir değerlendirme yapmak mümkün olabilir. Üzerinde düşünülebilecek saptamayı Emre Kongar şu cümlelerle ifade etmiştir: "Ne yazık ki, günümüz Türkiye'sinde her şey gibi, toplumsal bilimler de yozlaştı. Eline kalem alıp iki satır yazı karalayan, hemen 'bilim insanı' oluyor. Hele bunu bir de 'kurtarıcı bir ideoloji' adına yapıyorsa, derhal o ideolojinin izleyicileri tarafından 'üstad' ilan ediliyor... Kimse kusura bakmasın, ama toplumsal bilimlerde, kırklı yaşlardan önce 'ciddi bir şey söylemek' pek olanaklı değildir; o da çalışmaya 20'li yaşlarda başlamak kaydıyla."[6] Yukarıda ifade edilen düşünceyi iki yönü itibariyle değerlendirmek anlamlı olabilir. Konjonktüre bağımlı yazan yazarın destek konusunda söyledikleri kendisinin durumunu da açıklıyor gibi. Onun ötesinde Kongar'ın önemsenebilecek çalışmalarının tamamı kırk yaşının altında gerçekleşmiş çalışmalar olarak beliriyor. Dolayısıyla kırk yaş hakkındaki genellemesi kendisi için de geçerli görünüyor. Özellikle son on yıldır telif metinlerin iyice azalması genellemesinin başkaları için de gerçekçi olduğunun işaretini veriyor. Zaten konjonktürün düşüncelerini şekillendirdiği adam o kadar çok ki. Ama bunun belki de en rahat ör-

6 *A.g.m.*, s. 5.

neklendirilecek metinleri Emre Kongar'ın yazdıkları. Çünkü o kadar çok yazmış ki...

Emre Kongar'ın daha sonraki çalışmaları *Hocaefendi'nin Sandukası*'ndan itibaren, üzerinde durulan dört kitabın doğrultusundan belirgin bir şekilde başka bir yönde gelişmiştir. *Ben Müsteşarken* ve *Yamyamlara Oy Yok* kitapları da başka bir tarz olarak anlaşılabilir. Bu tür farklılaşmayı da genel bir eğilim olarak değerlendirmek gerekmektedir. Az olmayan sayıda Türk aydını toplum sorunlarını çözümleyen metinlerden bu tür metinlere yönelmişlerdir. Bu tür bir yönelimin tekil örnekleri üzerinde durmak yerine genel yöneliminin çözümlenmesinin yapılması daha anlamlı görünmektedir.

Folklor/Edebiyat, cilt V., no. 18, Bahar 1999, s. 17-25

Niyazi Berkes ya da İyimserlikten Kötümserliğe Sürüklenmesine Karşın Düşünsel Tercihinde Israrlı Bir Entelektüelin Portresi

Bütünlüklü bir portre Niyazi Berkes'in (21 Ekim 1908-18 Aralık 1988) akademik niteliğini, entelektüel kimliğini ve birey olarak duyarlılığını yansıtabilir. Belki de diğer entelektüellerden farklı olarak bu üç unsurdan herhangi birinin anlatılmayışı Niyazi Berkes'in anlaşılmasının önünde önemli bir engel oluşturur. Bireysel duyarlılıklarının fark edilmemesi Niyazi Berkes'in entelektüel çalışmalarının ruhunun kavranmasını engelleyeceği gibi yayımladığı metinlerin biçimi, akademik niteliği hakkında eleştirel tutumlar takımlmasına da neden olabilir. Yayımladığı metinlerin biçimi üzerinde ısrarlı olmak onun hayatı boyunca devam eden düşünsel doğrultusu konusundaki tutkusunu bir anlamda kavramamak anlamına gelebilir. Özellikle 1940'lı ve 1960'lı yıllarda yayımladığı metinlere sinen coşku o dönemde Niyazi Berkes'in haletiruhiyesiyle ilgilidir. Bu anlamda *Türkiye'de Çağdaşlaşma* kitabını 1970'li yılların başında tabir caizse Türkçe'ye serbest bir şekilde çevirir, kimi yerlerini adeta yeniden yazarken içinde bulunduğu psikolojiyi doğru anlamak gerekmektedir. Çok sayıda Türk ente-

lektüelinin yabancı dilde yazdığı metinleri başkaları Türkçeye çevirmişlerdir. Bu kitaplar okunduğu zaman yazarının kullanmayacağı kelimelerin sıklıkla kullanılageldiği görülebilir. Özellikle 1960'lı yılların sonlarında Niyazi Berkes sıklıkla Türkçe yazmaya yönelmiş, bu yönelme de Türkiye'nin bir değişme yaşayacağı hissiyatıyla at başı gitmiştir. Yazdığı metinlere sinen iyimserlik de dönemin kendi anladığı anlamda dinamizmine işaret etmektedir. Çalışmalarında zaman zaman beliren coşku zaman zaman da hâkim olan kötümserlik duyarlılığını çok iyi yansıtmaktadır. Bu kadar coşkulu bir şekilde yazan az sayıda Türk entelektüeli bulunmaktadır. Niyazi Berkes'in kimi zaman depreşen heyecanı Türkiye hakkındaki beklentilerinden kaynaklanmaktadır. Çoğu başka entelektüelin değişik dönemlerde yazdıklarını okumak, değişik entelektüellerin metinlerini okumak gibi bir duygu oluşturur. Fakat Berkes'in kırk yıl aralıklarla yazdıklarını okumak aynı kişiyle yüz yüze olunduğu izlenimini uyandırır. Çünkü benzeri düşüncelerin ifade edildiği rahatlıkla anlaşılabilir. Aradaki tek fark Türkiye'nin o zamanki durumu konusundaki iyimserlik ya da kötümserliktir. Düşünceler değişmese bile duygular değişmektedir. Nitekim hangi dönemlerde daha fazla yazdığı görülürse tutumu daha iyi anlaşılır. Bu durum, düşüncelerinin zaman içinde istikrarlılığı, Niyazi Berkes'i insan olarak anlamanın anahtarıdır. Zaten yazdıkları değerlendirilecek olursa belki de insan olarak en fazla tanınması gereken kişi Niyazi Berkes'tir. Niyazi Berkes'i birey olarak tanımadan, ondan daha önemlisi anlamadan düşüncelerini kavramak mümkün değil gibi görünmektedir. Bir anlamda elli yılı aşkın yazarlık serüveni içinde Berkes konuya, ele aldığı konulara aynı duyarlılık, aynı kesinlikle yaklaşmaktadır. Son kitabı *Unutulan Yıllar*'a bakıldığı zaman sadece bu yılların unutulmaması gerektiğini söylemekle kalmamakta, İsmet İnönü'yü

o yıllardaki duygu ve düşünceleriyle değerlendirmektedir. İşte Niyazi Berkes bu süreklilik ve ısrardır. Aynı zamanda iyimserlikten kötümserliğe sürüklenen bir ruh halidir. Niyazi Berkes'i yazar ve birey olarak anlamanın anahtarı budur. Yayımladığı metinlerde görünen mizah duygusunu da aynı şekilde çözümlemek gerekmektedir.

Niyazi Berkes üzerine yazan hemen herkes, onun birey olarak duyarlılıkları üzerinde durmadığı için genellikle yazdıklarını yanlış anlamıştır. Portre söz konusu olduğu zaman, bundan daha önemli olan, Niyazi Berkes'in genellikle yanlış anlaşılmaktan şikâyet etmesidir. Çoğu kişi yayımladığı metinleri okuduğu için, sadece bu metinlerden hareketle düşüncelerini eleştirerek değişik bir Niyazi Berkes portresi ortaya çıkarmıştır. Düşüncesinin gerisindeki temel duyarlılıklar en azından örtük olarak bilinmezse insanların tanıyamayacağı, gerçeklikten fazlasıyla uzak bir düşünceler bütünü ile karşılaşılır. Bu noktada verilebilecek en iyi örnek duyması halinde onu isyan ettirebilecek oryantalist nitelemesidir. Zaten bir kitabında da düşünsel doğrultusu konusunda yanlış anlaşıldığını ısrarlı bir şekilde belirtmiştir.

Oryantalizm konusundaki nitelemelerin açımlanması için bizzat kendisinin *Asya Mektupları* kitabında oryantalizme yönelik eleştirilerine dikkat etmek gerekmektedir. Pakistan ve Hindistan'la Türkiye arasında yaptığı karşılaştırmalarda Türkiye hakkındaki önemli nitelemeleri oryantalizme yönelik bir tepki olarak görülmelidir. Ondan öte ortadoğu İslâm toplumlarındaki sosyal ve kültürel yapıya ilişkin değerlendirmeleri de temel ve düşünsel farklılıklarını olanca açıklığıyla ortaya koyabilecek mahiyettedir. Bu sorunla bağlantılı olarak Türk toplum yapısının özgünlüğü konusundaki yaklaşımı da -ki bu sadece son dönemdeki düşüncesi değildir- bir fikir vermektedir. Ancak yukarıda gönderme yapılan kitapları hiç önemsenmemiştir. Kısaca değinilen iki ki-

tabının önemsenmeme nedeni birinin mektuplarını içermesi, diğerinin de gezi izlenimleri olmasıdır. Gezi izlenimleri ve mektuplar dipnotlu metinlere göre birey olarak yazarı daha çok ele verir. Burada bir cümleyle Türkçeye serbestçe çevirdiği *Türkiye'de Çağdaşlaşma*'nın bir özelliğine dikkat etmek gerekmektedir. *Türkiye'de Çağdaşlaşma* kitabı orijinaline göre daha bir savruk yazılmış gibidir. Kitapta dipnot yoktur. Ancak özgün metinde belirgin bir şekilsel bilimsellik bulunmaktadır. Niyazi Berkes'in temel kitabını, doktora tezini Türkçeye serbestçe çevirirken oradaki tahlillerde şekilden daha çok sorunun ruhu üzerinde durduğu, onu önemsediği görülmektedir. Belki de Niyazi Berkes'i birey olarak anlamanın yolu daha çok bu iki kitabını okumaktan geçmektedir. Dikkat edilmesi gereken bir başka nokta da, Türkiye'yi Ortadoğu bütünü içinde görmek en azından o dönemde sınırlı sayıda birkaç entellelektüele has bir şeydir. Bir de Doğu ilgisi, coğrafi anlamda Hindistan'a kadar ulaşan ilgi, Türk entelektüelleri açısından daha yeni yeni yaygınlaşmaktadır. Oryantalizm konusundaki duyarlılığı da bu anlamda yeni görünmektedir. Ona yönelik oryantalist nitelemesinin vaktiyle aynı tarzda nitelemeye daha rahat bir şekilde maruz kalabilecek biri tarafından 1970 yılında yapılması da ilginç bir görüntü oluşturmaktadır. Tabii söz konusu olan sadece Niyazi Berkes'i birey olarak daha iyi tanımak değildir. Birey olarak daha iyi tanımak suretiyle düşüncelerine daha yanlışsız bir şekilde nüfuz etmektir.

Bir de Türkiye'nin kültürel yapısının özgünlüğü konusundaki ısrarına dikkat etmek gerekmektedir. Temel uğraşı, Türkiye'nin özgün yapısı ve özgün kültürü üzerine odaklanmak olmuştur. Bununla bağlantılı olarak bir başka husus da hayatının sonuna kadar Türkçe yazmakta ısrar etmesidir. Bir başka dilde yazmak o dilde düşünmek demektir. Bu alanda bir farklılaşmadan söz edilebilir. İngilizce olarak

yazdıkları genellikle tarihsel olarak eski dönemlere dönük olmakta, güncel sorunlar üzerine düşüncelerini de Türkçe yazmaya özel bir önem atfetmektedir. Eski dönem üzerine hiç Türkçe yazmamak gibi bir eğilimi yoktur. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*'nın orijinalini de doktora tezi olduğu için zorunlu olarak, İngilizce yazmıştır. İngilizce yazdığı bir makale de Ziya Gökalp üzerinedir. Ziya Gökalp'in önemli makalelerini İngilizceye çevirmiştir. Bir anlamda Ziya Gökalp hakkında yazdıkları, daha sonra, örneğin Taha Parla'nın yazdıklarından daha çok, yıllar önce Ziyaeddin Fahri'nin Fransızca olarak Ziya Gökalp üzerine yazdıklarına benzemektedir. Ondan öte herhangi bir Türk entelektüelinin yazdıklarını önemseyerek yabancı dile çevirmemiştir. Bunların da ister istemez güncel çağrışımları olmaktadır. Sorulabilecek en kritik soru Niyazi Berkes'in *Türk Düşününde Batı Sorunu* kitabının 1923'ten sonrasının gelişimini anlattığı bölümünü neden İngilizce olarak da kaleme almadığıdır. Niyazi Berkes'in haletiruhiyesini anlamanın bu açıdan da önemi bulunmaktadır. 1950'li yılların başlarında Arnold Toynbee ve 1960'lı yılların başlarında İbrahim Müteferrika hakkında Türkçe yazmakta diretmesi Türkiye ve Türkçe ile bağlantısını hemen her zaman sürdürme ısrarının bir göstergesidir. Yazdığı konularda daha bariz olarak Türk tarihine soyut bir düzeyde yönelmesi 1940'lı yıllardaki sınırlılıklarını aştığının kanıtı olarak anlaşılmalıdır. Ancak ilginç olan husus yazdığı bu tür metinlerin fazla ilgi çekmemesidir. İlgi çekmemesi tarihe yöneliminin sınırlılığından ziyade konunun ele alınış tarzının farklılığından kaynaklanmaktadır. Bir anlayışı da konunun kavranışını kolaylaştırabilir. Dönemin cari modernleşme yaklaşımıyla çatıştığı çok nokta bulunmaktadır. Bunlarla bağlantılı olarak hemen hiç kimsenin sormadığı bir başka soru da neden Niyazi Berkes'in Türkçe bir sosyoloji ders kitabı yazmadığıdır. Bu soru ciddiye alındığı zaman

Niyazi Berkes'in modernleşme teorilerine uzaklığı, ortodoks Marksizmin dışında bulunuşu ve oryantalist olarak nitelenmesi konularındaki haksızlık daha net anlaşılabilir. Dünyayı algılayış tarzının bu tür yöneliminin olmamasıyla dolaysız bağlantısı bulunmaktadır.

Türkçe yazmakta ısrarlı olması bugün daha anlamlı bir şekilde yorumlanabilir. Bu yorumlardan biri kendi kuşağından ve günümüzün entelektüellerinden önemlice bir kısmının yabancı dilde yazmakta olağanüstü ısrarlı olmalarına mukabil Niyazi Berkes'in böyle bir zorunluluğu olmaması, Kanada'da yaşamasına karşın Türkçe'yi yeğlemesidir. Örneğin, Muzaffer Şerif Başoğlu o dönemlerde, özellikle de Türkiye'den ayrıldıktan sonra Türkçe hiçbir metin kaleme almamıştır. Bugünkü entelektüellerin bir kısmının da tercihinin bu olabileceği şeklinde bir düşünce bulunmaktadır. Bu nedenle bu husus bir farklılaşmaya da tekabül etmektedir. Karşılaştırılacak önemli metinler olarak Şerif Mardin'in yazdıkları gösterilebilir. Bir yanıyla incelendiği zaman Şerif Mardin'in yerli, Niyazi Berkes'in yabancılaşmış bir entelektüel olduğu gibi bir izlenim vardır. Açıklıkla ifadelendirilmese de örtük olarak böyle bir anlayış vardır. Şerif Mardin İngilizce yazmasına karşın Niyazi Berkes Türkçe yazmakta ısrar etmiştir. Türkçe yazanlar son dönemlerde belirgin bir müstehzi edayla Güney'in, çevrenin bilim adamları olarak nitelenmektedir. Böylesi bir ortamda Berkes'in yazdıklarının önemsiz görünmesi olağanüstü doğal bir tespittir.

Bu noktada ilginç olan hususlardan biri de Şerif Mardin'in Niyazi Berkes'in yazdıkları üzerinde yoğun bir ilgisinin bulunmasıdır. Değişik üniversitelerde Berkes'in kitaplarını okutması yanında 1976 yılında da *Türk Düşününde Batı Sorunu* yapıtı üzerine eleştirel bir metin yazmıştır. Niyazi Berkes bu eleştiriye kapsamlı bir yanıt vermiştir. Zaten bir anlamda Niyazi Berkes ile Şerif Mardin arasındaki temel

fark da *The Development of Secularism in Turkey* ile *The Genesis of Young Ottoman Thought* arasındaki farktır. Yani Şerif Mardin'in daha teknik olarak düşünceyle ilgilenirken Niyazi Berkes'in daha makro tarzda düşünceleri değerlendirme denemesine yönelmesine dikkat edilmelidir. Türkiye'de son dönemde Şerif Mardin olağanüstü önemsenirken Niyazi Berkes'in yaklaşımlarının neredeyse hiç önemsenmemesi bir ölçüde de Şerif Mardin'in Türkçe yazmamasından kaynaklanmaktadır. Buradaki çelişkiye dikkat etmek gerekmektedir. Birinin İngilizce olarak yazdıkları ısrarla Türkçeye çevrilmekte, diğerinin bizzat Türkçe yazmasına mukabil yazdıkları pek etkili olmamaktadır. Niyazi Berkes'in yaklaşımlarının önemsenmemesi bir de siyasal tercihinden kaynaklanmaktadır.

Aslında bir başka noktaya dikkat etmek sorunu bütünsel olarak anlamanın anahtarıdır. Niyazi Berkes'in entelektüel olarak en önemsendiği dönemlerde bile yazdıkları ciddiye alınmamıştır. Düşünsel etkisinin belirgin bir örtük yanı vardır. Değişik düşüncelerin en gelişkin ürünlerinin 1960 yılı sonrasında gerçekleştiği düşünülmüştür. Dolayısıyla hemen herkes başka metinlerine olduğu gibi Niyazi Berkes'in 1960'lı yıllardan önce yazdığı metinlere de dikkat edilmemiştir. Buna gerek de duymamışlardır. Ancak bugün başat eğilimler iki noktada oluşmuştur. Bunlardan biri kültür konusunun öncelikli olmasıdır. Son dönem dolaylarında kültür konusu en merkezi yere gelmiştir. Bununla önemli ölçüde paralel bir şekilde tarih de merkezi bir konuma gelmiştir. Zaten *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* Cumhuriyet döneminin tarihsel zorunlulukların bir sonucu olduğunu belirtmiştir. Aslında tarih ve kültür konusuna yaklaşımı aynı zamanda Cumhuriyet döneminin bir tarihsel süreklilik çerçevesinde mütalaa edilmesini mümkün kılmaktadır. Bir anlamda Şerif Mardin'in *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri* kitabının önsözün-

de Cumhuriyet döneminin düşünce hayatının Osmanlı toplumunun son döneminden beri süregiden tartışma tarafından şekillendiği şeklindeki yaklaşımına Niyazi Berkes de biraz farklı bir süreçten geçerek ulaşmıştır. Buna karşın bu anlamda da Türkiye'de Şerif Mardin'in konuya ilişkin düşünceleri önemsenirken Niyazi Berkes'in yaklaşımlarının ciddiye alınmaması ilginç görünmektedir. Cumhuriyet'in bir kopuş olarak nitelenmesi bile Berkes'in geçmiş dönemi hiç önemsemediği anlamına gelmektedir. *Türkiye'de Çağdaşlaşma* kitabının ana ekseni de geçmiş dönemin önemsenen tarihsel hikâyesidir.

Niyazi Berkes'in düşüncelerinin kökleşmesi belki de tam *The Development of Secularism in Turkey* kitabını yazma sürecinde şekillenmiştir. 1940'lı yıllarda yöneldiği tercüme eyleminden vazgeçmesinin belki de bu durumla derin ilgisi bulunmaktadır. Bernard Lewis'in *The Emergence of Modern Turkey* kitabı 1961 yılında, Şerif Mardin'in *The Genesis of Young Ottoman Thought* yapıtı 1962 yılında ve Niyazi Berkes'in *The Development of Secularism in Turkey* kitabı da 1964 yılında yayımlanmıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi Şerif Mardin sözü edilen kitapta ve devamında ayrıntılı bir düşünce tarihi betimlemesi yapmaktadır. Ancak bu ayrıntı sayılabilecek betimlemeyi olağanüstü soyut bir bütünün içinde mütalaa etmeye çalışmıştır. Bir anlamda soyutlamasıyla düşünsel ayrıntılar arasında belirgin bir bağ bulunmamaktadır. Bernard Lewis'in kitabı da Türk modernleşmesini ayrıntılara dikkat ederek "her zaman ve her durumda uygulanabilecek bir Batı modeline göre çağdaşlaşarak ilerlenebileceğine olan güçlü inancın izlerini taşımaktadır" diye niteler.[1] Dolayısıyla Berkes'in kitabının, özgünlüğü toplumsal yapı ve kültür alanında odaklaştırması anla-

1 Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul, 1995, s. 452-453.

mında Bernard Lewis'in kitabından belirgin farklılıklar taşıdığı anlaşılmaktadır. Şerif Mardin'in kitabı da ayrıntılarda odaklanması ve herhangi bir soyutlama çerçevesinde sunulabilmesi anlamında bu farklılıkla örtüşmemektedir. Aslında *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri* kitabının ikinci baskısının önsözünde 1984 yılında anlatılan hikâyenin sadece somut anlamda düşünsel gelişmenin geçmiş dönemdeki kökenlerinin anlaşılması şeklinde bir önemi vardır. Sözü edilen dönem düşüncesinin Niyazi Berkes'in kitabındaki gibi bütünlüklü bir yorumu düşünülmemiştir. Kıbrıs'taki Niyazi Berkes sempozyumunda anlatılanlardan öğrenilebileceği gibi Niyazi Berkes'in kitabı 1964 yılından çok önce yayın hayatına hazırdır. Yayımlanmasında ve yaygınlaşmasında önemli sınırlılıklar yaşanmıştır. Ancak bu duruma fazla önem atfetmek anlamlı görünmemektedir. Kitabın yayımlandıktan sonra Türkiye'deki serüveni de pek değişik olmamıştır.

The Development of Secularism in Turkey kitabı Türkçe tercümesi yayımlanmadan önce Türkiye'de yayımlanan toplumsal yapı ve kültüre ilişkin çalışmalarda pek nazarı dikkate alınmamıştır. Buna mukabil Bernard Lewis'in kitabına sıkça atıf yapıldığı ve o kitapta geliştirilen modelin kullanılmaya çalışıldığı saptanabilir. Yakın zamanda depreşen yeni ilgi çerçevesinde de Niyazi Berkes'in *Türkiye'de Çağdaşlaşma* kitabının Bernard Lewis'in *Modern Türkiye'nin Doğuşu* kitabından daha az okunduğu ve daha az işlevsel olduğu bir gerçektir. *Modern Türkiye'nin Doğuşu* Niyazi Berkes'in her kitabından daha fazla Türkiye'de tanınmaktadır. Son iki yüzyılı çözümlemek denemesinin Bernard Lewis'i daha fazla anlamak şeklinde tezahür ettiği bilinmektedir. Örneğin François Georgeon Türkiye'nin modernleşme tarihinin Lewis ve Berkes'in anılan kitaplarıyla anlaşılabileceğini belirtmekle Türk yazarlardan daha fazla Niyazi Berkes'in kitabına önem atfetmektedir. Niyazi Berkes üzerine

Türkiye'de doğal olarak ölümünden sonra yazılan metinler de onun kitaplarının ciddi bir şekilde okunduğunu kuşkulu kılmaktadır. Kimi komik yanlışlıklar bu durumun kanıtıdır. Bu kayıtsızlığın Niyazi Berkes'in hem dünyada hem de Türkiye'de revaçta olan düşüncelere ilgisiz, mesafeli durmasından kaynaklanmaktadır. Bunun 1940'lı yıllardaki düşünce ortamıyla da somut bir bağlantısı vardır. Sabahattin Eyuboğlu'nun yazdığı bir makale o dönemin haletiruhiyesini gerçekçi bir şekilde yansıtmaktadır. Makalenin başlığı "Yeni Türk San'atkârı ya da Frenk'ten Türk'e Dönüş"tür. Sabahattin Eyuboğlu yeni Türk sanatkârına örnek olarak Yahya Kemal'i göstermekte, onu da "Ben Batı'ya alafranga gittim, alaturka döndüm" sözüyle betimlemektedir. Bu çerçevede bakınca Niyazi Berkes'in nitelemesinin başka türlü yapılması gerekmektedir. Genel hatlarıyla değerlendirildiği zaman Sabahattin Eyuboğlu'nun nitelemesinin son dönem entelektüellerine ve bu arada Şerif Mardin'e daha belirgin biçimde uyduğu görülmektedir. Niyazi Berkes'in düşüncelerinin bu ya da böylesi bir süreç çerçevesinde oluşmaması onun düşüncelerine mesafeli bir noktada durulmasının gerekçelerinden birini oluşturmaktadır.

Durumu yakın dönemde daha iyi anlamayı sağlayabilecek bir başka örnek üzerinde de durulabilir. Değişik dönemlerdeki başat tercihler Türk entelektüellerini zaman içinde kendi içinde çelişik sayılabilecek noktalara yöneltmiş görünmektedir. Bu aşamada en iyi örnek en duyarlı konulardan biri hakkında verilebilir. Din konusunda en tartışmalı saptamalardan biri Roger Garaudy'nin *Sosyalizm ve İslamiyet* kitabıyla yapılmaktadır. Türkiye'de entelektüellerin düşüncelerinin en fazla değiştiği konulardan biri de din konusudur. İyimserlik ve kötümserlik dışında Niyazi Berkes'in din ve laiklik konusundaki düşünceleri süreklilik arz etmektedir (Garaudy'nin sözü edilen kitabını Mihri Belli ve

Doğan Avcıoğlu Türkçe'ye çevirmiştir). Türkiye'de o dönemde düşünsel ve siyasal anlamda etkin olan çevirmenler kitaba yazdıkları önsözlerde sosyalizm ile İslâmiyet arasında önemli çakışma noktaları bulduklarını belirtmişlerdir. Bu arada kimi İslâmcı düşünce adamlarının Türkiye'de olumlu işlevler görebilecekleri kanaatine ulaşmışlardır. Ancak zaman içinde her ikisinin de bu konudaki düşünceleri değişmiştir. Bir başka deyişle her dönem siyasetin belirlediği yeni yönelimler gündeme girmiştir. Fakat daha sonra olduğu gibi, o sıralarda ve o konuda Niyazi Berkes istikrarlı bir tutum takınmıştır. Bunu en somut şekilde Roger Garaudy'nin kitabı hakkında *Yön* dergisinde sosyalizmle İslâmiyet arasında yakınlık olamayacağım belirten yazısında bulmak mümkündür. Cemil Meriç de bu konudaki makalesinde Niyazi Berkes'in konu hakkındaki bilgisinin sınırlılığından bahsetmektedir. Bu aşamada ilginç olan husus Cemil Meriç'in kendisinin Batıya eleştirel bakmasına rağmen, Batı hakkındaki bilgisi ve Batılı kimliği nedeniyle önemsendiğini belirtmesidir. Niyazi Berkes açısından bu tür bir durumun gerçekleşmesi söz konusu değildir.

Niyazi Berkes'in yaklaşımını anlamak bakımından sadece onun yazdıklarını anlamanın anlamı yoktur. Türkiye'nin toplumsal yapısı ve kültürü üzerine çalışmalar irdelendiği zaman Doğan Avcıoğlu hakkında yoğun, buna mukabil Attilâ İlhan hakkında sınırlı sayıda metin yazılmıştır. Bu noktada ortalamayı aksettirmesi açısından Emre Kongar'ın yazdıkları ölçüt olarak alınabilir. Doğan Avcıoğlu ve Attilâ İlhan Niyazi Berkes'ten yoğun olarak etkilenmiştir. Hatta bunun izlerini onların yazdığı metinlerde açıklıkla görmek mümkündür. Avcıoğlu ve İlhan'ın düşünceleri üzerine yazılırken Niyazi Berkes'in yazdıklarının tahlil edilmemesinin muhtemelen sebepleri vardır. Bunun temel sebebi Doğan Avcıoğlu ve Attilâ İlhan'ın yazdıklarının belirgin siya-

sal içeriğidir. Bunun yanında Niyazi Berkes'in aksine onların dönem dönem değişen yeni fikirlere yönelmedeki kolaylıklarıdır. Onlar bariz bir biçimde siyasal konjonktüre uyumlu düşünmektedirler. Bu siyasal içerik ve güncel siyasete dönük ilgi Doğan Avcıoğlu ve Attilâ İlhan'ın yazdıklarını daha anlaşılır ve dolayısıyla daha etkili kılmıştır. Bunun altının özellikle çizilmesi ve öneminin vurgulanması gerekmektedir. Niyazi Berkes'in Doğan Avcıoğlu'na etkisi dolaylı olmuştur. Yazılagelen metinlerden ve bu arada *Unutulan Yıllar*'dan da açıkça anlaşılabileceği gibi Niyazi Berkes'in üzerinde *Kadro* dergisinin belirgin bir etkisi bulunmaktadır. *Kadro* dergisini ve Şevket Süreyya Aydemir'i olumlu bir şekilde değerlendirmektedir. 1960'lı yıllarda Şevket Süreyya'nın yazıları *Yön* dergisinin neredeyse her sayısında yayımlanmış ve genellikle *Yön* dergisi *Kadro* dergisinin bir devamı olarak görülmüştür. *Kadro* dergisine yönelik ilgi bakımından bir noktada buluşmuşlardır. Aslında 1960'lı yıllarda Kemalizmin sosyalleştirilmesi eğilimi ve bir ölçüde Atatürk'ün halkçılık ve devletçilik ilkelerinin öne çıkarılarak Kemalizme yeni bir yorum getirilmesi eğilimi düşüncelerini bir noktada birleştirmiştir. Hatta Doğan Avcıoğlu'nu belki de Berkes'e yakınlaştıran, daha doğrusu onun düşüncelerinin etkisi altına sokan esas metin *200 Yıldır Neden Bocalıyoruz* kitabında devletçiliğe yönelik yazdıklarıdır. Devletçiliğe ilişkin metinler Doğan Avcıoğlu'nun yaklaşımlarını derinleştirmiş görünmektedir. O sıralarda İsmet İnönü'nün koalisyon başkanı olarak iktidarda olması ve darbe teşebbüslerinin *Yön* dergisi tarafından açıklıkla desteklenmesi Doğan Avcıoğlu'nun, Niyazi Berkes'in o yıllarda da ifade ettiği 1938-1950 yılları arası döneme dair yorumlarına katılmasına vesile olmuş, daha doğrusu katılmasını kolaylaştırmıştır. Böylesi bir yorum tarzı, güncellikten hareket eden, fakat güncellikle sınırlanmayan yorum tarzı Doğan Avcıoğ-

lu'nun geçmişe dönük yorum yapmasına, savlarını tarihsel bir perspektif çerçevesinde temellendirmesine yol açmıştır. Hatta ondan öte etkileri yıllarca süren 1938-1950 yılları arasına eleştirel bakma eğilimi, ilk önce Yalçın Küçük de dahil olmak üzere Niyazi Berkes'in yaklaşımlarına mesafeli olmaktan öte düpedüz eleştirel yaklaşan entelektüelleri de etkilemiştir. Doğan Avcıoğlu'nun Berkes'in de belirttiği gibi yazılarına amacını aşan başlıklar ve ara başlıklar koyması bir gerçekliği ifade etmektedir. Bu durum Doğan Avcıoğlu'nu bir daha hiç ayrılmamak ve zaman içinde derinleşmek üzere tarihe yöneltmiştir. Niyazi Berkes'in 1960'lı yıllarda Türk entelektüel hayatı üzerindeki etkileri muhtemelen Doğan Avcıoğlu kanalıyla olmuştur. Böylesi bir iddiayı sadece Niyazi Berkes'in makalelerinin *Yön*'de yayımlanmasından hareketle düşünmemek gerekmektedir. Ondan öte düşünceleri üzerindeki örtük Niyazi Berkes etkisi açımlanmalıdır. Her şeyin dışında Niyazi Berkes'in kendi metinlerine Avcıoğlu'nun amacını aşan başlıklar attığını söylemesi Avcıoğlu'nun o metinlerden etkilendiğini ve orada ifadesini bulan yaklaşımları kendi düşünsel eğiliminin önemli bir dayanağı olarak kullandığını göstermektedir. Sathi bir inceleme daha sonra *Türk Düşününde Batı Sorunu* başlığını alacak olan kitaplardaki düşüncelerle Doğan Avcıoğlu'nun yapıtlarındaki yaklaşımların karşılaştırılması aradaki etki zincirini daha net gösterebilir. Kaldı ki sözü edilen kitaba dönüştürülen iki kitap vaktiyle Yön Yayınları arasında çıkmıştı. Etki gerçeğinin bir başka göstergesinden daha bahsetmek mümkündür. *Yön* sayfaları Avcıoğlu'nun Mümtaz Turhan'dan Sencer Divitçioğlu'na kadar birçok entelektüelin yapıtlarındaki yaklaşımları eleştirdiğine tanıklık etmektedir. Bu tür tartışmanın *Türklerin Tarihi* kitaplarının başındaki yüz sayfalık tarih değerlendirmesinde bulunduğu da görülmektedir. Gerek dergide gerekse sözü edilen tarih

değerlendirmesi metninde Niyazi Berkes'in düşüncelerine eleştirel anlamda gönderme yapmadığı bilinmektedir. Dergide bunun hoş bir tavır olmamasına mukabil *Türklerin Tarihi*'nin birinci cildinde bu tarz bir değerlendirme yapılmamasının makul olmayan bir yönü yoktur.

Niyazi Berkes'in Doğan Avcıoğlu gibi bir aydın kanalıyla gündeme getirilmesi onun Türk düşünce hayatında yeniden etkin olmasının başlangıcı gibidir. Aynı zamanda bu dönem Kemalizmin bir tür sosyalleşmesinin başlangıcı olarak anlaşılabilir. Niyazi Berkes'in yazdıklarına, özellikle de Türkçede yazdıklarına bakıldığı zaman Kemalizmin yeni yorumlarının yapıldığı ve Kemalizmin tartışıldığı dönemlerde yoğunlaştığı görülebilir. Hem çok yoğun hem de heyecanlı olarak yazdığı dönemler Kemalizmin benimsendiği ve heyecanlı bir sürecin yaşandığı dönemlerdir. Sözü edilen dönemleri 1940'lı yıllar, daha kesin olarak söylemek gerekirse 1939-1948 arası ve 1960'lı yıllar ve 1970'li yılların başları olarak nitelemek gerekmektedir. Bu dönemler iç siyaset açısından da sarsıntılı dönemlerdir. Gerek 1940'lı yıllar gerek 1960'lı yıllar Türkiye'de siyasal tartışmaların doruğa ulaştığı yıllar olarak görülmektedir. Niyazi Berkes'in yazdıkları her iki dönemde de ülkede cereyan eden tartışmalar üzerinedir. Hem dolaysız olarak hem de düşüncelerin arka planını ortaya çıkarmak şeklinde. Mesafeli durduğu düşünceleri de yoğun olarak eleştirmiştir. Tarihsel dayanakları da gündeme getirerek katılmadığı yaklaşımlar konusunda düşüncelerini belirtmiştir. Bu tutumun yanında kendisinin yaklaşımıyla yakın sayılabilecek düşüncelere karşı da eleştiri yöneltmiştir. Tartışmalar da genel olarak Kemalizm çerçevesinde şekillenmiştir. Düşüncelerinin bir nebze dikkat çekmesi, gündeme gelmesi Kemalizmin Türkiye'de tartışılmasıyla bağlantılıdır.

Entelektüel kimliğinin ve düşünsel tercihlerinin şekil-

lenmesinde en etkili husus 1940-1950 yılları arasında yaşadıkları olmuştur. Hayatının son sekiz-dokuz yılını da 1940-1950 yılları arasındaki yaşadıklarını ve gelişmeleri yazmaya hasretmiştir. Hayatının sonuna kadar da o on yıldaki haletiruhiyesini korumuştur. 1940'lı yıllardaki bakış açısı o kadar belirleyici olmuştur ki, Türkiye'nin toplumsal yapısının gelişmesine ilişkin en önemli katkılarından biri 1938-1950 yılları arasını değerlendirmesinde somutlanmıştır. *Unutulan Yıllar* kitabım bir hatırat olarak düşünmek yerine 1938-1950 yılları arasındaki Türk toplumunun sorunlarının çözümlenmesine hayati katkılarda bulunan ve fakat mesafeli durulması gereken bir sosyal bilim kitabı olarak okumak daha gerçekçi bir tavır olur. Niyazi Berkes her anlamda 1940-1950 yılları arasındaki duyarlılığını korumuştur.

Niyazi Berkes'in çok sonraki yıllarda fikri sabiti haline gelen 1940'lı yılların etkisi altında kaldığı açıktır. Dönemin özelliklerinin kalıcı olduğu şeklinde bir değerlendirme bulunmaktadır. 1940'lı yıllardaki temel yönelimi hemen hiç değişmemiştir. Bir biçimde düşüncelerini, siyasal konjonktür etkilemediği ve hiçbir şekilde siyaset yapmayı düşünmediği için düşüncelerindeki süreklilik üzerinde durmak gerekmektedir. Zaman içindeki değişimin düşüncesini bütünüyle değiştirmemesi aktif siyaset yapmamasından da kaynaklanmaktadır. Değişen zaman elbette onun düşüncelerini de farklılaştırmıştır. Fakat onun düşüncelerindeki değişme düşüncelerinin esasından ziyade ayrıntılarda olmuştur. Niyazi Berkes o dönemde ciddiye aldığı düşüncelerini, düşüncelerinin gerçekleşme şansının olup olmamasından bağımsız olarak sürdürmüştür. Onun bu düşünsel sürekliliğinde kişiliğinin önemli bir payı olduğu kadar başka etkenlerin de belirleyiciliği vardır. Bunların başında da bir süre sonra çeviri yapmaktan vazgeçmesi ve Türk toplumunun özgünlüğü konusundaki anlayışı gelmektedir. Tabii bunların yanı-

na yurtdışmda yaşamasına karşın Türkçe yazmaktaki ısrarını da katmak gerekmektedir. Yapılacak bir aktarma konunun anlaşılmasını mümkün kılabilir. Aslında Niyazi Berkes'in anlaşılamamasının nedenleri de bu aktarmaların içinde bulunmaktadır.

Niyazi Berkes'in düşüncelerindeki ısrarı, Türkçe yazmakta diretmesi ve Türkiye'nin toplumsal ve kültürel yapısının özgünlüğünü vurgulaması entelektüel kimliğini somutlaştırmaktadır. 1970'li yılların sonlarındaki polemiklerinden verilecek bir örnek sorunu bütün açıklığıyla ortaya koyar: "Tunçay, Atatürk yönetimindeki kusurları, bugünün saçmalıklarına bağlama konusunu tebessümle karşıladığını da söylüyor. Bir tanesi şu: Meğer o siyaseti bazı amaçlar için araç olarak yapmış. Bunu söyleyenin siyasal bilim hocası olduğunu düşününce gülmekten kendimi alamadım. Siyaset dediğiniz şey, bu değilse başka nedir acaba? Şarklı siyaset yazarlarından Nizam-ül-Mülk'ü bilmemiş olacağına hiç inanmamakla beraber, hiç değilse Machiavelli'nin bu siyaset denen tutumu nasıl anladığını bilmemesine olanak var mı?"[2] Niyazi Berkes'in yaptığı eleştiriye cevap durumun daha net bir şekilde anlaşılmasına vesile olmaktadır: "Siyaset kuramı, Machiavelli'nin siyaseti araç sayan anlayışından ibaret değildir (ben tam bu konunun hocası olduğum halde Nizamülmülk'ün *Siyasetname*'sinin niye söz konusu edildiğini anlayamadım)."[3] Anlamamasının nedeni sadece somut bir kişinin değil, cümlelerden de anlaşılacağı gibi toplumların farklılığına dönük herhangi bir ihtimali kabullenmemesinden kaynaklanmaktadır. Bir başka nitelemesi Niyazi Berkes'in bu konudaki farklılığını da ortaya koymaktadır: "O, Batı'dan ya da kitaplardan öğrenilen her fikri fetişleştiren

2 Niyazi Berkes, "Atatürk'ün Yöntemi ve Yönetimi", *Cumhuriyet*, 31.1.1979.

3 Mete Tunçay, "Atatürk'ün Yöntemi ve Yönetimi Üstüne (Prof. Niyazi Berkes'e Yanıt)", *Cumhuriyet*, 16.2.1979.

aydın tipi değildi. Böylelerinin dinci olan takımına da aynı gözle bakardı." Son niteleme ilk nitelemedeki düşünceyi daha bir belirginleştirip Niyazi Berkes'in yaklaşımının daha net bir şekilde anlaşılmasını sağlıyor.

Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi'nin düzenlediği "İz Bırakan Kıbrıslı Türkler" sempozyumlar dizisi çerçevesinde düzenlenmiş "Niyazi Berkes sempozyumu"nda (21-23 Nisan 1999) sunulmuştur.

Doğu Batı, no. 12, Ağustos-Eylül-Ekim 2000, s. 75-86.

1960'LI AKADEMİSYENLERİN ÜZERİNDEKİ BİR ENTELEKTÜEL SİLUETİ: BEHİCE BORAN

Behice Boran'ı anlamaya çalışırken entelektüel olarak birkaç özelliğine dikkat etmek gerekmektedir. Behice Boran bir kere bir iki senelik istisna dışında hiçbir Türk okulunda okumamıştır. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki arkadaşlarının, üç arkadaşının eğitim gördüğü yer olmasına karşın, o bu fakültede sadece kısa bir süre için bulunmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'nde doktora yaptıktan sonra da bir ölçüde aralıklı olarak 1939-1948 yılları arasında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Felsefe Bölümü'nde sosyoloji dersleri okutmuştur. Sosyoloji okuturken de sosyolojinin kuramsal sorunlarıyla uğraşmıştır. Onun ötesinde Türk siyaseti ve edebi metinler üzerinde ciddi sayılabilecek değerlendirmeler yapmıştır. *American Journal of Sociology*'de sosyoloji konusunda teorik bir metin yazmış ve Türkiye'nin siyasal sorunlarını çözümlemeye çalışmıştır. Bu anlamda da Muzaffer Şerif Başoğlu gibi diğer arkadaşlarından farklı bir şekilde daha radikal bir yerde durmuştur. Önemli makaleler yazdığı *Yurt ve Dünya* dergisinden ayrılarak Muzaffer Şerif Başoğlu'yla birlik-

te on iki sayı sürecek *Adımlar* dergisini çıkarmıştır. Konunun cahili olan bazı sosyologlar ve bu arada Aytül Kasapoğlu, Türkiye'de çok sayıda akademisyen varlığından haberdar olduğu bu dergiler hakkında edinebileceği bilgilere, okuma alışkanlığı olmadığı için, ulaşamamıştır. *Adımlar* dergisindeki çalışmaları dolayısıyla da diğer arkadaşlarından ayrı bir yerde durmuştur. İki dergi karşılaştırıldığı zaman da *Adımlar* dergisinin siyasal anlamda daha solda durduğu da açıklıkla anlaşılabilir.

1940'lı yılların sonunda fakültedeki görevi sona erdikten sonra da diğer üç arkadaşından farklı olarak akademik metin yazma alışkanlığı bitmiştir. 1950'li yıllarda diğer arkadaşları Amerika, Kanada ve Fransa'da akademik faaliyetlerine devam ederken o, Türkiye'de yazma eylemine son vermiştir. Zaten 1950'li yıllar Türkiye'de sosyalistlerin yazma eylemini bıraktığı yıllardır. Fakülteden atılışı okuma yazma eylemini sınırlandırmış, tabiri caiz ise bir ölçüde bitirmiştir. Yeni başlangıçlar Behice Boran'da hep eskiden kopmalar şeklinde tezahür etmiştir. Hayatının yeni dönemlerinde eski tanıdıklarına hep mesafeli durmuştur. Yaptıklarını, tavırlarını benimsemediği insanları, örneğin Mîna Urgan ve Mübeccel Kıray'ı hep anlayışla karşılamıştır. Mesafeli duruş ve insanları anlamaya çalışış, Behice Boran'ın temel özelliği olmuştur. Siyaseten yakınında bulunan bir kişiye, çağırdığı halde gelmemesine karşın Kıray'la tesadüfen karşılaşması halinde boynuna sarılacağını söylemiştir.

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki üç arkadaşıyla yolları bir daha birleşmemek üzere ayrılmıştır. Onların aksine Behice Boran, Türkiye'de kalmış ve yazıp-çizmek yerine örgütsel sorunlarla ilgilenmiştir. 1951 TKP tevkifatı dolayısıyla bir süre sonra tutuklanmıştır. Bunun dışında başkanı olduğu Türk Barışseverler Cemiyeti'nin Kore konusundaki, Kore'ye asker gönderme konusundaki tepkisi do-

layısıyla tutuklanmıştır. 1950'li yıllardaki hayatı açısından önemli olan durum Amerika'da doktora yaptığı dönem de dahil olmak üzere, on dört yıllık bir okuma yazma sürecinden sonra gene aynı sürede neredeyse hiçbir şey yazmamasıdır. Yeni dönemin yeni şartlarını önemsediği için de 1940'lı yıllarda yazdıklarıyla daha sonra ilgilenmemiştir. Zaten hayatının değişik dönemleri arasında katı dönemeçler bulunmaktadır. On sene civarında bir süre de siyasetle hiç ilgilenmeyip 1962 yılında TİP'e girene, orada da Genel Yönetim Kurulu'na üye olana kadar siyasal faaliyetlerin de pek içinde olmamıştır. TİP'te etkin bir göreve gelme kararını vermeyi de Mehmet Ali Aybar'a bırakmıştır. Aybar'ın olumlu kararıyla da siyasal-düşünsel metinler yazmaya yeni baştan başlamıştır. Bu anlamda da 1960'lı yılların en can alıcı ve en kritik konuları üzerine düşünce beyan etmiştir. 1960'lı yılların en önemsenen konulardaki metinlerinde de siyasal boyutlar çok belirgin olmuştur. Belki de siyasete çok ilgili olması ve 1960'lı yıllardaki sert çıkış, önceden yazdığı metinlerin kendisi tarafından da önemsenmemesine yol açmıştır. Ölümüne yakın bir dönemde Uğur Mumcu ile geçmişine ilişkin konuşmasının dışında dönüp de geçmişine neredeyse bir nebze bile bakmamıştır. Belki de başka bir kitabın, öğrencisi bir sosyoloğun kitabının başlığı Behice Boran'ı daha iyi anlatır: *Hayatımda Hiç Arkaya Bakmadım* (Mübeccel B. Kıray, *Hayatımda Hiç Arkaya Bakmadım,* Bağlam Yayınları, 2001).

TİP içindeki mücadelesi siyaseti en merkezi yere koyarak düşüncesini vurgulamasının yolunu açmıştır. Yazdığı metinler sertliklerin zirvelerinde gezinmiştir. Sadece muhafazakâr çevrelerden gelen eleştirileri değil, kısa bir süre içinde başlayan sol içi tartışmalar nedeniyle yapılan eleştirileri de yanıtlamaya çalışmıştır. Bir süre sonra başlayan yeni bir tartışma çerçevesinde toplumun sosyalist devrim aşamasında

olduğuna inanıldığı için partinin diğer siyasal partilerle her türlü siyasal işbirliğine karşı olduğu doğrultusunda görüş bildirmiştir. *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları* başlığıyla yazdığı temel kitap da *Yön* dergisinin temel düşünsel doğrultusunu eleştirmek için kaleme alınmıştır. *Tüm* dergisinde çıkan sınırlı sayıda yazıda da -dergi çok kısa bir süre için çıkmıştır- özellikle ara tabakalar konusunda Mihri Belli'de somutlaşan sol içi muhalefete ve Doğan Avcıoğlu'nun milli-devrimci kalkınma yolu olarak nitelediği yaklaşımlara teorik eleştiriler getirmiştir. Belki de bu farklılaştırıcı eğilimi nedeniyle, bu konudaki katı tutumu nedeniyle bir televizyon programında, Turhan Feyzioğlu'nun ısrarlı olarak, "komünist olmadığını söyleyemez" sözleri üzerine komünist olmadığını ifade etmiştir, bir zamanlar radyo konuşmalarında partinin bu teminatı vermesine karşın. TİP ilk döneminde olağanüstü yaygın bir etki sağlarken, Aybar'ın parti başkanlığından uzaklaştırılmasından sonra iyice marjda kalmıştır. Dolayısıyla Behice Boran'ın davranışları ve sözleri de çok marjinal kalmıştır. Bu davranışının en ilginç göstergesi de ikinci TİP döneminde iyice marjinal kalmış olan Behice Boran'm sıkıyönetim döneminde, 1 Mayıs'ta yasak olmasına karşın evinden çıkıp 1 Mayıs Kutlaması yapmaya kalkmasıdır. Aslında Behice Boran budur. Öğretim üyesiyken ne ölçüde düşünce ortamının kenarlarında yer alıyorsa, siyasetçi olarak da özellikle ikinci TİP döneminde Türk siyaset ekseninin uçlarında yer almaktadır. Savunduğu düşüncelerin uçta olmasını, belli bir dönemin zihniyeti, anlayışı çerçevesinde anlamak doğru olmaz. 1940'lı yıllarda düşüncelerinin uçlarda olmasının ölçütlerinden biri de bir yabancının, Dr. Hirsch'in de anılarında belirttiği gibi o dönemde Türkiye'de sosyolojinin sosyalizmle özdeş olarak anlaşılmasıdır. Yurtdışında ölümüne yakın bir tarihte, çok yakın bir tarihte TİP ile TKP'nin birleşerek TBKP adını alması da radikal nokta-

larda bulunduğunun bir başka göstergesidir. Bir başka deyişle hayatının son günlerinde de kendi davranış kalıbının pek dışında kalmamıştır.

Bu anlamda Behice Boran'ın kararlılığı ve marjinal noktalarda bulunması yazdığı metinlerde de somutlaşmaktadır. 1960'lı yıllarda Türkiye'de etkili metinlerden biri, belki de en başta geleni *Türkiye'nin Düzeni* kitabıdır. *Türkiye'nin Düzeni* ile neredeyse aynı tarihte yayımlanan *Düzenin Yabancılaşması*'nın da daha sınırlı bir çerçevede de olsa önemsenecek ölçüde etkisi olmuştur. Dikkat edilmesi gereken noktalardan biri de bu kitaplara yönelik eleştirilerin de önemli bir yekûn tutmasıdır. Buna karşın Behice Boran'ın 1967 yılında yayımlanan *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları* başlıklı kitabı fazla ilgi çekmemiştir. Benimsendiği anlaşılan mahfillerde de belki Türkiye'nin düşünce geleneği nedeniyle üzerinde durulmamıştır. Türkiye'nin genel doğrularını gösterdiği düşünülen metinlere genellikle gönderme yapılmaz. Avcıoğlu ve Küçükömer'in metinleri genellikle Behice Boran'm kitabında geliştirdiği düşüncelere yaslanarak eleştirilmiştir. Behice Boran'ın metninin durduğu yeri göstermek bakımından bir başka yaklaşımına da işaret etmek yerinde olabilir.

Dönemin en yaygın tartışması geniş cephe anlayışı ya da MDD ile Sosyalist Devrim stratejisi arasında gerçekleşen tartışmadır. Geniş cephe toplumun değişik kesitleriyle ittifak halinde bir devrimi, daha sonraki ifadesiyle Milli Demokratik Devrimi savunurken, diğeri, başında Behice Boran'ın bulunduğu grup da sosyalist devrimi savunmaktadır. Geniş cephenin ve daha sonra da Milli Demokratik Devrimin zaman zaman CHP'yi de geniş cephe içinde telakki eden bir zihniyeti bulunmaktadır. Bu zihniyet MDD'den önce, daha 1964 yılında *Yön* tarafından, Doğan Avcıoğlu'nun yaklaşımında da somutlaşan bir durumdur. Bu tarz bir anlayışa karşı ara tabakaların, zinde güçlerin devrimi

gerçekleştiremeyeceği anlayışını en kapsamlı ve en tutarlı bir şekilde savunan entelektüel Behice Boran olmuştur. Behice Boran'ın bu tür savunusu daha dar bir çevrede yankı bulmuştur. Yazıldığı dönemde fazla etkili olmasa da özellikle sonraki dönemlerde genel kabul görmüştür. Ama dar bir akademisyen grubu, Behice Boran'ın düşüncelerini hararetle benimsemiştir. Bu durum Behice Boran'ın marjinal bir konumda olmasının bir başka göstergesi olmuştur. Marjinal kalma partinin kitleselleşmesinin hemen arkasından Behice Boran'ın genel başkan olmasıyla gerçekleşmişe benzemektedir. Bu marjinalleşme ikinci TİP deneyimiyle iyice belirginleşmiştir. İkinci TİP'in etkileri çok daha dar çevrede görülmüş, özellikle bu sürecin bir döneminde TİP, TKP'yi yoğun bir şekilde MDD çevrelerinden gelen suçlamalardan daha yoğun bir şekilde eleştirmiştir. Tüm bunlar radikal bir farklılaşmanın ve kararlı sayılabilecek bir tavrın işareti olarak görülebilir. Zaten yaşı elliyi geçmiş insanların kafasında eğer konuyla ilgiliyseler yukarıda anılan iki fotoğraf, çakılır kalır (televizyon programı ve 1 Mayıs fotoğrafı). Nitekim kendini tanıyanlar, hiç değilse konuşmalarım dinleyenler belki de ancak onlar, Behice Boran'daki kararlılığı anlayabilirler. Nihat Sargın'ın söylediği gibi Behice Boran'ı tanımak için yazdıklarını okumak yetmez, onu görmek gerekir: "Boran'ın sözü uzundu; ama ben sözü fazla uzatmayacağım: bir iki örnekle yetineceğim... çünkü biliyorum ki, konuşma başka şeydir, yazı başka; özellikle konuşan Boran olduğunda, sözcük sözcüğüne yazıya dökseniz bile, okuyanın, sizin dinlerken duyduğunuz etkilenmeyi aynen duyumsamasına, algılamasına olanak yoktur".[1]

Behice Boran'ın anlatılagelen bu marjinal konumu yanında genele uyan, ortalamaya işaret eden bir başka tarafı da

1 Nihat Sargın, *TİP'li Yıllar 1961-1971 Anılar Belgeler*, Felis Yay., İstanbul, 2001, s. 440.

vardır. 1960'lı yılların temel yaklaşımlarına bu anlamda yakın durmaktadır. Bu durumu da iki temel yaklaşım çerçevesinde düşünmek mümkündür. Biri 1960'h yılların hemen başlarında *Yön* dergisinde yazdığı Osmanlı toplumsal yapısının feodal olduğunu belirten makalesidir. Bu makalede ifade edilen düşünceler değişik devrim stratejilerini benimseyen çevrelerden kabul görmüştür. MDD stratejisini savunanlar da feodal geçmişten söz etmişlerdir. Türkiye'de bu noktada oluşmuş bir uzlaşma bulunmaktadır. Türk Marksist solunun genelde zaten Osmanlı toplumsal yapısıyla ilgisi yoktur, bu ilgi bu konuda yazılan değişik içerikli, eleştirel yazılardan kaynaklanmıştır. Genel mahiyetteki uzlaşma Türk toplumunun evriminin herhangi bir Batı toplumunun evrimi gibi olduğudur. Özgünlükten değil evrensellikten bahsedilmektedir. Stalinist bir çizgi de Türkiye'de etkindir. Türk toplumsal yapısının da ana hatlarıyla Batı toplumlarının evrimine benzediğine dair bir kanaat bulunmaktadır. Türkiye'de sorunun tartışıldığı dönemlerde, toplumsal yapı konusundaki düşünceler hep böyle formüle edilmiştir. Sosyalist ideologların bir kısmı sürekli olarak Aren-Boran oportünizminden söz ederken bile Behice Boran'ın Osmanlı toplumunu tahliline benzer bir yaklaşım içinde olmuştur. Hatta tartışmaların üzerinden yıllar geçtikten sonra Türkiye'deki Feodalite-ATÜT tartışması konusunda kendi isimlerinin Behice Boran'ın yanında yazılması teklifiyle sonuçlanan mizahi makaleler yazılmıştır. 1960'lı yılların en yaygın tartışma konusu da zaten toplumsal yapı üzerinde odaklaşmıştır. Akademisyenler de dahil çoğu entelektüel, daha ortodoks olan çizgiyi savunmuştur.

Bir de bu durumu nakzeden bir tutum vardır. Bu nakzeden tutumu biraz da dönemin özellikleri çerçevesinde görmek mümkündür. 1965 yılı dolaylarında feodalite tartışmalarından soyutlanarak Türk toplumunun ve Türk siyaseti-

nin farklı, özgün bir yön taşıdığı şeklinde genel, yaygın bir anlayış bulunmaktadır. Bu düşünce en bariz ifadesini Türkiye Sosyalizmi, Güleryüzlü Sosyalizm kavramlarıyla Mehmet Ali Aybar'm sözlerinde bulmuştur. Mehmet Ali Aybar'a yönelik her iki kesimin eleştirisi de tek tip sosyalizm olabileceği şekline bürünmüştür. Bir kesim Aybar'ı Marksizmden sapmakla suçlarken, diğer kesim bir sözcüsünün ağzından *Sosyalizm ve Türkiye Sosyalizmi* başlıklı bir kitapla *Türk Solu* dergisinde yazılan metinlerin toplanmasından oluşan polemik tarzında bir kitapla cevap vermiştir. Aslında iki grubun anlayışı birbirine benzemektedir. Ancak bu cevaplara rağmen *Sosyalizm ve Türkiye Sosyalizmi* kitabının çizgisinin en önemli adamı "Her Devrim Milli Bir Yol İzler" başlıklı bir makale yazmıştır. Gene aynı yıllarda Behice Boran yazdığı temel kitabında Türkiye'de sosyalizmin farklı bir yol izleyeceği şeklinde yorum yapmıştır. Daha doğrusu kitabının temel ekseni bu olmuştur. Bir başka şekilde ifade etmek gerekirse evrensellik yanında özgünlük çelişik bir şekilde de olsa çok sayıdaki solcu Türk entelektüelinin temel davranış kalıbını oluşturmuştur. Belki özgünlük vurgusu, 1970'li yılların başından itibaren bitmiştir. Erken dönemdeki bu iki özelliği itibariyle Behice Boran'ın tipik bir Türk sosyalisti olduğu söylenebilir.

Behice Boran'm incelenmesi gereken bir başka özelliği siyasetle, eski siyasetle, TKP ile ilişkisi ve kültür konularını değerlendiriş biçimidir. Aslında iki husus da birbiriyle bağlantılıdır. Kültür konusu Türkiye'de uzun yıllar belli bir çevrenin hâkimiyetinde gelişmiştir. Sanatın değişik dallarında MDD çizgisinin neredeyse hiçbir etkisinin olmadığı anlaşılabilir. Kültür ve sanat alanı neredeyse bütünüyle TKP'nin etkisi çerçevesinde şekillenmiştir. Buna tepki olarak oluşan siyasal hareketlerle, bu kültür anlayışının önemli buluşma noktaları vardır. Bu iki noktadaki görüşleri itibariyle Behi-

ce Boran tipik bir Türk solcu aydını olarak telakki edilebilir. Özellikle kültür alanında bu etkinin varlığı hesaba katılmalıdır. Behice Boran'ın kültür ve sanat alanındaki düşünceleri pek incelenmemiştir. Durumun böyle olmasının göstergelerinden biri, kültür alanındaki etkililiğinin biçiminin pek belirgin olmamasıdır. Siyaset ve toplumsal yapı konularında olduğu gibi bu konuda kilometretaşı mahiyetindeki yazıları bilinmemektedir. Bu hususun altının belirgin bir şekilde çizilmesi gerekmektedir.

Düşüncenin şekillenmesinde edebiyat olağanüstü önemlidir. 1940 kuşağı ve toplumcu-gerçekçi edebiyat Türkiye'de sosyalizmin siyaset alanında etkin olmadığı dönemlerde de vardı. Bir anlamda 1960'lı yıllardaki sanat-edebiyat da eskiden kaynaklanan bir çerçevede gelişmiştir. Edebiyatın bu çerçevede gelişmesinin düşünce dünyası ve siyasetle bağlantısı bulunmaktadır. Aslında TKP ile sorun bir başka noktada oluşmuş, TKP içindeki eski bir grup, 1960'lı yıllarda TİP'e karşı bir muhalefet şekillendirmiş, bu muhalefet de MDD'nin düşünsel içeriğini biçimlendirmiştir. Bu nedenle de TİP ilk dönemlerde TKP ile arasına mesafe koymuş, bir dönemde de -ikinci TİP döneminde de- yoğun TKP eleştirisi yapmıştır. Ancak temel bağlantı noktası daha sonra oluşmuş, Behice Boran'ın hayatının son günlerinde TBKP'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Belki de bu süreç, hareketi doğal mecrasına sokma eylemidir. Aslında bir başka boyutuyla ileri demokrasi anlayışıyla MDD anlayışı örtüşmektedir. Alt tarafı iki çizgi de aşamalı devrim anlayışında buluşmaktadır. Dolayısıyla bakıldığı nokta esas alınmak koşuluyla Behice Boran farklı şekilde değerlendirilebilir. Zaten bu makalenin cevaplamaya çalıştığı temel soru da budur: Behice Boran marjinal bir siyaset adamı mı, yoksa tipik bir sosyalist midir, sorusu hayatiyetini sürekli korumaktadır.

Tabii bakış tarzına göre Behice Boran zaman zaman değ-

şik şekillerde nitelenmiştir. Aslında sathi bir şekilde okunduğu zaman etkililik alanı gelişkin görünmekte, fakat ciddi bir şekilde incelenmesi halinde farklı bir fotoğraf belirginleşmektedir. Bir de yukarıda ifadelendirilen görüşlerin tahlili geniş boyutlu bir kanaate varılmasını sağlayacaktır. Tabii bu gibi hassasiyetler bu dönemde hepten unutulmuştur.

Entelektüel olarak Behice Boran'ı daha gerçekçi bir şekilde değerlendirebilmek anlamında bir de yerellik/yabancılık bakımından problemlerin sorgulanması önem kazanmaktadır. *Biyografya*'nın bu sayısında yer alan bir başka yazıda da alıntılanarak belirtildiği gibi Behice Boran kendisine örnek olarak hep Halide Edip Adıvar'ın roman kişilerini almıştır. Fakat Halide Edip'in romanları hakkında yazdığı aynı makalede farklı düşünceler de iletmektedir. Onun Türk toplumuna yabancı gibi bakan bir yazar olduğunu belirtmektedir: "Geçen gün bir dostumla Halide Edip hakkında konuşurken, 'Halide Edip Türkiye'yi bir ecnebi gözü ile gören ve öyle anlatan bir muharrirdir' dedi ve ilave etti: 'hem de kendisi bu memleketi tanımağa ve eserlerinde temsil etmeğe o kadar çabaladığı halde...' Filvâki Halide Edip için konacak en veciz teşhislerden biri de budur. Kendisi Türk âdetlerinden bahseder, eserlerinde harici hayat şartlarını bir sahne dekoru gibi birer birer verir. Fakat bütün bu harici vasıfların yerli olmasına rağmen eserlerinde bir 'bu cemiyete has olmamak' vasfı sezilir. *Sinekli Bakkal* bu halin güzel bir numunesidir".[2] Aynı zamanda onun toplum sorunlarına muhafazakâr çözümler üreten bir entelektüel olduğunu söylemektedir. Behice Boran, benzeri bir şekilde Muazzez Tahsin Berkant ve Kerime Nadir gibi popüler yazarların romanlarında orta sınıf kadınlarına bile yabancı bir hayattan bahsettiklerini söylemektedir: "Halbuki köylüye, şehirdeki kitlelere inmekten vazgeç-

2 Behice S. Boran, "Halide Edib'in Yeni Romanları", *Yurt ve Dünya* C. 1, No. 5, Mayıs 1941, s. 27.

tik, bugünkü romanların çoğu, orta halli şehir halkının, bu romanları okuyanların, sizin ve benim hayatımıza benzer hayatları da aksettirmekten uzak bulunuyor. Bu romanların birinde sarışın bir genç kızın başı, Rembrant'm tablolarındaki başlara benzetiliyor (kaçımız bir ressamın tablolarını biliriz? Böyle bir tarif bir şey ifade eder mi?). Diğer birinde İtalyan kiliselerindeki freskolardan bahsediliyor. Hele bir üçüncüsünde bir arkadaş diğerini 'bu medeni asırda telefon almayacak kadar insan kaçkını' olmakla itham eder (evlerimizin yüzde kaçında telefon vardır? Bizde telefon bu kadar mı taammüm etmiştir?). Ve nihayet, yukarıda da işaret ettiğim gibi, bu hikâyelerde anlatılan hayat Suadiye, Boğaziçi ve Çamlıca'da ve Avrupa şehirlerinde geçer; otomobillerden, kotradan, balolardan dem vurulur".[3]

Bu tür anlatımları, kitaplardaki anlatımları yerli nitelenebilecek bir tepkiyle karşılamaktadır. Aslında Türk toplumundaki yaygın alışkanlıkların dışındaki anlayışları eleştiri konusu yapmaktadır. Niyazi Berkes ve Pertev Naili Boratav genellikle olumlu olarak niteledikleri sanatçıların metinleri üzerinde dururken, Behice Boran mesafeli durduğu, daha doğrusu eleştirel baktığı edebi eserlerin değerlendirmesini yapmıştır. Bu çerçevede değerlendirildiği zaman da aykırı görünümlü ve fakat genel anlayışa uyan bir zihniyeti vardır. Görüşleri özellikle 1960'lı yıllarda telaffuz edilen edebiyat yaklaşımına uygun görünmektedir. Behice Boran bir anlamda böyledir. Hem aykırı bir yönü olan hem de en azından bir yönü itibariyle yaygın olanın çevresinde şekillenen bir görüşler manzumesi. Yaklaşımları özellikle bazı dönemlerde yaygın olanın bir işareti olarak anlaşılabilir. Son siyasal hareketini de sonraki etkileri açısından bu bağlamda değerlendirmek mümkündür.

3 Behice S. Boran, "Kadın Romancılarımız", *Yurt ve Dünya*, C. II, No. 7, Temmuz 1941, s. 78.

Behice Boran bu iki tutumu itibariyle 1960'h yılların akademisyenlerini etkilemiştir. Bu etkiler üzerinde yeterince durulmamıştır. Çünkü Behice Boran hakkında yayımlanan metinler genellikle onun düşüncelerini benimseyenler tarafından yazılmamıştır. Behice Boran'm düşüncelerini ciddi olarak benimseyenlerin onun yazdıkları üzerinde önemseyerek durdukları görülmemiştir. Siyasal yaklaşımından öte, özellikle kültürel alana ilişkin düşünceleri titiz bir şekilde incelenmemiştir. Dolayısıyla söyledikleri fazla irdelenmeden genel kabul görmüştür. Ancak bugünlerde neredeyse hiç kimsenin gündeminde bulunmamaktadır. Belki de siyaset bilimcilerden daha çok feministlerin dikkatini çekmektedir. Bu konuda kendi görüşünün ne olabileceğini ciddiyetle düşünmek anlamlı olabilir. Yazdıklarını Türkiye'de şekillenmemiş modernleşmenin bir işareti olarak görmek gerekmektedir. Asıl önemli olan husus bu modernleşme anlayışını çözümlemeye çalışmaktır.

Biyografya, no. 2, Bağlam Yayınları, 2002, s. 89-101

A. 1960'lı Yılların Tipik Olmayan Bir Entelektüelinin Portresi: İdris Küçükömer

İdris Küçükömer birey olarak tanınmadan düşünceleri doğru bir şekilde anlaşılamaz. Bugünkü entelektüel ve akademisyenleri birey olarak tanımak belki gerekmez. Özellikle aktardıkları önemli olduğu için bunların Amerika'da ya da Avrupa'da yaşamaları ile Türkiye'nin herhangi bir yerinde yaşamaları düşüncelerinin şekillenmesinde pek etkili olmaz. Sürekli olarak "Ben kimim, Biz kimiz?" sorularını soran ve cevaplarını başkalarının cevaplarıyla karşılaştıran İdris Küçükömer Türkiye'nin siyasal yönelimleri konusunda duyarlıdır. Bu duyarlılık da kişisel bir duyarlılıktır. Dolayısıyla da düşüncelerini grup içinde şekillendiren akademisyenlerden ayrı düşünülmelidir. Düşüncelerinde kendi yaklaşım farklılığının damgasını anlayabilmek için yaşantısını bir ölçüde anlamaya çalışmak gerekmektedir.

İdris Küçükömer döneminin pek çok entelektüeli gibi Ankara ve İstanbul gibi büyük şehirlerde doğmamış ve en azın-

dan ilk gençliğini bu şehirlerde yaşamamıştır. Alt gelir grubundan gelip ortaöğretimi sırasında bir tek takım elbise kullanmış ve üniversite öğrenimini de maddi sıkıntılar içinde yapmıştır. Hatta ortaöğretimde tek dersten sınıfta kalması halinde evden uzaklaşıp, hiç dönmemeyi düşünmüştür. Liseyi kendi memleketi olan Giresun'da okumamıştır. Yoksulluk onu ailesine karşı sorumlu yapmıştır. Askerliğini de üniversite eğitiminden sonra değil lise eğitiminden sonra yapmıştır. Hayatındaki bu özellikleri dönemin öne çıkmış akademisyenlerinin büyük çoğunluğunda görmek pek ihtimal dahilinde değildir. Sosyalizme yönelişinin kişisel yaşantısıyla güçlü bağları bulunmaktadır.

Türkiye'de öne çıkmış akademisyenler gibi yurtdışında eğitim görmemiş ve doktora yapmamıştır. Son dönemde durum özellikle bu bağlamda değerlendirilmektedir. Yurtdışında doktora yapmadığı gibi dönemin gelişkin ve temsili kurumlarında da eğitim görmemiştir. Galatasaray, Robert Kolej ve dönemin diğer Amerikan ve Fransız kolejlerinden mezun olmadığı gibi o tarihsel kesitteki en muteber yüksek öğretim kurumu, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde de okumamıştır. Zihniyetin ne ölçüde yerleşik olduğunu anlamak bakımından müesseseleşmiş bir deyiş olağanüstü açıklayıcıdır: Galatasaray mezunu olup Mülkiye'yi bitirdiğin, üstüne üstlük bir de mason olduğun zaman her bir işini tereyağdan kıl çeker gibi kolaylıkla halledersin. Bu daha çok 1970'li, belki de 1980'li yıllara kadarki zihniyeti yansıtmaktadır. Belki bu günler için bu deyişin Anglosakson versiyonunu kullanmak gerekecektir. Ancak Mülkiye'yle bağlantılı deyiş eski dönemler için uzun süre geçerlidir.

Mülkiye üzerinde özellikle durmak gerekmektedir. Mülkiye'nin merkezi bir yeri vardır. 1960'lı yıllarda önemsenen entelektüellerin kısmi azamisi Mülkiye kökenlidir. 1960'lı yılların başat düşüncelerini Siyasal Bilgiler Fakültesi kö-

kenli ve Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde öğretim görevi üstlenen akademisyenler temsil etmişlerdir. Bu dönemde özellikle de anayasa hukukçuları ve iktisatçılar etkin olmuşlardır. Sözü edilen dönemde Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde Aydın Yalçın, Sadun Aren ve Doğan Avcıoğlu'nun katıldığı kapitalizmin ve sosyalizmin üstünlüklerinin tartışıldığı açık oturumlar gerçekleştirilmiştir. Bir de sözü edilen tartışmalara Besim Üstünel katılmıştır. Bu akademisyenler Türkiye'nin tipik iktisatçılarındandır. Ve dönemin siyasal partilerinde çok merkezi bir konumları vardır. İdris Küçükömer bir partiyle bağlantılı olsa, Türkiye İşçi Partisi'nin üyesi olsa da toplumsal ve siyasal tercihlerinde özellikle 1960'lı yılların sonlarında farklı bir yerdedir. Anayasa hukukçuları yeni yapılan anayasa ile uyum halindeyken, başkaları, iktisatçılar da dönemin merkezi düşün yerlerinde ve müesseselerinde bulunmaktadır. İdris Küçükömer'den farklı olarak bu akademisyenlerin 1961 Anayasası'yla problemleri yoktur. İdris Küçükömer'in anayasa ile ilgili bazı yaklaşımlarının Celal Bayar'ın bazı tahlilleriyle örtüştüğü şeklinde bir değerlendirme de vardır. Celal Bayar'm *Başbakanım Menderes* başlıklı kitabında Küçükömer'in tahlillerini çağrıştıran yorumlar vardır. Bu tür düşünsel tutumlar o sıralar sol kamuoyunda bir tür sağcılık olarak anılmaktadır. İdris Küçükömer'in farklılığını gösteren özellikleri yanında bazı değişik tercihlerinden de söz etmek gerekmektedir.

İdris Küçükömer dönemin diğer solcu akademisyenlerinden farklı bir akademik ortamda çalışmıştır. Şükrü Baban gibi bir akademisyenin başında olduğu bir bölümde çalışmalarını sürdürmüştür. İdris Küçükömer düşünsel tercihini sosyalizmden yana yaptığı zamanlar Şükrü Baban *Tercüman* gazetesinde dış politika yazıları yazmaktadır. Dönemin önemsenen diğer akademisyenleriyse hocalarının düşünceleriyle önemli bir uyum içindedir. Aralarında, kendi arala-

rında da düşünsel bir farklılık görülmemektedir. 1960-1971 yılları arasında bilim alanındaki en büyük gelişmenin ölçütü olarak Devlet Planlama Teşkilatı projeleri ve Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin akademik faaliyetleri gösterilmektedir. ATÜT konusunda siyasal anlamda eleştirel tutum takınılmış ve fakat Devlet Planlama Teşkilatı çalışmaları ve örneğin, Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin İzmir projesi üzerine hiçbir olumsuz değerlendirmede bulunulmamıştır. Hatta Türk Sosyal Bilimler Derneği Amerikalılarla istişare halinde kurulmuş olmasına karşın bu konuda bir tepki oluşmamıştır. Dernekte çok miktarda Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyesi bulunması kuruma yöneltilebilecek eleştiriyi ortadan kaldırmışa ya da sınırlandırmışa benzemektedir. Sorunun en kritik noktası ileriki yıllarda da bu tür bir eleştirinin yapılmamasıdır. Bir anlamda yirmi küsur yıl sonra denebilirse eleştiri içeriden gelmektedir. Mübecel Kıray kendisiyle yapılan görüşmede bu tarz nitelemeleri mümkün kılabilecek anlatımlarda bulunmaktadır. Örneğin çoğu kitapta bu iki kurum dönemin en dinamik akademik dayanakları olarak telakki edilmektedir.

Uyumluluk, çevreye uygunluk bakımından en dikkat çekici hususlardan biri dönemin sosyalist olarak nitelenen bilim adamlarının profesörlüğe yükseltilmeleri hiçbir şekilde sorun olmazken İdris Küçükömer ve Sencer Divitçioğlu'nun bu noktada birçok problemle karşı karşıya kalmalarıdır. Bu konuda bir başka ilginç husus da çoğu sosyalist nitelikteki akademisyen CHP'liliğe rahatlıkla savrulurken İdris Küçükömer'in bu şekilde yorumlanabilecek bir tutum içine girmemesidir. CHP'ye yakın yayın organlarında yazı yazmamıştır. TİP'le, CHP ile ya da Milli Demokratik Devrim eğilimiyle bağlantılı *Emek* gibi, *Özgür İnsan* gibi, *Türk Solu* gibi, *Aydınlık* gibi dergilerin muti bir yazarı da olmamıştır. Belki de bu dergilerde onun tek bir satırı yayımlanmamış, aksine

onu birey olarak, düşünsel eğilimi olarak eleştiren çok sayıda metin yer almıştır. Bu açıdan Cengiz Çandar'ın *Aydınlık* dergisindeki bir yazısını hatırlatmak ilginç olabilir. Ondan öte çağrı üzerine çok sayıda yazı yazdığı, neredeyse sürekli yazarı olduğu söylenebilecek olan *Ant* dergisinin siyasal çizgisiyle bütünüyle uyumlu olduğu söylenemez. Bu durum *Ant* dergisinin yayın çizgisinde etkin olmasına karşın böyledir. Dolayısıyla dönemin tipik aydınlarından biri olarak telakki edilemez. Daha sonra, uzun bir suskunluk döneminden sonra SHP üyesiyken bile düşüncelerini bir parti organında değil, *Yeni Gündem* dergisinde dile getirmiştir. Sol gruplardan birine mensup olmadığının en güzel göstergesi ise feodalite tartışmaları konusunda TİP ve MDD tezleriyle buluşmamasıdır.

Zürcher acaba İdris Küçükömer okudu mu sorusunun en kritik noktası AP ve DP çizgisi ile CHP hakkında özellikle de 1950-1960 yılları söz konusu olduğunda mesafeli durabilmesi, her iki çizgiye de önemli ölçüde eleştirel bakabilmesidir. Özellikle yabancı yazarların bu konudaki mesafeli tavrı bu günlerde benimsenmiş gibidir. Türkiye'de muhalif bakış açısının en önemsenen entelektüellerinden biri olarak Erik Jan Zürcher 1918-1950 yılları arasını Jön Türk dönemi olarak betimlemesi anlamında olumlanmıştır. Aslında İdris Küçükömer'in metinlerinin doğru okunması İttihat ve Terakki'nin etkisinin sürekliliği anlamında benzeri düşünceyi telaffuz ettiğini göstermektedir. Ha keza DP-AP çizgisi ile CHP doğrultusunu yorumlama anlamında da. Dolayısıyla bu iki soruya verilen cevap açısından ve sonraki yıllarda değişen siyasal tercihler nedeniyle ister istemez insanın kafasına Zürcher İdris Küçükömer'i okudu mu sorusu takılmaktadır. Ondan öte İdris Küçükömer'de yoğun bir sosyolog tavrı bulunmaktadır. Zürcher'in temel doğrultusu ise siyaset bilimi ve iktisat eksenindedir. Zürcher'in Türkiye'de belli bir si-

yasal doğrultuda olanlar tarafından benimsenmesi özellikle 1960'lı yılların zihniyeti açısından doğal görünmektedir. Ancak İdris Küçükömer düşünce adamı olarak daha ileri bir noktadadır. İdris Küçükömer'in tahlilleri bariz tarihsel ve sosyolojik özellik taşımaktadır. Hatta bugünün sosyoloğunun önüne İdris Küçükömer ve Mübeccel Kıray'ın metinleri konsa ve ilkini yazanın sosyolog ikincisini yazanın da iktisatçı olduğu söylense niteleme genel kabul görür. Daha doğrusu 1960'lı yıllarda başka sosyal bilim dallarında bulunanlar da iktisatçı gibi görünmektedir. Hatta sosyolojik tahlil yaptığının, farklı olduğunun göstergelerinden biri de Sencer Divitçioğlu'nun kendi çalışmalarının matematiksel olduğunu söylemesidir. İdris Küçükömer çalışmalarının tarihsel ve sosyolojik mahiyeti itibariyle dönemin ayrıksı bir entelektüeli olarak tebarüz etmektedir.

İdris Küçükömer'in kendinden sonraki dönemin entelektüellerinden biri olmasının işaretlerinden biri de sivil toplum konusundaki vurgusudur. Bu vurgunun belirtisini daha yoğun olarak 1980'li yıllarda hissetmek mümkünse de 1960'lı yıllarda da sivil toplumdan söz ettiğini görmek olasıdır. Bu anlamda söyledikleri yeni dönemde daha belirgin bir ilgi odağı oluşturmuştur. Başka yerli düşünürler üzerinde durulmazken İdris Küçükömer'in düşüncelerinin ilgi odağı oluşturması kendi şahsi damgasını taşıyan düşünceler telaffuz etmesinden dolayıdır. 1980'li yıllardan önce Türkiye'de sivil toplumdan bahseden entelektüel sayısı olağanüstü sınırlıdır. Günümüzün çoğu entelektüelinin düşünceleri kolay bir şekilde bir Batılı entelektüelin düşüncelerine indirgenebilir. İdris Küçükömer çok sayıda Batılı düşünüre gönderme yapmadan soyutlamalarını gerçekleştirmiştir. Düşüncelerinde kendi özgün yaklaşımlarının katkısı bulunmaktadır. Zaman zaman şiire ve romana gönderme yapması düşüncelerinin tarihsel toplumsal arka planını işaret etmesi anlamın-

da önemli görünmektedir. Türkiye hakkında tahlil yaptığının en gerçekçi göstergesi güncel gelişmelerin somutlukları üzerinde hassasiyetle durmasıdır. Ayrıca özellikle 1960'lı yılların siyasal gelişmelerini ayrıntılara dikkat ederek yorumlamaya çalışmasıdır.

İdris Küçükömer'in düşüncelerine en yanlış yerden bakmanın kanıtı, sunduğu kavramsal çerçeve ve kavramlar itibariyle sağ siyasetlere yakın durduğunu söylemek ve "ilerlemeci ve evrenselleşmeci bir paradigma" çerçevesinde düşündüğünü belirtmektir. Bunların üstüne bir iddia da eklenirse durum daha vahim olur: "Küçükömer sosyalizm hakkında bir şey yazmadı ama benim 'Sosyalist Toplumların Analizi ve Tarihi Maddecilik' *Birikim*'deki (Ocak 1978) yazım Küçükömer-Divitçioğlu geleneğinin sosyalist toplumlara uygulanması olarak görülebilir."[1] Bu tür değerlendirmeler bütün yaklaşımları eşitlemek amacında. Bir de farklılıklar üzerinde durmak denenmeli. Özellikle 1960'lı yıllarda Türkiye'nin içe kapanmasının anlaşılması halinde. Ayrıca bu nitelemelerin yeni yapıldığı da söylenemez ki. Nitelemenin biri de 1960'lı yılların olumlama şablonu. Bu şablon Behice Boran'la İdris Küçükömer arasında hiçbir fark bırakmıyor ki...

Aslında İdris Küçükömer *Düzenin Yabancılaşması* üzerinde derinlemesine durmuş, kitabı birkaç kez yeniden yazmayı denemiştir. Bu denemelerinde de değişik noktalara yönelmiştir. Zor yazması ise bazı konuların işlenmesini geciktirmiştir. Biri *Türkiye'de Sanayileşme* olmak üzere tasarladığı iki kitabı bitir(e)memiştir. *Yüz Soruda* dizisinde yayımlayacağı ifade edilen metinler daha önce yapmayı denediği ekonomik tahlilleri geliştirmek amacıyla gerçekleştireceği, yaptığı makro tahlillere altyapı oluşturacak bir çalış-

1 Asaf Savaş Akat, "İdris Küçükömer'in Mirası", *Anılar ve Düşünceler, İdris Küçükömer Bütün Yapıtları 6*, Bağlam Yayınları, 1994, s. 31.

ma olacaktı. 1960'lı yılların sonlarında gerçekleştirdiği tahliller bir anlamda Murat Belge'nin 1970'li yılların sonlarında Ahmet Hamdi Başar'ın kitabından kalkarak hâkim sınıfların iç mücadelesini incelemeye çalışan bir tahlilinin kökenini oluşturmuştur. Murat Belge'nin Ahmet Hamdi Başar'ın 1958 enflasyonunu tahlil ediş biçimini etkilediği gibi, Ali Gevgilili'nin *1971 Rejimi* yapıtını, onda geliştirilen düşünceleri çağrıştırdığı da belirtilebilir. İdris Küçükömer'in genel yaklaşımı değerlendirildiğinde karşı sınıflar açısından reformların dışında "sanayi burjuvazisinin isteklerine uygun tarzda reformları" "küçük burjuva radikalizminin reformculuğuna" tercih ettiği[2] aşikârdır. Temel yaklaşımında emperyalizmin abartılmış bir etkisi, bir başka deyişle her şeyin faturasını emperyalizme çıkarıcı bir eğilim belirmiştir. Ekonomik ölçütlerin bir ölçüde aşılması ve daha genel anlamda tahlil yapılması ise yeni bir darbeden sonra, 1980'li yıllarda gerçekleşmiştir.

Son dönem çalışmalarının temel ekseni Türkiye'de sivil toplumun yokluğu olmuştur. Bunun demokrasinin gelişmesi anlamında önemli bir engel teşkil ettiğini ileri sürmüştür. Dolayısıyla da ekonomik ölçekli tahlillerden bir ölçüde uzaklaşmıştır. Bu durumu sadece 1980'li yılların ortaya çıkardığı bir süreç olarak değerlendirmemek gerekmektedir. 1970'li yıllarda Ali Gevgilili'nin tertip ettiği açık oturumlarda ekonomik tahlillerin yanında siyasal tahlilleri sıklıkla yapar olmuştur. Bu platformda Cumhuriyet tarihinin ilk dönemlerine ilişkin farklı tahliller de geliştirmiştir, Millî Mücadele'yi bir Türk-Yunan savaşı olarak nitelemenin daha doğru olduğunu belirtmiştir. Bu tarz yaklaşımları düşünce tarzının daha kapsayıcı bir hal almasına yol açmıştır. Ancak 1980 yılı sonrası şartlar önceki dönemin aksine CHP üze-

2 İdris Küçükömer, *Türkiye Üstüne Tartışmalar*, Bağlam Yay., İstanbul, 1994, s. 34.

rine tahlil yapmak yerine SHP üyesi olarak toplumu değerlendirmesini gerektirmiştir. Bu daha önceki metinlerde de belirtildiği gibi İdris Küçükömer için trajik bir durumdur. Belki de son dönemin özellikleri nedeniyle Türkiye'nin sorunlarına daha geniş bir perspektiften bakar olmuştur. Bunun sonucu olarak da kültürel konular biraz daha öne çıkmıştır. Bazılarının aksine sosyalist bir alternatif konusundaki "heyecanı" azalmıştır. En son yazdığı makalelerin birinde hırçın çocukların tepkileri üzerinde durmuş ve metni "şimdi üstad Yakup Kadri'yi okumaya gidiyorum" diye bağlamıştır. Ve fazla uzun sürmeyen bu dönemin öncelikli konusu demokrasi olmuştur.

B. Döneminin Düşünsel Ortamını Zorlamaya Çalışan Bir Entelektüel: İdris Küçükömer

İdris Küçükömer'i her dönemde benzeri düşünceleri savunan bir entelektüel olarak görmek yanlış olur. İdris Küçükömer 1960'lı yılların ortalarına kadar döneminin bariz anlayışı çerçevesinde fikir beyan etmiştir. Bu bariz düşünce biçiminin de iki ana ekseni vardır. Bunlardan biri 27 Mayıs hareketinin oluşturduğu ortam içinde askeri müdahalelerin Türk toplumunun önünü açacağı şeklinde bir inançtır. İkincisi de devletçilik yoluyla toplumun kalkınabileceği kanaatidir. Bu durumu somutlaştırmak gerekirse tanıdıklarının sonradan yazdığı tarzda Talat Aydemir'in darbe teşebbüsleri konusunda olumlu düşünmesi, hatta ondan öte Talat Aydemir'le ilişkilerinin bulunması iyi birer göstergedir. Talat Aydemir'in Babaeuf'tan kaynaklanan bir tür sosyalizmden bahsetmesi ve İdris Küçükömer'in devletçilik üzerine yazması o dönemde belki de iyice şekillenmemiş bir sosyalizm anlayışının insanları buluşturduğunu göstermektedir. Bu buluşan insan sayısının hiç de az olmadığı anlaşılmaktadır. İdris

Küçükömer'in metinlerinin *Yön*'de yayımlanmasının da özel bir önemi vardır. Bu dönemi itibariyle İdris Küçükömer'in yazdıkları neredeyse hiç ilgi çekmemiş ve hiç değişik görülmemiştir. Asıl önemsendiği dönem 1960'lı yılların sonlarında yazdığı *Düzenin Yabancılaşması* kitabından sonraki dönem olmuştur.

Kitabı değerlendirirken birkaç noktayı göz önünde tutmak gerekmektedir. Bir kere kitap bir soyutlama olarak düşünülmeyip ülkenin somut bir problemi üzerine kaleme alınmıştır. Bu somut problem güncel siyasettir. İdris Küçükömer her zaman gündelik siyasal gelişmeleri fazlasıyla ciddiye almıştır. Belki de bu açıdan bakıldığı zaman kitap Türk siyasal hayatını 1960'lı yıllarda geniş kapsamlı olarak değerlendiren ilk kitaplardan biridir. İkinci ilk kitap olarak Doğan Avcıoğlu'nun *Türkiye'nin Düzeni*'ni düşünmek gerekmektedir. Aslında ikisi de aynı zamanda yayımlanmıştır. Özellikle kaleme alındığı tarih bilindiği zaman bu böyledir. Güncel siyaseti çözümleyen *Düzenin Yabancılaşması* kitabı 1968 yılında toplanan Cumhuriyet Halk Partisi Kurultayı'ndan önce durumu anlamak, yorumlamak amacıyla yazılmıştır. Demek ki metnin belirgin bir amacı vardır. Bir başka özellik kitabın yazarının Türkiye İşçi Partisi üyesi ve aynı partinin Bilim Kurulu üyesi olmasıdır. Zaten güncel siyasete yönelik değerlendirmeler bir nebze de olsa bu durumdan, parti üyeliğinden kaynaklanmaktadır. İki temel metin arasında bir başka fark daha vardır. Birinin Türkiye'nin sorunlarının çözümü için yol göstermesine mukabil, diğerinin Türkiye'nin sorunlarının çözülebileceği konusunda kötümser olmasıdır. Bu farkh anlayışın bir göstergesini de İdris Küçükömer'in 1969 yılında Türkiye İşçi Partisi kongresinde iki temel grubun dışında bir üçüncü grubun sözcüsü olarak ortaya çıkmasında görmek olasıdır. Kendi temel perspektifinden bağımsız bir biçimde o dönemde

CHP içinde bir yenilikçi olarak görünen kişiyi yalnız kalmış bir siyasetçi olarak nitelemiştir.

Bir özellik de *Düzenin Yabancılaşması*'nın ana ekseninin Osmanlı toplumunun neden kapitalistleşemediği sorusu üzerinde odaklaşmasıdır. Burada önemli olan sadece sorduğu soru ve verdiği cevap değildir. Vakıa verdiği cevap daha sonraki dönemde entelektüel hayatta önem kazanmasına sebep olmuştur ama Osmanlı toplumunda sivil toplumun yokluğu saptaması onun ve Şerif Mardin'in 1980'li yıllarda belirgin bir biçimde öne çıkmasına yol açmıştır. Ancak sorduğu soru, sebebi, Türk toplumunun tarihsel derinliklerinde aradığını göstermektedir. İdris Küçükömer şimdiki gelişkin biçimiyle olmasa da tarihsel süreklilikten anlamlı bir tarzda bahsetmiştir. Ondan öte Marksizmin 1960'lı yıllardaki mecrası içinde günün sorunlarının kökenini tarihte görme gibi bir anlayışın ilk savunucularından biri olmuştur. Bunun tabii bir siyasal tepkisi de beraberinde gelmiştir. Kimse günün gerçeklerini tarihte arama gibi bir anlayışı değerlendirmeyi yeğlememiş, onun CHP'ye ve Adalet Partisi'ne yönelik yaptığı nitelemeleri önemsemiştir. Dolayısıyla daha sonra gündeme gelecek bir şekilde CHP ekseninde, daha doğrusu CHP yandaşlığı yapar bir tarzda tarihin değerlendirilmesinin eleştirilmesine yol açmıştır. Bu noktada ciddiye alınıp önemsenen husus CHP hakkında söylediklerinden daha çok Hürriyet ve İtilâf Fırkası'ndan Adalet Partisi'ne kadar giden süreci toplumsal tabanı itibariyle sol olarak nitelemesidir. Bu durum olağanüstü fazla tepki toplamıştır. Genellikle de sadece toplumsal tabanı itibariyle değil siyasetleri açısından da sözü edilen partilerin sol olduğu şeklinde değerlendirme yaptığı söylenmiştir. Bu durumun dikkatli bir şekilde tartışılması gerekmektedir. Bu noktada belirttikleri daha çok ekonomik ölçütlerle ilgilidir. Demokrat Parti'nin iktidarda olduğu dönemde üretici güçlerin daha çok

geliştiği şeklindeki yorumu 1960'lı yıllarda *Ant* dergisinde yazdığı metinlerde yer almıştır. Daha sonraki dönemlerdeki, 1980'li yıllardaki devletçilik liberalizm tartışmalarında, bunun ekonomik alandaki göstergeleri açısından böylesi bir savunu gündeme girmiştir. Zaten sonraki dönemdeki savunular, sonraki dönemdeki Türk toplumsal yapısının gelişimi konusundaki metinler de bu çalışmaya gönderme yaparak, bu çalışmaya yaslanarak yazılmıştır. Aslında *Düzenin Yabancılaşması* yazıldığı dönemde değil de 1980'li yıllardan itibaren önemsenmiştir.

Tabii bunlarla bağlantılı bir diğer yaklaşımı ATÜT üzerine geliştirdiği anlayış olmuştur. Çoğu metinde ATÜT bağlamında İdris Küçükömer'in adı pek geçmemektedir. ATÜT Türkiye'de biraz da çeviri kokmakta, matematiksel bir şekilde tanımlanarak anılmaktadır. Bazı sosyologların ATÜT'ten söz ederken sadece Sencer Divitçioğlu ve Selahattin Hilav'ın adını anmaları bundan kaynaklanmaktadır. Selahattin Hilav ATÜT üzerine ilk tercümeleri yapan kişidir. Sencer Divitçioğlu da ATÜT konusundaki çalışmalarının matematiksel bir mantaliteyle oluştuğunu yakın zamanda bizzat kendisi söylemiştir. Zaten kitabının ana ekseni de Marx ve Engels'in söylediklerileyle, ATÜT konusunda belirttikleriyle somut durumun ne ölçüde örtüştüğünün sorgulanmasıdır. İdris Küçükömer'in konuyu bu ölçüde matematiksel ele almaması, daha sosyolojik bir bakış anlamına gelmektedir. Bir anlamda İdris Küçükömer CHP'nin 1960'lı yıllardaki sorunlarını tarihsel ve sosyolojik bir çerçevede mütalaa etmektedir. Bakışının sosyolojik bir yönü vardır. Onun için Osmanlı toplumsal yapısının tahlili de günümüz açısından bazı düşünceleri iletmek, bazı tahliller yapmak anlamına gelmektedir. Osmanlı tahlili büyük oranda Cumhuriyet döneminin tahlilini de örtük olarak içermektedir. ATÜT konusunda düşünce beyan eden başka en-

telektüellerin çoğunda ATÜT kavramsallaştırması Cumhuriyet tarihini anlaşılagelenden değişik şekilde okumak anlamına gelmezken İdris Küçükömer bu noktada aykırı bir değerlendirme yapmıştır. Bu noktanın altının özellikle çizilmesi gerekmektedir.

Türk solundaki feodalite-ATÜT tartışması yanlış olarak neredeyse siyasal ayrışmalarla bütünüyle örtüşüyor sanılmıştır. Aslında feodalite-ATÜT tartışmasında sosyalist devrim, millî demokratik devrim ayrışmasının iki tarafı da Osmanlı toplumsal yapısının feodal olduğu noktasında hemfikir görünmektedir. Bunun böyle olduğunun en doğru göstergesi Behice Boran'ın 1962 yılında *Yön* dergisinde yayımlanan klasik makaleleriyle *Türk Solu* ve *Aydınlık*'ta yer alan tartışma makalelerinin neredeyse aynı dilden konuşmalarıdır. Bu noktada İdris Küçükömer farklı bir yerde durmaktadır. Millî demokratik devrim ve sosyalist devrim stratejilerini savunanların anlaşamadıkları nokta Cumhuriyet dönemini ve yaşanan tarih kesitini üretim biçimini esas alarak değerlendirme şekilleridir. Biri feodal ya da yarı feodal nitelemesini kullanırken sosyalist devrim stratejisini savunanlar Türkiye'de kapitalizmin geliştiğini belirtmişlerdir. Bu anlamda İdris Küçükömer'in düşünceleri Cumhuriyet dönemi için kapitalist üretim tarzı nitelemesini yapanlarla özdeş olmuştur. Ancak özellikle siyasal güçlerin gelişim seyrini değerlendirişi, 1960'lı yılların bu anlamda yorumunu yapış tarzı partinin yaklaşımının oldukça dışında kalmıştır. Bunun anlaşılması için *Düzenin Yabancılaşması* kitabıyla *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları* yapıtının Cumhuriyet dönemini değerlendiren bölümlerini karşılaştırmak anlamlı olabilir. Zaten *Düzenin Yabancılaşması* çıktıktan sonra Yalçın Küçük'ün parti dergisinde konuyla ilgili eleştiride bulunduğunu belirtmesi bu çerçevede mütalaa edilmelidir. Sonraki nitelemeleri de öncekini doğrulayacak mahiyettedir: "Sol en-

telektüel dünyaya ait olanlardan, basında Çetin Altan, teoride Profesör İdris Küçükömer, romanda Kemal Tahir, İslâmizm ile flört ederek, Erbakan'ın tarikatçı politikalarında, sol ve düzen karşıtı sistemler keşfetmeye çalışıyorlardı; bu tandans, bir yerde, Profesör S. Divitçioğlu'nun moda ettiği 'Asya Tipi Üretim Tarzı' edebiyatı ile de birleşiyordu. Sınırlı kaldılar..."[3] Bu alıntıdaki yaklaşım tarzı ile liberal sağ politikalar dışında İslâmî politikalarla da bir koşutluk arandığını belirtme endişesi gösterilmektedir. Genel anlamda değerlendirme yapıldığı zaman belki de İdris Küçükömer'in *Milliyet* gazetesinde katıldığı açık oturumlar dışında bu tarz yorumlanabilecek düşüncelerinin olmadığı anlaşılabilir. Kaldı ki bu düşünceler de İslâmî siyasal eğilimlerle araya mesafeler koyacak mahiyettedir. Kemal Tahir ve İdris Küçükömer İslâmî siyasi mahiyetteki oluşumlara mesafeli bakmışlardır. Nitekim bu tür bir yönelimin Millî Selamet Partisi'nin gelişim dinamiği nazarı dikkate alındığında Kemal Tahir'in yaşadığı dönemde oluşmadığı görülebilir. Daha sonraki düşünsel yaşantısı çerçevesinde İdris Küçükömer'in de bu tür yönelimlerden uzak durduğu anlaşılabilir. Bu tarz bir saptamanın dönemin parti çizgisine aykırı olduğu için eleştirildiği düşünülmelidir. Ayrıca bu konuda hassasiyet daha önceki İslâmî siyasal eğilimleri yüceltme, onlarla birlikte dönüşümü sağlama eylemlerini eleştirmeyi de beraberinde getirmek gerekir. Fakat Yalçın Küçük bu bağlamda ne Roger Garaudy'nin *Sosyalizm ve İslâmiyet* çevirisi konusunda bir şey söylemekte, ne de bu konuda yazmaları nedeniyle Mihri Belli ve Doğan Avcıoğlu'nu eleştirmektedir. Bu somut durumdan başka metinlerde bahsetmesine mukabil bu bağlamda söz etmemesi düşünsel yönelimi çerçevesinde kendi içinde çelişkili görünmektedir. Aslında güncel siyasete duyarlı hemen herkesin İslâmî duyarlıklı siyasetle bir uzlaşma dene-

3 Yalçın Küçük, *Tekelistan*, Yazı - Görüntü - Ses Yay., İstanbul, 2000, s. 238.

mesi bulunmaktadır. Bunun otuz yıl kadar önceki örneklerinden biri de Mümtaz Soysal'ın yazdıklarında bulunabilir. İdris Küçükömer bu yaygın yönelimin dışında İslâmî siyasal eğilimlere mesafeli bakmıştır. Onun farklı düşünsel doğrultusu değişik bir noktaya savrulacak olan *Ant* dergisinde yazmasının altyapısını oluşturmuştur. Siyaset anlamında da farklı bir ses olarak varlığını sürdürmüştür. Onun yaklaşımı özellikle o dönemdeki iktidara yönelik olarak muhalif bir siyasal ve sosyolojik tepki olmuştur. Fakat temel doğrultusunu ifade eden yaklaşım ekonomik tahlillere yaslanmıştır. Zaten İdris Küçükömer'in belki de düşünce adamı olarak talihsizliği kültürel konulara yönelik tahliller yapamaması, yaşadığı dönemin düşünce ortamının bu anlamda kapalılığı olmuştur. Ancak durumu önemli ölçüde zorlayarak işi genleri araştırmaya kadar götürmüştür. Temelde ben kimim sorusunu sormuştur.

7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'ne sunulan tebliğ (Kasım 2001); *Tezkire*, no. 26, Mayıs-Haziran 2002, s. 86-95

1950 KUŞAĞININ ÖZGÜN BİR KARİKATÜRİSTİ: ALİ ULVİ

Çizdikleri değerlendirildiği zaman elli beş yıllık bir zaman diliminin incelenmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Dönemin özellikleri çizdiği karikatürlere haliyle bir ölçüde yansımıştır. Kendi çizdikleri ve başkalarının çizdikleri üzerinde ayrıntılı olarak derinlemesine düşünmüştür. Bu konulardaki düşüncelerini açık bir şekilde olmaktan ziyade dolaylı olarak anlatmayı yeğlemiştir. Düşünme denemesinin çerçevesini yazdığı sınırlı sayıdaki metinde ve günlük gazete karikatürlerinin temel mesajlarında görmek mümkündür. Bir iki konuşmasını okumak bile yaptıkları, çizdikleri konusunda ne kadar özenli ve zaman içinde tutarlı olduğunu gösterecek mahiyettedir. Değişik tarihlerde yaptığı konuşmaların içerikleri birbirleriyle belirgin bir şekilde uyumludur. Söyleşileri konuşma şeklinde olmayıp, daha çok kendisine yöneltilen soruları yazılı biçimde cevaplamasıyla oluşmuştur. Çizdiği yerle genel anlamda bir düşünsel uyumu olmasına karşın çizdiklerini bütünüyle bu bağlantıyla anlamlandırmak gerçekçi görünmemektedir. Belki de döneminden, mekânından bir ölçüde bağımsız değerlendi-

rilmesi gereği entelektüel kimliğinden kaynaklanmaktadır. Bu yönleri itibariyle dönemin çizerlerinden ayrı bir noktada durmaktadır.

Ali Ulvi üzerine neredeyse hiçbir şey yazılmamıştır. Ölümünden bir süre sonra da klişe mahiyetindeki birkaç genellemenin dışında değerlendirildiği görülmemektedir. Buna mukabil kendi kuşağının ve başka kuşakların karikatüristleri üzerine yazılanlar hiç de az değil. Bugün karikatür uzmanı olarak telakki edilen kişiler de başkası üzerine kotardıkları kolaylıkla, Ali Ulvi üzerine genelleme yapamazlar. Öncelikle bu durumu çözümleyebilmek gerek. Ali Ulvi'nin karikatürist ve giderek entelektüel olarak önemi, hakkında gerçekçi genellemeler yapılamaması da entelektüel kimliğinden kaynaklanmaktadır. Aksi halde herhangi bir güncel gelişimin bağlamında yaklaşımları yorumlanabilir. Ali Ulvi öldükten sonra söylenen sözler, ona yakıştırılan nitelemeler başka çizerler için de geçerlidir. Ali Ulvi herhangi bir başka çizeri niteleyen sıfatlarla anlaşılabiliyorsa o zaman Ali Ulvi'nin karikatürist ve entelektüel olarak özgün bir yanı yok demektir. Ali Ulvi'nin özgün bir yanı yoksa onu belli bir dönemin vasat bir karikatüristi olarak nitelendirmek mümkün. Onun kuşağının vasat karikatüristleri var. Ancak Ali Ulvi bu vasat karikatüristlerden biri değil. Dolayısıyla Ali Ulvi'yi özellikle kendi kuşağının vasat karikatüristlerinden ayırarak incelemek onu anlamanın yolunu açabilir.

Ali Ulvi'yi anlamak hakkında yazılanlardan daha çok kendi açıklamaları konusunda düşünmek suretiyle gerçekleştirilebilir. Ali Ulvi düşüncelerini dümdüz söylemediği için söylediklerinin dolaylı anlamının çözümlenmesi konusunda dikkatli olmak gerekmektedir. Sanatsal anlamda iyi karikatürün yazısız olması gereğinin ısrarla altını çizmesi ve yazı bir biçimde kafamızda varsa yazısızlığın an-

lamının olmadığını belirtmesi sorunu geniş bir çerçevede düşündüğünün göstergesidir: "Konumuz sanatsal anlamda karikatür ise, bu tür karikatürün kesinlikle 'yazı'ya gereksinim duymaması gerekir. Karikatürün öbür türlerinde (siyasal, sosyal, eğlendirici...) yazı kullanabilirsiniz. Ama, karikatür sanatında kesinlikle yazıya yer yoktur... Bu arada altında ve içinde yazı olmadığı halde yine de 'yazısız' olmayan birçok karikatürün basında yer aldığını söylemek gerek. Bunların görünmeyen yazısı okuyucunun belleğinde olan sosyal bir soruna ya da siyasal bir olaya ait bilgilerdir. O bilgilerden habersiz olan bir kişi için karikatür bütünüyle anlamsızdır. İşte çoğu kişinin yazısız sandığı o karikatürler aslında yazılı karikatürlerdir. 'Sam Amca karikatürleri' buna örnektir."[1] Böyle bir yaklaşım içinde olan bir karikatüristin temel meselesi siyasal, güncel anlamda siyasal olamaz. Günlük basında çizmesine karşın siyasal yanı, çizgisinin siyasal yanı çok belirgin olmayan bir karikatürist olması önemlidir. Nitekim 1950 kuşağının diğer karikatüristlerine, örneğin, Turhan Selçuk, Semih Balcıoğlu ve Ferruh Doğan'a göre çizdikleri güncel siyasete o kadar kolay tercüme edilemez. Anılan karikatüristlerin çok miktarda albümleri olmasına karşın Ali Ulvi'nin albümünün olmaması, en azından 1996 yılma kadar olmaması üzerine düşünülmelidir. Bu somut durum 1950 kuşağının diğer karikatüristlerinin çizgilerinin içeriğinin basit sayılabilecek bir şekilde anlaşılabileceğini göstermektedir. Bu noktada en açıklayıcı model de Turhan'ın *Abdülcanbaz*'ıdır. Ali Ulvi'nin *Abdülcanbaz*'a hep eleştirel bakmasının önemli işaretlerini karikatür üzerine düşünenlerin yakalayamaması olası değildir.

1 Ali Ulvi, *Karikatürler*, Karikatür Vakfı Yay., Ankara, 1996, s. 180. Başka metinlerde de neredeyse aynı cümleleri kullanarak yapılan benzeri yaklaşımları görmek mümkündür. Örnek için bkz. Alpay Kabacalı, *Kültürümüzden İnsan Adaları*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1995, s. 356.

Editorial çizen Ali Ulvi'nin gündelik siyasetin tuzağına düşmesinin her türlü şartı bulunmaktadır. Ancak entelektüel kimliği gündelik siyasetin tuzağına düşmemesinin şartlarını oluşturmaktadır. Yazılı karikatür konusunda hiçbir zaman kendi çizdiklerini rasyonalize etmeye çalışmamıştır. 1950'li ve özellikle 1960'lı yıllarda siyasal açıdan gazetelerin darlığından kurtulmanın yollarından biri olarak dergi karikatürcülüğü görülmüştür. 1950 kuşağı çizerlerinden büyük bölümü de benzeri dergilerde yer almışlardır. Ancak Ali Ulvi'nin dergilerdeki mizah ve özellikle karikatür konusundaki değerlendirmesi açıkça *Gırgır*'ı ima etse de başka dergiler için de geçerli gibidir: "Bunun gibi, arkadaşların çizdiği karikatürler de bir sanat olayı değil, dergicilik olayı. Olayları alıyorlar, eğlendirici tarafından okura sunuyorlar."[2] *Gırgır* gibi iyice popülerleşen dergiler yanında, sol mahiyetteki diğer dergilerde de çizmemiş olması bu noktada önemli bir işaret olarak anlaşılmalıdır. Birçok çizerin bu tür dergilerde boy göstermiş olması biraz da mizahın muhalif karakteri konusunda kabul görmüş basit anlayışla ilgilidir. Siyasetin çok duyarlı bir konuyu oluşturduğu dönemde Ali Ulvi'nin hiçbir sergi açmamasını, karikatür albümü çıkarmamasını ve karikatür yarışmasına katılmamasını bir şekilde yorumlamak gerekmektedir: "Bir yarışmanın jürisi belirli sayıda seçiciden oluşur. O yarışmaya seçilen ilk jüriden başka, sözgelimi beş değişik jüri daha seçilebileceğine göre beş değişik sonuç daha elde etmek de olasıdır. Demek jürilerin kazanan ve kazanmayan yarışmacılarla ilgili yargıları kesin değildir... Bir karikatür yarışmasının jürisindeki bütün seçicilerin ilk göze alması gereken ilke, yarışmaya katılan yapıtların mizah ve çizgi açısından estetik güzelliği kadar karikatür sanatının sınırlarını genişletici özelliğe sahip olma-

2 Ali Ulvi, "Karikatür, Grafik Sanatıdır", *Cumhuriyet*, 1 Şubat 1998.

sı, yani mizahta ve çizgide 'yenilik'e sahip olmasıdır. Oysa çoğu yarışmada jüri üyeleri bazen mizahı, bazen çizgiyi, bazen de karikatürün mesajını önemseyerek oy kullanmaktadırlar. Yurtiçinde ve yurtdışında birçok yarışmada jüri üyesi olarak bulunduktan sonra öyle düşünüyorum ki bir yarışma, seçilen yapıtların niteliğinden çok o yarışmanın jürisinin niteliğini belirler."[3] Onun özellikle karikatürün yazısız olmasında ısrar etmesi karikatür alanında mizahın basit anlamda muhalif olmasından ziyade zarifane olması gerektiği konusundaki yaklaşımından kaynaklanmaktadır. Zaten bu konudaki ısrarı günlük basında bile güncellikle bağlantısına sınırlılıklar getirmiştir. Sergi ve albüm konusundaki yaklaşımıyla gazete karikatüristliği hususundaki yorumu üzerinde ciddiyetle durulmamıştır. Özellikle kimi karikatüristlerin albümlerinin başlıkları slogan gibidir. Bunun önemine işaret etmek gerekmektedir. Ali Ulvi gündelik basında çizmesine karşın tipik bir gazete karikatüristi değildir. Burada üzerinde durulması gereken noktalardan biri diğer ön sayfa karikatürü çizerlerden güncel siyasete daha uzak durması anlamında farkı olmasıdır. Meseleyi isimlendirmenin fazla bir önemi yoktur. İkinci husus ise o kadar uzun süre olmasa da *Cumhuriyet* gazetesinde karikatürleri yayımlanan başka çizerler de vardır. Onların bazılarının çizgileri gündelik siyasetle daha yakından bağlantılıdır. Konuyu daha iyi anlamak için Tan Oral'ın *Cumhuriyet* gazetesinde çizme serüvenini, başlangıcını da akılda tutarak değerlendirmek gerekmektedir. Bunun yansıra Nejdet Şen'in çizgileri de mesajları itibariyle olmasa da ilgilendiği konular itibariyle gazete karikatürüne daha yakındır. Ali Ulvi çizdikleri açısından adları anılan bu iki karikatürist ölçüsünde gündelik siyasal sorunlarla ilgilenmemiştir.

3 *A.g.e.*

Ondan öte tıpkı bunun gibi Ali Ulvi'nin tipik bir 1950 kuşağı çizeri olmasının üzerinde de durmak gerekmektedir. Böylesi bir uğraş Ali Ulvi'ninin karikatürist olmak ötesinde düşünsel eğilimleri bakımından da farklı niteliklerini ortaya koyabilir.

Ali Ulvi her anlamda 1950 kuşağının önemli bir karikatüristidir. Bu vasfının öne çıkarılması gerekmektedir. Fakat sadece bu vasfına vurgu yapmak da yeterli değildir. Bu noktada yıllar önce yapılan bir değerlendirmeden hareket etmek anlamlı olabilir: "İnsanın 1950'lerdeki değişimi değerlendirilirken sorunu salt ilk yıllarla ya da sonraki yıllarla sınırlandırmasının pek bir anlamı yoktur. Zaten Türkiye'de mizahın ve özel olarak karikatürün biçimlenişinin ayrıntılı olarak değerlendirilmesi yapılmamıştır. Hatta 1950 kuşağı tanımlaması, bunların çoğunun 1950'li yıllardan önce de çizdikleri şeklinde bir eleştiriyle de karşılanmıştır. Ancak önemli olan husus bu insanların, Turhan Selçuk, Ali Ulvi Ersoy, Semih Balcıoğlu, Ferruh Doğan ve Nehar Tüblek gibi karikatüristlerin bu konu üzerinde fazla düşünmemiş olmalarıdır. Hiç kimse de o dönem karikatüristlerinin çizgilerinin zaman içinde ne ölçüde değiştiğini, sosyal konulara süreç içinde ne şekilde yaklaştıklarını araştırma gereği duymamıştır."[4] Anılan karikatüristlerin, hakikatin, hem karikatür konusu, hem de sosyal konular üzerine sathi olmanın ötesinde düşündükleri söylenemez. Ancak Ali Ulvi'nin bu noktada diğer karikatüristlerden bir ölçüde farklı olduğunu da teslim etmek gerekmektedir. Fakat bu konuda düşündüklerini de açıkça ifade etmemiştir.

1950 kuşağı karikatüristlerinin temel vasıflarından biri toplumsal konulara gerçekçi bir şekilde yaklaşmalarıdır. Fakat Türkiye'de genel olarak ve 1950 kuşağı karikatürist-

4 Kurtuluş Kayalı, *Keşke Herkes Papağan Olsa*, Ayyıldız Yay., Ankara, 1994, s. 120.

leri açısından toplumsal konulara yaklaşım 1950'li yıllarla 1960'lı yıllar arasında belirgin olarak farklılaşmıştır. Hele güncel siyasetle bağlantılı olarak düşünüldüğünde bu farklılık daha belirgin bir görünüm arz eder. Özellikle gündemdeki siyaset konusundaki tavır bu hususu iyice belirginleştirir. Biraz daha güncellikten uzak ve soyut şekilde çizilmiş olanlar açısından 1950'li yıllar ile 1960'lı yıllar süresince çizdikleri arasında bariz bir fark yoktur. Bu durumu 1950 kuşağı çizerleri arasında belirginleştirmek mümkündür. Sınırlı sayıda 1950 kuşağı karikatüristinde çizdiklerinin sosyal içeriği bakımından nicel sayılabilecek, önemsenmeyecek bir fark vardır. Bu kuşak çizerlerinin kahir ekseriyetinde ise 1960'lı yıllarda çizdiklerinin sosyal içeriği nitel anlamda değişmiştir. Sosyal içerik açısından farklılaşmanın kavramsal düzeyde konuların irdelenmesiyle bir bağlantısı bulunmaktadır. Ali Ulvi'nin çizgilerinde nitel sayılamayacak bir değişiklik gözlemlenebilir. Somutlaştırılıp üç dört nokta üzerinde odaklaştırıldığı zaman konu daha kolay bir şekilde anlaşılabilir:

a. Genelde grev konusuna sorgulamadan olumlu yaklaşılmasına karşın Ali Ulvi 1979 yılında Good Year fabrikasındaki grevi sarı sendikacılığın bir marifeti olarak niteleyen bir karikatür çizmiştir. Bu karikatürün farklı bir yanı vardır ve kendisi de söz konusu karikatürü önemsemektedir. Anılan karikatür dönemin genel karikatürlerinden farklıdır. Belki de belirtilen karikatüre benzer nitelikteki bir karikatürü farklı bir grev için Nezih Danyal da çizmiştir. Fakat Danyal'ın çizgisi kendi düşüncesinin somut bir ifadesi olmaktan ziyade Yalçın Küçük'ün bir grev nedeniyle belirttiği düşünceleri açıklamayı amaçlamaktadır. Sözü edilen somut karikatür döneminin genel tarzına aykırıdır.

b. 1950'li yılların başlarında Sovyet sistemini, sosyalizmi, sosyalizmin uygulanış biçimini eleştiren bir karikatür çizil-

miştir. Konuyu değerlendirirken işçi sınıfının yönetimi yerine bürokrasinin yönetimi olarak algılanması önemsenmelidir. Uzunca bir süre yurtdışmda, Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunması sosyal sorunlara daha derinlikli yaklaşmasının şartlarını oluşturmuş, daha doğrusu etkilemiştir. Yaklaşımın genişliği sosyalizmi, Sovyetler Birliği'ni *Dolmuş* dergisinin onuncu sayısının kapağındaki basit karikatür gibi değerlendirmesinin önüne geçmiştir. Belirtilen karikatürü de 1950 kuşağının önemli bir karikatüristi çizmiştir. Dönemindeki karikatüristlerden önemli bir farkı da 1970'li yılların sonunda Kautsky'i okuyabilmesinde ve okuduğu zaman onun yaklaşımlarının Lenin'e göre daha gerçekçi olduğunu söyleyebilmesinde somutlaşmaktadır. Bu noktada ilginç olan bir başka husus da Sovyet sistemi ile Batı sistemi arasındaki paralelliğe dikkat çeken bir karikatürün yayımlanan tek albümünde yer almasıdır.

c. Bununla bağlantılı olan bir başka konu da kendi ifadesiyle Türkiye'nin anakronik ama belki gerçekte özgün olan durumudur. Söz konusu karmaşık durum Türk aydınını sürekli olarak meşgul etmiştir. Batı toplumlarında düşünsel anlamda liberalizm sosyalizmden önce yaşanmıştır. Türkiye'de ise durum çelişik bir hal almıştır. Yaklaşımım bir anakronik durum olarak Çetin Altan ve Ahmet Altan'ı çizdiği bir karikatürde somutlaşmıştır. Başka karikatüristler söz konusu sorunla soyut bağlamda hiçbir biçimde ilgilenmemişlerdir.

d. Yunan sorunu ile bağlantılı olarak son dönem karikatüristlerinin ya da güncelliğe tutkun karikatüristlerin yapmayacağı bir şekilde Pasok ve Papandreu'nun panhelenizm anlayışı ile sosyalizm anlayışı arasındaki çelişkiye dikkat çeken karikatürler çizmiştir.

Biraz daha ayrıntılar üzerinde durmak Ali Ulvi'nin karikatürist ve entelektüel olarak öneminin anlaşılmasını sağla-

yabilir. Önceden de belirtildiği gibi albümler özellikle popülerleşen gündelik siyasetle yoğun olarak ilgilidir. Bu noktada Ali Ulvi, Semih Balcıoğlu ile karşılaştırılabilir. Balcıoğlu'nun çizdiği yerler zaman zaman çok farklı olsa da, kendi siyasal konumundan farklı olsa da, çizdikleri Ali Ulvi'ye göre güncel siyasetle daha yoğun olarak bağlantılıdır. Ancak asıl önemli ve anlamlı karşılaştırma Bedri Koraman'ın *Siyaset Arenası* kitabıyla yapılabilir. Özellikle dikkat edildiği takdirde görülür ki Bedri'nin çizgileri güncel siyasetin ayrıntılarıyla bağlantılıdır. Bedri'nin ağırlıklı olarak son siyasal gelişmeleri güncel boyutlarıyla yorumlamaya çalışma endişesini Ali Ulvi'de görmek mümkün değildir. Burada dikkat edilmesi gereken husus Bedri Koraman'ın bu tür karikatürlerine *Milliyet*'te Abdi İpekçi zamanında başlamasıdır. O dönemde popülarite kaygısı nedeniyle karikatüristlerden Abdülcanbaz ve Bedri Koraman'ın çizdiği türden eserler beklenmektedir. O dönemdeki yapısı itibariyle de *Cumhuriyet* gazetesi *Milliyet*'e nazaran böyle bir zihniyete çok daha yakın görünmektedir. Güncel siyasetle ayrıntı düzeyinde ilgili olan kişi farklı anlamlardaki karikatürlere, örneğin Bedri Koraman'ın, Semih Balcıoğlu'nun ve Ferruh Doğan'ın karikatürlerine kendisini Ali Ulvi'nin karikatüründen daha yakın hisseder. "Akılda kaldığı kadarıyla gene aynı çizerin (Ali Ulvi'nin)... Peyami Safa'yı telin üstünde kurtulması muhal bir cambaz olarak çizmesi ve Celal Bayar'ın *Ben de Yazdım* yapıtını kaleme almak suretiyle Türk İnkılap Tarihi'ni lekelediğini belirten çalışması benzeri bir mantaliteyi işaretlemektedir."[5] Bu tür karikatürler Ali Ulvi'nin daha ayrıntılı gibi görünen bir şekilde diğer karikatüristlerin fazla ilgili olmadığı alanlara yöneldiğini göstermektedir. Ali Ulvi'nin durduğu farklı nokta karikatürlerinin ayrıntılara özenli bir yaklaşımla değerlendirilmesiy-

5 *A.g.e.*, s. 127.

le anlaşılabilir. Bu yaklaşımın ipuçlarını da karikatürlerinin başkaları tarafından seçilmesi konusunda gösterdiği tereddütte yakalamak mümkündür.

Karikatür, no. 60, Mart 1998, s. 6 ve 20.

Özdilek Erdem ya da Öyküleriyle Hayatı Örtüşen Bir Mahcup Adamın Portresi

Özdilek Erdem 1933 doğumlu. 1950'li yılların ortasında İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi'ni bitiriyor. Bir aralar Oğuz Atay ilgisinin nereden geldiğini düşünüyordum. Muhtemelen aynı tarihlerde İnşaat Fakültesi'nde okumuşlar. Oğuz Atay ilgisinde bu durumun da bir etken olduğu açık. Tabii bir de mizah tutkusunun... Uzun yıllar Anadolu'da çalışıyor. Fakat Özdilek Erdem'de, olumlu ya da olumsuz anlam yüklemeden söylemek gerekirse, bir Anadolu aydını, bir taşra aydını havası yok. Belirli konularda ısrarlı olmaması, bıktırıcı anlamda tekrara düşmemesi, onu Anadolu aydınından ayıran en temel faktör. Belki de onu bir Anadolu aydım olmaktan kurtaran şey hayata biraz değil fazlasıyla mizah duygusuyla bakması. Mizah duygusunu biraz daha hayatı ile bağlantılandırmak gerekiyor. Hem yaşadığı dönem hem de kişiliği açısından...

Onun yazdıklarını anlamanın anahtarı, 1933 doğumlu olduğunu bilip düşüncelerinin 1960'lı ve 1970'li yıllarda şekillendiğini saptamaktan geçer. Düşüncelerinin şekillenmesinde 1950'li yılların düşünce ortamının etkisi vardır. O

dönemde okuduğu *Varlık* dergisi bir alışkanlık yarattığından, *Varlık* okurluğunu yaşamının sonuna kadar sürdürmüştür. Muhtemelen daha önceki yıllarda da iyi bir *Akbaba* okurudur. Okuduklarına bakıldığı zaman o dönemi niteleyen bir yaklaşım Özdilek Erdem'in anlaşılmasına da vesile olabilir: "Efendim, iyi edebiyatçıların bir fena yanları varsa o da şudur ki; sıradan insanları felaket dolduruşa getirirler. Hepimiz, Kafkayen olup dünyayı karanlık görmeye başlayan, Sartre okuyup hayata boş veren... sayısız insan görmüşüzdür."[1] O döneme gönderme yapan bu yazarın Hikmet Temel Akarsu'nun neredeyse bütün kitaplarını okumuştur. Yapılan niteleme, 1950'li yıllar aydınlarının düşüncelerinin bir yönünü öne çıkaracak mahiyettedir. Dönemin düşünsel doğrultusunun Türkiye'ye dönük yanı da (dönemin) köy edebiyatına yönelik metinlerinde somutlaşmaktadır. Hatta ondan öte aynı yazarın aydınlara yönelik eleştirisi de dikkatini çekmiştir. Bu anlamda dönemin başat düşünsel yönelimleri konusunda bir ölçüde kuşkulu olmuştur. Çok ısrarlı olmasa da Nadir Nadi ve Yaşar Nabi okumuştur. Burada anlatılmak istenen, bu ortamın Özdilek Erdem'in düşüncelerini etkilemesine karşın sözü edilen metinleri de çok fazla ciddiye almamasıdır. Bu iki mecrada seyreden o kadar yazar var ki! Bunun işaretlerini nerelerde görmek mümkün?

1960'lı yıllarda bu iki mecrada gelişen edebiyata bir de sol çeşni katılıyor. Görünürdeki bu sol çeşni, 1950'li yıllardaki iki eğilim gibi, düşünce ve edebiyatı fazlasıyla etkiliyor. Ancak bu çeşni de Özdilek Erdem'i ancak bir dereceye kadar etkiliyor. Ona karşı da mesafeli bir yerde duruyor. Özdilek Erdem'in bu konularda düşünce beyan ettiğini hiç mi hiç hatırlamıyorum. Bu anlamda yeni dönemin yeni yazarlarından bariz farklılıkları var. Bir de bu konuları Özdilek Er-

1 Hikmet Temel Akarsu, *Yenik Ordunun Subayları*, Bebekus Yay., İstanbul, 1990, s. 151.

dem'in yazdığı öyküleri 1980'den sonra yayımlamasıyla birlikte düşünmek gerekmektedir. O, edebiyatın bireyi anlatmayı denediği bir dönemde yazdıklarını yayımlamaya başlamış. Bilemiyorum daha önce böyle bir eğilimi olup olmadığını. Ancak yayımlanmış ilk iki metninin sosyal boyutu olmayıp bir anlamda, tabir caizse, pür mizah olması uzerinde düşünmek tercih edilmelidir. Bu tür mizah duygusunun fazlalığı belirtilen son dönemle de bağlantılıdır. Yazdığı metinlerin olağanüstü sınırlı denecek bir noktada durması onun hiçbir şeyi, suyunu çıkaracak ölçüde uzata uzata yazmadığının en iyi göstergesidir. Yazdıklarının bazen önemli siyasal yanları olsa da bütünüyle siyasal bir özellik arz etmediği açıklıkla görülmektedir.

Bu tutum belki gündelik davranışlarına bile sinmiştir. Taşrada inşaat şantiyelerinde çalıştıktan sonra yaşantısı uzun süre Ankara'da geçiyor. Tanımayan bir insana, dışarıdan baktığı zaman, tipik bir bürokrat görünümü veriyor. Hareketleri olağanüstü kontrollü. Fakat gerçekte pek öyle değil. Belli ölçüde kuralları önemsemiyor. Örneğin, gece saat on ikide açıyor telefonu ve belki de saatlerce, yazmayı tasarladığı bir öyküyü ya da ilginç bir olayı anlatıyor. Hem de öyküden, yazıdan pek fazla anlamayan insanlara anlatıyor. Tabii doğal olarak anlatamıyor. Bir de, ameliyat olmasından birkaç hafta önce değil, bir gün önce, Ankara SSK Hastanesi'ndeki odasında, belki de ameliyat ürkütüsünü atmak amacıyla gündelik hastane olaylarından, gözlemlerinden kurguladığı bir mizah öyküsü anlatıyor. Mizahın en düşünülemeyeceği zamanlarda Özdilek Erdem mizahla uğraşmış gibi görünüyor. Gecenin yarısında heyecanlı bir sesle öykü anlatan ve ertesi gün ameliyat olacakken yani en olmadık zamanda birilerine anlatacak bir mizah öyküsü kotaran Özdilek Erdem'in hayatının temel uğraşı mizah üzerinde odaklanmış gözüküyor. Özdilek Erdem mizah yaz-

manın ötesinde iyi bir öykücü. Ancak Ankara'da gerçekleştirilen öykü günlerinde, birkaç yıl önceki konuşmasında olduğu gibi, her şeyin önüne mizahı koyuyor. Öykü yazmanın sorunlarından daha çok, mizah öyküsünün sorunlarını gündeme getiriyor.

Özdilek Erdem'i tanımamın üzerinden on altı yıl geçmiş. Oldukça zengin olduğu görüntüsü, para sıkıntısı çektiğini fark etmeyi güçleştiriyor. Ve hayattan hiç şikâyet etmiyor. Verdiği ilk izlenim, olağanüstü sakin olması. Sakin olmadığı ancak bir süre geçtikten sonra anlaşılıyor. Verdiği izlenim ile gerçek kimliği oldukça farklı. Kişiliğini ortaya çıkaran şey bu çelişki. Bu çelişkiye dikkat etmek gerekiyor. Aynı zamanda bir başka fark da var. Özdilek Erdem çok hızlı konuşuyor ve oldukça ağır yazıyor. Bir keresinde günde bir öykü yazmak üzere on iki günde on iki öykü yazarak bir yarışmaya katılacağını belirtmişti. Buna kendisinin inanıp inanmadığı da meçhuldü. Fakat inanmış gibi yapıyordu. Ve hayatı da, yazıya geçmediği ve anlattığı öyküleri yazmak düşüncesiyle geçti. Bunun nedenleri üzerinde durmak gerekmektedir. Bu nedenleri yazdıklarının bir başka özelliğiyle birlikte düşünmek, onun dünyasını daha doğru anlamanın anahtarı olabilir. Yazdıklarının önemli bir başka özelliği de otobiyografik yanlarının belirgin olması. İlk okuduğum "Perfarotör" öyküsü de dahil olmak üzere neredeyse bütün öyküleri kendi hayatına göndermede bulunuyor. Belki de yazdığı en güzel öykü bu "Perfarotör" öyküsü. Herhangi bir dergi veya kitapta rahatlıkla basılabilir ve kimse yadırgamaz.

Aslında Özdilek Erdem'in en belirgin özelliği çekingenliği. Öyle ki, sanki yazdığı metinlerin başkaları tarafından okunmasından ödü patlıyor. Bir mizah dergisinde "Zamparalık Nişanı/İki" başlıklı bir öyküsünü yayımlamıştı. Yazının sonunda da 'Yazarın Mitos Yayınları arasından çıkacak

Zamparalık Nişanı isimli gülmece kitabından'[2] diye bir not bulunmaktadır. Ancak daha sonra yayımlanan iki kitabının başlığı da *Zamparalık Nişanı* olmadı. Demek ki kendine yönelik bir ikaz olmuştu. Belki de kitabın başlığını değiştiren süreci "Şeker Karım" öyküsünü okuyarak anlamak mümkündü. Muhtemelen bu ikaz kafasına da yatmıştı. Öyküleri de çok kısa. Cinselliği çağrıştıran neredeyse tek kelime yok. Olduğu zaman da çok örtük. Bir öyküsünü o nedenle çoğu kişi anlamıyor. Tabii konu sadece cinsellik değil. Başka alanlarda da dümdüz yazamadığı konular çok. Aslında bu durum, belirgin ölçüde sınırlasa da yazdıklarına katkı da yapıyor. Her şeyi sade, daha doğru bir ifadeyle yalın yazması da bundan kaynaklanıyor. Yazdığı metinlerde de önemli çıkarmalar yapıyor. Belirgin bir şekilde siyasallığın olmaması ve sosyal ortamın çözümlenmemesi bundan kaynaklanmaktadır. En azından bunda çekingenliğinin de etkisi bulunmaktadır. Çekingenliğini yendiği bir dönemde yazdığı "Komo, Faşo ve Minik Kuş" başlıklı metin bir ölçüde tepkiler çekmiştir. Hatta belirgin sayılabilecek siyasal çağrışımları olan bu öykünün biraz tedirginlik yarattığı bir ortamda, onun içinden geçenleri pek o kadar rahat söyleyemediğini bilmek, onu anlamanın ilk koşulu gibi gelmektedir. İki kitabının bu öykünün yayımlanmasından sonra çıkması ve Özdilek Erdem'in bu öyküsünü kitaplarına koymaması ondaki tedirginliğin derecesini anlamayı sağlayabilir. Dolayısıyla ben başka alanlardaki rahatsızlığı kadar bu durumun da Özdilek Erdem'i duygu ve düşüncelerini ifade etmekte sınırlandırdığını düşünüyorum. Bu durum yazdıklarının hiçbir siyasal çağrışımı olmadığını da göstermektedir. Son zamanlarda İnşaat Mühendisleri Odası Ankara Şubesi'nin dergisinde hazırladığı sayfa ve o sayfayla ay boyunca uğraşması, temel yönelimlerinin iyi bir göstergesidir.

2 Özdilek Erdem, "Zamparalık Nişanı/İki", *Karikatür*, No: 7, (Ekim 1993), s. 11.

Hatırladığım bir olay Özdilek Erdem'in bir tutumunu daha iyi anlamamı sağlamıştı. Kitapları üzerine bir şeyler yazacaktım. Daha önceden tasarladığım bir başlığı kullanmıştım. Yazılı olarak kullandığım bu başlık "Keşke Muzaffer İzgü, Özdilek Erdem Okusa" idi. Bunun, ödül kazanmasının önüne bir engel oluşturabileceğini söylemişti. Belki de onun yazdıklarının en rahat bir şekilde karşılaştırılabileceği metinler Muzaffer İzgü'nün öyküleridir. Ondan temel farkı belli konularda yoğunlaşmaması, lafı uzatmaması, avamileştirmemesi, bir anlamda siyasetten bir nebze soyutlanmış tarzda yazmasıydı. Özdilek Erdem'in öyküleri iki arada bir derede kalıyor. Fazla okunmuyor. Çünkü güncelliğe tekabül etmiyor. Güncellik Özdilek Erdem'i hiç ilgilendirmiyor. Son zamanlardaki müstehcen mizahın zerresi Özdilek Erdem'in yazdıklarının yöresinden geçmiyor. Özdilek Erdem'in son dönem mizahıyla olduğu kadar *Akbaba* mizahıyla da belirgin bağlantıları yok. *Akbaba*'nın öyküleri de çok daha güncel ve avami. Kendisi de bunun belirgin bir şekilde farkında. Hatta farkındalığının işaretini öykülerinden birinde görmek mümkün: "Bizim Gülmece Pınarımız'dan çok çok su içmelisin. Nasreddin Hoca, İncili Çavuş öykülerini, Bektaşi fıkralarını iyi bellemelisin. Ülkemiz ve dünya gülmece ustalarının yapıtlarını dikkatlice okumalı, gülmeceyi özümsemelisin. İnsanları suluca güldürmek değil, sağlıklıca düşündürebilmektir gülmece"[3] dedi. Gündelik hayatla çok iç içe geçmemiş mizahın yolunu açmak Özdilek Erdem'in temel uğraşı olarak görülüyor. Konulara çok teğet geçmesinin en güzel örneklerinden biri de 1983 yılında yayımladığı bir öyküde somutlanmaktadır: "Ülkemize Nobel Armağanı gelsin neden istemeyeyim. Ama bizim işimizin de kuralları var. Yaşar Kemal yardımımız olmadan da kazanacağı kanısındaydı. O konuyu hiç

3 Özdilek Erdem, *Aziz Nesin'i Nasıl Ağlattım*, Mitos Yayınları, 1995, s. 65.

açmayın efendim."[4] Bu cümlelerdeki mizah da kim bilir kimleri kızdırırdı?

Bu aşamada dikkati çeken hususlardan birini "Arabesk" başlıklı öyküsünde yakalamak olanaklıdır. Bu öyküde hemen her alandaki arabeskleşmeye yönelik bir tepki somutlaşmaktadır. Arabeski hayatın her alanındaki doğal tezahürleriyle değerlendirmektedir. Türk mizah öykücülüğünde de her anlamda bir arabeskleşme sezilmektedir. Bunun örneklerini, önemsenen mizah yazarlarının yapıtlarında da görmek mümkündür. Özdilek Erdem, yazdığı sınırlı sayıda öyküyle bu anlamda da aykırı ve ayrıksı bir yerde durmaktadır. Siyasal yaklaşımlar konusunda pek de önemser bir tavırda olmaması, arabeskleşmenin etkilemediği bir yazar olarak belirmesine katkıda bulunmaktadır. Bu durumun belirgin bir şekilde vurgulanması gerekmektedir. Bu anlamda hem eski kuşak hem de yeni kuşak yazarlardan farklılaşmaktadır. Onlardan neredeyse hiçbiri, siyaseti Özdilek Erdem gibi önemsemez bir noktada durmak bir yana, yazdıklarıyla siyasete teğet geçememişlerdir ki...

İnşaat Mühendisleri Odası Ankara Şubesi Bülteni,
Mayıs 1999, s. 25-28.

4 Özdilek Erdem, "Korkutma Ustası", *Sıfır*, No: 2, (Ekim 1983), s.14.

Türkiye'de okur 1960'lı yıllarda murat ederse sosyal bilimlere ilişkin basılı malzemenin büyük kısmını, neredeyse tamamını okuyabilirdi. Bugünlerde ise insanlar ister istemez seçici olmak zorunda. Ancak bazıları konularına zaten çok katı sınırlar koyup Türkçe üretilmiş metinlere müstehzi bir edayla bakıyorlar. Bu tip aydın yeni ortaya çıkmadı. Geçmişi var. Bir metnin yabancı dilde üretilip Türkçeye tercüme edilmesi daha makbul. Başkasının anlatmasına gerek yok. Dinozor, zamanında, 1940'lı yıllarda klasik tercümeleri başlamadan Türkçe metinleri okumadığını belirtiyor. Hemen ardından da ekliyor: "Nitekim okuyacak pek bir şey de yoktur." Daha sonra aynı dönemde Sabahattin Eyuboğlu ile çeviri yaptıklarını, bu çeviri sırasında da Türkçesinin eni konu kıt olduğunu anladığını söylüyor. İngiliz Dili Edebiyatı profesörü, Halide Edip'in, hocasının *İngiliz Edebiyatı Tarihi* kitabının da çeviri koktuğuna ve kötü olduğuna işaret ediyor. Halide Edip'i adeta sadece İngiliz Edebiyat Tarihi uzmanı olarak görüyor.

Demek ki Halide Edip'in başka metinleri üzerine söyleyecek pek bir şeyi yok. Üvey babasının ağzından da Yahya

Kemal'in karakter özelliklerini anlatıyor. Bir somut eylem *"Çankaya"* kitabındaki yazılı satırlardan değil de Falih Rıfkı Atay'ın ağzından aktarılıyor. İşin ilginç yanı da İngilizce ders vermemek konusunda olağanüstü inatçı. Bu çelişkinin hiç altı çizilmemiş. Dinozor 1916 doğumlu ve hayatını, özellikle 1950'li yılları anlatıyor. Bu kuşak Cumhuriyet'in kuruluşunu görmüş. Toplumun kültürel biçimlenişini yaşamış. Yurtdışında tahsil yapmış.

Bu vesileyle de sosyal konulara ilişkin metinler Türkçeye çevrilmeden bunlara vakıf olmuş. Belki de benzer ve birbirleriyle ilişkin bir çevreden çıkıyorlar. Değişik hatıralar sanki aynı kişileri anlatıyor. Bunlar önemsenmek durumunda olan konular. Bu tür bir gelenekten gelen insanların Türkçe metin okumak gibi bir dertleri yok.

Dinozor ve "uzmanlaşma"

1980'li yıllarda "yeni" görünümlü bir yönelim beliriyor. Fazlasıyla içe kapanıldığını söyleyen sosyal bilimci çok yoğun bir şekilde dışa açılıyor. 1960'lı yıllarda Türkiye hakkında bilgilenme merakının 1980'li yıllarda bir biçimde azaldığı, bittiği görülüyor. 1960'lı yılların akademisyenleri Türkiye'nin temel toplumsal sorunlarını çözümleme yarışında partili oluyorlar. Eğer biraz birey olmayı akıl etseler neredeyse herkes Türkiye'nin temel sorunları üzerine düşüncelerini yazacak. Ama hemen herkesin temel fikri bu tür metinleri partinin yazdığı. Son döneme, 1990'h yıllara bakıldığı zaman makro yaklaşım içinde bütünsel bir sosyal/siyasal tarih yazma eyleminin yabancılarla olduğu görülüyor. Başka metinlerde de yazdığım gibi Türk aydınları bu konularda yazmaktan ziyade Feroz Ahmad ve Eric Jan Zürcher'in perspektifleri çerçevesinde konuya yaklaşmaya yatkınlar. Bu durum Dinozor'un yaklaşımına o kadar uygun

ki... Yani bir Türk aydınının sürekliliğini sadece bu özelliğe bakarak saptamak mümkün. Dinozor ile yeni dönem yazıcısının buluştuğu nokta o kadar belirgin ki... 1980'li yıllardan itibaren oluştuğu sanılan yabancı yayınlara duyarlı mantık yeni değil. Bu şekillenmeyi burada anlatıldığı veçhile eskiye dayandırmak mümkün. Daha genel anlamda gelecek yokluğundan bahsederken bile başka tür bir geleneği yakalamak kabil. Dinozor ile son dönem aydınını buluşturan özellik nasıl tespit edilebilir? Meselenin temel ekseni uzmanlaşma mı yoksa?

Bugünlerde de yerli yapıtları okumamanın genel bir özellik olarak süregittiği ortada. Bazı insanlar sadece yabancı dilde ya da sadece tercüme metin okuyor. Bu bir tür seçicilik. Teorik metin okuyan insanlar da başka uzmanlık alanlarında yazılanlarla hiç ilgilenmiyor. Hem yabancı metinler hem de dar uzmanlık alanı metinleri ilgi çekiyor. Aslında korkunç sayılabilecek bir farkın ortaya çıkması lazım. Fakat belirgin bir benzerlik var. 1940'lı yıllarda da insanlar uzmanlık konusunda ısrarlı. Bu dönemde üniversite hakkında yazan Niyazi Berkes, uzmanlaşmak iyi hoş da genel bilgilenmeyi ihmal etmeyelim diyor. Fakat bu noktada hemen hemen hiç dikkat yok. Sosyolog tarihle, tarihçi sosyolojiyle ilgili değil. Ondan öte bunların dünyaya bakış biçimleri birbirinden çok farklı. Başka alanlarda neyin olup bittiğiyle ilgilenmenin anlamı kalmıyor. Uzmanlaşma işin mecrasını aleni olarak gösteriyor. Bir zamanlar ve belki de halen Türk entelektüelinin edebiyatla içli dışlı olduğu düşünülmüyor.

Uzmanlaşma ile parti çizgisine sadakat dar alanlardaki ayrışmaları bile bütünüyle ortadan kaldırıyor. Bu durum her alanda bir otoritenin teessüs etmesini beraberinde getiriyor. Yeni dönemin ruhu tam da bu şekilde atıyor. Adeta 1940'lı, 1960'lı yılların temel düşüncelerini ifade etmek mümkün oluyor. 1960'lı yılların tipik yenilikçisi Osmanlı'nın feodal oldu-

ğuna inanan, her toplumun, bu arada Türk toplumunun Batı toplumlarına benzediğini düşünen, Cumhuriyet'i kutsayan, Osmanlı'ya dönük incelemeyi gereksiz bulan bir anlayışa sahip. 1990'lı yılların yenilikçisi ise eski dönemin mantalitesini toptan değiştiriyor gibi. Öyle bir görünüm veriyor. Mikro sorunlarla daha yaygın ilgileniyor. Eskiden Osmanlı tarihçileri salt hammadde toplayan, tabiri caizse bilgi hamalı akademisyenler olarak görülüyordu. Bu niteleme ve siyasal tercihleri nedeniyle 1986 yılındaki Tarih Kongresi'ndeki tebliğ özelinde Halil İnalcık ile baş tarihçi diye gırgır geçiliyor. Bundan on küsur yıl sonra Halil İnalcık'ın metinlerini ti'ye alan aydın, bizzat kendisi İngilizceden Türkçeye çeviriyor. Bu değişiklik, farklılığı olanca açıklıkla ortaya koyuyor. 1960'lı ve 1970'li yıllarda resmi ideoloji kavramını zinhar ağzına almayanlar kendi geçmiş düşünceleri üzerinde konuşturulsalar kendi yazdıklarını resmi ideolojinin has sesi olarak nitelerler. Zaten bir aydının "gerici resmi ideolojinin tabiridir" ifadesi bu düşüncenin açık bir kanıtı. Genel mahiyette, nitel anlamda ise durum ancak bir ölçüde değişiyor.

Bireyselleşilecek, bireyselleş!

Değişen tutum Asya Tipi Üretim Tarzı nitelemesini, Osmanlı'ya dönük ATÜT nitelemesini eski dönemde bir tür gericilik olarak görürken, artık, heyhat oryantalizm olarak görüyor. Bunun ötesinde temel inceleme alanı olarak Osmanlı'yı seçmiş. Türkiye'nin en dünyaya açık insanları artık Osmanlı'yla ilgileniyor. Her mülayim yaklaşım bile resmi ideoloji çerçevesinde mütalaa ediliyor. Bunun dışında çoğu özelliği yerellik bağlamında değerlendiriyor. Türkiye'de solun en dikkatli ve en ısrarcı kalemlerinden biri geçmişe bağlılık bağlamında sol geleneği savunurken neredeyse isyan ediyor. Siz bunları söyleyecektiyseniz Mehmet Ali Aybar'ın, İd-

ris Küçükömer'in günahı neydi, sorusunu soruyor. Bu soru önemli. Çünkü iki dönem arasında ne ölçüde değişiklik olduğu üzerinde düşünmeyi gerektiriyor. İnsanların kafası kompartımanlara ayrıldığı için homojen düşünülüyor. Aslında bireyselleşmeyi bile bu homojenlik çerçevesinde mütalaa etmek gerekiyor. Çünkü tabiri caizse bireyselleşmek "Bireyselleşilecek, bireyselleş!" komutu eşliğinde gerçekleşiyor. Bu durum neredeyse her alanda aynı tarzda oluyor. Entelektüellerin değişik dönemlerde farklı düşünceleri savunmalarının gerekçesi de böylelikle ortaya çıkıyor.

Son dönemde değişen husus ise daha belirgin. Entelektüeller artık yabancı dilde yazıyorlar. Ondan öte artık ilgilendikleri konular makro konular olmaktan çıkıp mikro konular oluyor. Şerif Mardin'de bile aynı değişim yaşanmıyor mu? Yazılan metinler yabancı dilde olduğu için toplum gerçekçiliğiyle bağlantı biraz zor kuruluyor. Sınırlılık sadece bu noktada kalmıyor ki... Uzmanlaşmadan öte disiplinler arası bir anlayış beliriyor. Sosyologlar artık tarihsel sorunlara yöneliyor. Eski dönemlerde tâli bir konu olmanın dışında ilgi çekmeyen feminizm bir şekilde baş köşeye oturtuluyor. Her edebi metin bir biçimde "Modern Türk romanının babası Halit Ziya" diye başlarken olmadık bir şey gerçekleşip modern edebiyat araştırmacıları başka romanlara yöneliyor. Bu arada Ahmet Mithat Efendi'deki modern unsurlar ve *Araba Sevdası*'ndaki tahlil derinliği keşfediliyor. Unutulan hafıza etnisite üzerinden yeni baştan, daha doğrusu sil baştan edinilmeye çalışılıyor. Son sıralardaki *Türkiye'nin Toplumsal Hafızası* derlemesi de bunun açık bir örneği değil mi? Buradaki çelişkinin üzerinde ciddi olarak durmak gerekiyor. Hem hafıza gündeme geliyor hem de yakın dönemde hafıza üzerinde duranlara dikkat edilmiyor. Kitapta ilaç için Cemil Meriç'in, Yalçın Küçük'ün ismi geçmiyor. Birikimden nasipsiz bir şekilde geçmiş kültür birikimi değerlendirilmeye çalışılıyor. Kültür birikiminin sadece

dışarıdan değerlendirilebileceği düşünülüyor. Vaktiyle Tietze dışarıdan değerlendirmenin avantajları yanında dezavantajlarına da değinmişti. Bizimkiler avantajların farkında da dezavantajlardan hepten bihaber. Keza içeriden bakmanın avantajlarından da. Geçmiş dönem bilinmeden kişiler karşıya oturtulup konuşturularak sorunların kavranabileceği sanılıyor. Örneğin Tarih Vakfı'nda Mübeccel Kıray ile gerçekleştirilen bir sözlü tarih çalışmasında soru soran kişinin sözünü ettiği dönemler konusunda çok bilgisiz olduğu anlaşılıyor. Burada sorunun bir ayağı yeni kuşağın geçmiş bilgilenmesinin ne kadar sığ olduğunun gösterilmesi. Zaten başka türlü olsa Niyazi Berkes'e uğramadan Georgeon'a ya da Bernard Lewis'e varılmazdı. Yeni aydınlar ilgilenilmesi gereken Batılı entelektüellerle ilgileniyor. İleride belki de hiç kimse bunlar neden şu çağdaş entelektüelleri görmemiş diyemeyecek.

Problem bunların Türkiye'deki birikimle bağlantıları. Türkiye'de özellikle 1960'lı yıllarda neredeyse hiç kimse Halide Edip'in çalışmaları üzerinde odaklanmamış. Fazlasıyla üretken Nermin Abadan-Unat konu üzerine hiç yazmamışken en genç kuşak feministleri bile Halide Edip hakkında alışılagelmiş birkaç genellemeyi yinelemeden duramıyor. Halide Edip'in metinleri de siyasal ve genelde kültüre ilişkin tutumu yerine feminizm nokta-i nazarından dikkat çekiyor. Yakın dönem aydınlarının bu noktada bilgilenmeleri eksikli.

Dönemin özelliklerinin, somut durumun bilinmemesi önemli sınırlılıklar getiriyor. Aslında somut durumun bilinmemesi bazı başka alanlara yönelmeyi de anlaşılır kılıyor. Yeni değişim insanların neden Prens Sabahaddin yerine Ahmet Ağaoğlu'nun metinlerini çözümlemeyi denemelerini açıklıyor. Ahmet Ağaoğlu'nun somut sorunlarla ilgili metinlerinden ziyade soyut metinleri inceleniyor. Aslında bu durumun da ima ettiği gibi tarihsel arka plan anlaşılıp yoğun somut bil-

gi olmadan geçmiş dönemin tahlil edilebileceği düşünülmemeli. Birtakım tekniklerle somut bilgi edinilmeden entelektüellerin düşünce dünyalarına yaklaşmak olası değil.

Evrensellik

Yeni dönemin yeni aydınının söylediği teorik sözlerin dayanağı çok belirgin değil. Daha doğrusu çoğu tahlillerin ne anlama geldiğini, tarihsel/toplumsal arka planının ne olduğunun tahlil sahipleri de farkında değil. Eskiden önemli Batı düşünürlerini fark etmemek eleştiri konusu olurdu. Şimdi değil. Çağın temel dinamiğini ıskalamak belki de başka bir bağlam çerçevesinde bulunmak demek. Bu anlamda dışarı ile Türkiye arasındaki farklılık ortadan kalkmış gibi. Bu nedenle yeni bir şey söylemenin bir anlamı kalmamış görünüyor. Memet Fuat yıllar önce bir yazarı modaya teslim olmakla eleştiriyordu. Bu genel bir eğilim olarak yaygınlaşıyor. Şimdi neredeyse herkes aynı durumda.

Türk düşünce dünyasının tümüyle tercüme metinlerle dolması bir zamanlar en ufak bir farklılığın bile reddedilip evrensellik üzerine vurgu yapılmasının sonucudur. Fakat Batıda özgüllük üzerine düşüncelerin yoğunlaşması farklılıklarla ilgilenmeyi beraberinde getiriyor. Evrensellik çerçevesinde yerelliğin gündeme gelmesi son dönem aydınının temel problemi. Evrensellik bağlamında tikellik öne çıkıyor. Yeni dönemin bir tür aydını iyice yabancısı olduğu alana dönerek incelemeler yapıyor. Bu tür incelemeler de eski dönemin muhazakâr metinleriyle buluşmayı beraberinde getiriyor. Bihruz Bey tüm görkemiyle gene gündemde galiba.

Milliyet-Sanat, no. 511, Ekim 2001, s. 34-36

Kurtuluş Kayalı'nın bu kitabının arka planında, birçok çalışmasının ardındaki aynı kaygı yatıyor: Türkiye'nin düşünce hayatının ve entelektüellerinin *aktüaliteye esir oluşu* ve "yerli" duyarlılıktan uzaklığı... Önceki derlemelerde olduğu gibi ağırlıkla sosyal bilimcilerin portreleri üzerinden gözlemler yapıyor Kurtuluş Kayalı. Ancak sosyal bilimciler dışında da düşünce ve kültür insanlarının portreleri var: Şair **Cemal Süreya**... "Aslına rücû etmek" ya da bir tür düşünsel süreklilik çizgisi ile "döneklik" ithamı arasındaki **Çetin Altan**... Siyasetçilikten ziyade düşünsel yanının önemini vurguladığı **Bülent Ecevit**... Yanlış konumlandırıldığını savladığı **Hasan Âli Yücel**... Karikatürist **Ali Ulvi**... Kadri bilinmemiş "mahçup" mizah öykücüsü **Özdilek Erdem**... Ve tabii sosyal bilimciler: "Siyasal ve entelektüel iktidar odaklarından uzak bir düşünce adamı", **Hilmi Ziya Ülken**... "Siyasal konjonktürün düşüncelerini biçimlendirdiği bilim adamı" **Emre Kongar**... Kayalı'nın ısrarlılığını, iç tutarlılığını ve gözünü Türkiye'nin özgünlüğüne açık tutuşunu vurguladığı **Niyazi Berkes**... 1960'ların entelektüel ortamına damgasını vuran özellikleri ve aka[illegible]isyen kimliğiyle **Behice Boran**... Hem döneminin e[illegible] olmayışı hem de biyografisi itibarıyla "atipik" bir e[illegible]larak **İdris Küçükömer**... Türkiye'nin düşünce ve kültür dünyası hakkındaki bu yazılar, sözkonusu ortamın "kısırlığına" ilişkin nedenlerle birlikte, o nedenler hakkındaki önyargıları da sorguluyor. ■

İLETİŞİM 839
ARAŞTIRMA İNCELEME 130
9 789750 500640